

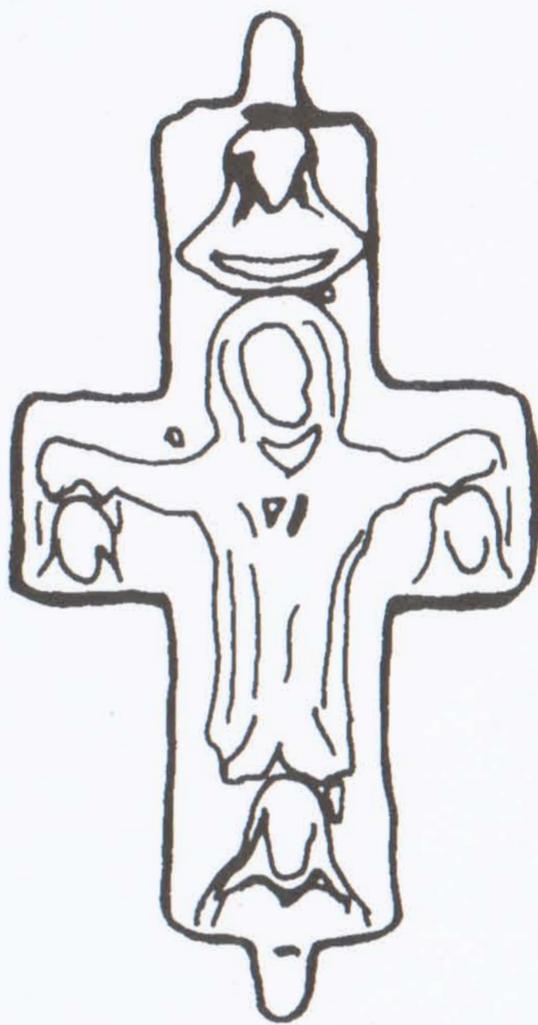
UDK 08(497.11)

YU ISSN 0507-4428

НАРОДНИ МУЗЕЈ У ВРАЊУ

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК

КЊ. XXIX - XXX

ВРАЊЕ, 1996/7. год.

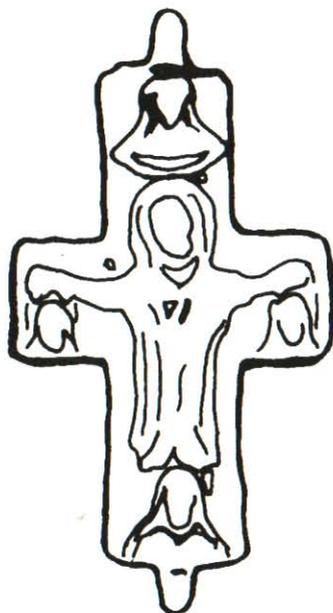
UDK 08(497.11)

YU ISSN 0507-4428

НАРОДНИ МУЗЕЈ У ВРАЊУ

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК

КЊ. XXIX - XXX

ВРАЊЕ, 1996/7. год.

**BULLETIN OF THE NATIONAL MUSEUM -VRANJE
VOLUME XXIX - XXX**

Власник и издавач
Proprietor and Editor

НАРОДНИ МУЗЕЈ ВРАЊЕ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР
EDITORSHIP

**др Живан Стојковић
др Момчило Златановић
Славица Степаненко
Миодраг Стојановић
Милан Јовановић**

Одговорни уредник
Editor in-chief

Снежана Радивојевић - Петровић

САДРЖАЈ - TABLE OF CONTENTS

Страна - Page

Александар Булатовић

Некропола из старијег гвозденог доба на локалитету Сланиште у Моштаници код Врања	5
The Necropolis From The Early Iron Age On The Slanište Site In Moštanica Near Vranje	14

А. Булатовић, Г. Митровић

Прелиминарни резултати пробног истраживања на локалитету Три крушке у селу Клиновцу код Бујановца	15
The Preliminary Results Of The Trial Research On The Three Pear-Trees Site In The Village Of Klinovac Near Bujanovac	18

Александар Булатовић

Извештај са заштитног сондирања средњовековне некрополе на локалитету Суви Рид у селу Декутинци, СО Владичин Хан	21
The Report From The Preserving Trial Excavation Of The Medieval Necropolis On The Suvi Rid Site In The Village Of Dekutince, Vladičin Han	27

А. Булатовић, Г. Митровић

Археолошко рекогносцирање Пчињског региона (централни део Јужноморавске котлине и долина реке Кршевице)	29
The Archaeological Reconnoitering Of The Pčinja Region	42

Др Милица Бодржић

Заостравање националног питања под режимом Југословенске радикално-сељачке демократије, односно Југословенске националне странке	43
The Intensifying Of The National Issue Under The Yugoslav Radical-Farmer's Democracy I.E. Under The Yugoslav National Party Regime	63

Риста Симоновић

Штампарија "Нови свет" Војислава Ђорђевића - Њена историја и коментари -	65
Vojislav Đorđević's "New World" Printing Firm - History And Comments -	85

Јадранка Ђорђевић

Наследно право и својински односи у градској породици у Врању	87
The Law Of Inheritance And Property Relations Within A Town Family In Vranje	103

Ива Лаковић

Златовез из етнографске збирке Народног музеја у Врању	105

Горан Пенев

Демографске перспективе југа Србије	115
Future Population Prospects in the Southern Part of Serbia	131

<i>Видак Јовановић</i>	
Асоцијација Sedo-Dienthetum Pinifoliae Ранђ. 1974. у југоисточној Србији - прилог упознавању флоре и вегетације околине Врања	133
The Colony Of Sedo-Dinathetum Pinifoliae Randj. 1974. In The South-East Of Serbia	147
<i>Момчило Златановић</i>	
Лирске народне песме југоисточне Србије (осврт)	149
Lyrical Folk Poems Of South-East Serbia	155
<i>Стојче Богдановић</i>	
"Коштана" на руском језику (критика превода)	157
"Коштана" Б. Станковича на руском језику /резюме/	173
<i>Стојче Богдановић</i>	
"Нечиста крв" на руском језику (критика превода)	175
"Дурная кровь" Борисава Станковича на руском језику /резюме/	186
<i>Стана Смиљковић</i>	
Ташанини духовни светови - велике загонетке људске душе	187
<i>Мр Србољуб С. Димитријевић</i>	
Поводом оснивања галерије Народног музеја у Врању - о галеријском простору	191
<i>Др Јов. Хаџи Васиљевић</i>	
Јања Влајинац (1817 – 1902)	195
<i>Риста Т. Николић</i>	
Пољаница и Клисурса - Економске прилике	205
<i>Борисав Станковић</i>	
"Nushka" translated by Маја Булајић	213
<i>Др Јован Јањић</i>	
Осврт на приказани рад Педагошке академије "Иво Андрић" (1972-1996) у књизи Образовање учитеља у Врању (1946-1996)	219
<i>Проф. мр Властимир Михаиловић</i>	
Образовање учитеља у Врању	225
<i>Др Стана Смиљковић</i>	
Песничка култура Пчињана	251

БУЛАТОВИЋ АЛЕКСАНДАР
НАРОДНИ МУЗЕЈ - ВРАЊЕ

НЕКРОПОЛА ИЗ СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА НА ЛОКАЛИТЕТУ СЛАНИШТЕ У МОШТАНИЦИ КОД ВРАЊА

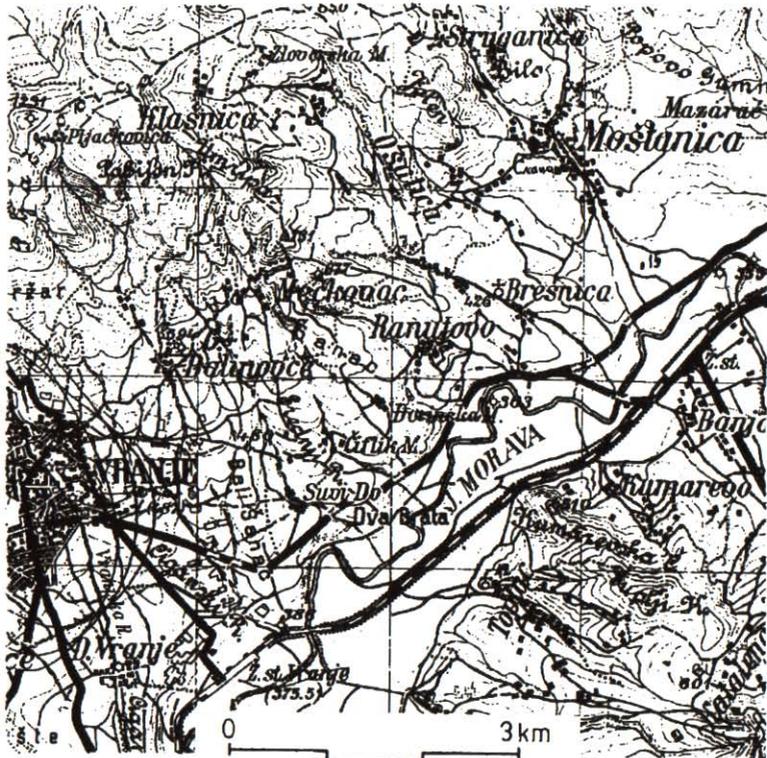
Некропола из старијег гвозденог доба на локалитету Сланиште у Моштаници је делимично истражена 1969. године. Исте године изашао је кратак извештај о резултатима истраживања, али без презентације археолошког материјала, као и без одговарајуће пратеће техничке документације.¹ Овај рад има за циљ да поменути извештај из 1969. године употпуни техничком документацијом, а некрополу да покуша прецизније хронолошки и културно да определи захваљујући сазнањима до којих се дошло у међувремену.²

Локалитет Сланиште налази се око 150-200 метара јужно од Основне школе у селу Моштаници, на валовитој падини чији се североисточни огранак благо спушта према реци. Још пре истраживања ове некрополе мештанин Р. Дејчић је приликом пољопривредних радова наишао на ломљено камење, пепео и гар, а са истог локалитета потицала је и једна бронзана гривна са укрштеним крајевима (Т. 3-4). Ови налази су подстакли екипу стручњака из Народног музеја у Врању да отпочну пробна археолошка сондажна ископавања.³

За десетак дана истражена је површина од око 100 квадрата. Стратиграфија на овом локалитету била је поремећена интензивном обрадом земље, па су радови били знатно отежани. Приликом истраживања ове

- 1 М. Јовановић, Сланиште, Моштаница, Врање - некропола старијег гвозденог доба, Археолошки преглед 11, Београд 1969, 72-74.
- 2 Између осталих, издвајамо радове Н. Ђурић, Р. Васић-О. Паламаревић, М. Вукмановић-П. Поповић и З. Георгиева, о којима ће бити више речи у наставку рада.
- 3 Екипу су сачињавали М. Јовановић и О. Паламаревић, кустоси Народног музеја у Врању.

некрополе пронађен је само један скелетни гроб, једна поремећена камена (гробна?) конструкција, као и "зона интензивно запечене земље, гари и пепела, која би, судећи по свом садржају, могла представљати гроб".

КАРТА 1

ГРОБ 1 - Делимично сачуван скелетни гроб који је био оријентисан по правцу север-југ обележен је као гроб 1. Покојник је био положен на леђа у плитку раку, у испруженом ставу, са главом на југу. Руке су му биле савијене у лакту, а у десној руци му се највероватније налазило копље. Судећи по ломљеном камену који је констатован у непосредној близини гроба, може се претпоставити да је гроб имао камену конструкцију и да је био покривен каменим плочама. Од гробног инвентара, осим поменутог копља, нађене су две зделе, гвоздена фибула и фрагмент салталеона (Т.1).

Гробни прилози:

1. Дубока полулоптаста здела од лоше и слабо печене земље, сивомрке боје и грубе фактуре нађена је испод ногу покојника. Обод зделе је благо увучен, висина јој је 15 цм, а пречник 30 цм (Т. 1-2).

2. Фрагменти зделе црвеномрке боје и грубе фактуре. На трбуху је имала мале брадавичасте дршке. Нађена је испод копља, западно од покојникове лобање (Т. 1-1).

3. Гвоздено листолико копље дужине 27 и ширине 2,2 цм нађено је изнад лобање покојника. Тулац је при дну перфориран у сврху причвршћивања на дршку (Т. 1-5).

4. Гвоздена лучна фибула са глатким луком кружног попречног пресека и једном петљом (која је конзервацијом уништена - Т. 1-3 и фото-табла 1-7). Налазила се у висини појаса покојника, поред кости десне подлактице. Дужина фибуле је 7,2 а пречник лука 0,6 цм.

5. Фрагмент салталеона од бронзане жице дужине 1,7 и спољнег пречника 0,7 цм који је нађен испод кости леве потколенице (Т.1-4).

Поремећена камена конструкција унутар које су нађени ситни фрагменти људских костију и једна керамичка здела обележена је као гроб 2. Здела је благобиконичне профилације и мрке боје, а на рамену је украшена косим линијама које су изведене зупчастим инструментом (радлом) са правоугаоним отиском. Здела има језичасте дршке. Висина зделе је 6,6 а пречник 22 цм (Т.2-3).

На овој некрополи констатована је и "зона интензивно запечене земље, гари и пепела" која, по М. Јовановићу, можда представља гроб кремираног покојника⁴. Садржај ове целине је следећи:

1. Конична здела, мркоцрвене боје и финије фактуре са рожастим пластичним украсима који надвисују обод. Здела је на трбуху украшена хоризонталном канелуром која опасује цео суд, а од обода посуде до хоризонталне канелуре и од канелуре до дна посуде је украшена са два низа вертикалних канелура. Површина зделе је углачана а дно је профилисано (угнуто). Висина зделе је 5,5, а пречник отвора 13,5 цм (Т.2-1).

2. Фрагмент зделе мрке боје и грубе фактуре, украшене косим плитким канелурама.

3. Фрагменти крушколиког пехара са једном тракастом дршком која је украшена вертикалним дубоким канелурама. Пехар је fine фактуре, танких зидова и благо наглашеног обода, а украшен је косим плитким канелурама (Т.2-5).

4. Фрагменти две тракасте дршке украшене вертикалним дубоким канелурама.

5. Фрагменти неколико лонаца који су украшени пластичном траком са утиснутим врховима прстију (Т.3-3).

Из културног слоја потичу фрагменти две зделе, три амфоре, шест лонаца, две тракасте дршке, као и гривна, фибула и перла, које су израђене од бронзе.

Од поменутог материјала својим стилскотиполошким карактеристикама издвајају се: фрагменти зделе благобиконичне профилације са хоризонталним канелурама испод обода; благобиконичне зделе фасетираног

4 М.Јовановић 1969, 73-74.

обода са хоризонталним и косим урезаним линијама на рамену (Т.2-6); део рамена и трбуха амфоре крушколике форме (дршка је фрагментована у корену тако да је тип немогуће одредити) која је украшена полукружном канелуром испод и косим канелурама са обе стране корена дршке (Т.2-8); трбух посуде (амфора ?) на коме се налази сферно задебљање са три низа квадратних отисака радлом (два вертикална и један коси), и хоризонталним низом "S" мотива испод задебљања (Т.2-2); трбух посуде (амфора ?) грубе фактуре и сивомрке боје, са урезаним косим паралелним линијама (Т.3-1); лонци грубе фактуре са примесима, украшени хоризонталним пластичним тракама са отисцима прста (Т.2-7) и тракасте дршке украшене вертикалним плитким канелурама (Т.2-5).

Од металних налаза из слоја потичу:

1. Бронзана гривна са укрштеним крајевима, кружног пресека. На крајевима су видљиви трагови вертикалних уреза. Пречник гривне је 8, а пречник пресека је 1,2 цм (Т.3-4).

2. Бронзана лучна једнопетљаста фибула. Судећи по правцу лома, ради се о фибули са правоугаоном ногом са седластим улегнућем. Фибула је на крајевима украшена са по једним пластичним ребром. Дужина фибуле је 5,8 а пречник (кружни) лука 0,4 цм (Т.3-5).

3. Биконична бронзана перла дужине 2,2 и ширине (на средини) 1,8 цм. Перла је перфорирана по дужини а пречник отвора је 0,4 цм (Т.3-6).

Једина поуздана гробна целина на овом локалитету је гроб 1. Постоје, међутим, велике тешкоће у његовом хронолошком и етно-културном опредељењу, јер су овакви гробови карактеристични за период старијег гвозденог доба на подручју централног Балкана (старији гробови на некрополи Три чељусти код Кичева у Македонији, у околини Ниша - на локалитету Брег-утрине у селу Вртишту, Гривцу код Крагујевца, Вајуги код Кладова и др.).⁵

Од керамичких форми на некрополи у Моштаници констатоване су благобиконичне и коничне зделе са језичастим дршкама или рожнатим продужецима на ободу, канеловани пехари са једном тракастом дршком која прелази обод, крушколике амфоре и полулоптасти лонци. У орнаментисању преовладава техника канеловања, а користи се и урезивање, извођење линија радлом и фасетирање. Најчешћи мотиви су: паралелне вертикалне и косе плитке канелуре; полукружне канелуре; паралелне косе и хоризонталне урезане линије; вертикални, коси и хоризонтални низови утиснути радлом и везани "S" мотив.

5 В. Маленко, Нови сондажни и систематски археолошки ископувања на локалитете Сува чешма, Три чељусти и Вртуљка во и подножјето на село Горенци, *Macedoniae acta archaeologica* No 1, 1975, 133-153, сл. 4,5,7 и 8.
Н. Ђурић, Налази гвозденог доба из околине Ниша, *Зборник Народног музеја-Ниш бр. 1*, 1985, 19 М. Богдановић, Прилог проучавању бронзаног и старијег гвозденог доба на подручју централне Србије, *Старинар н.с. XXII*, Београд 1974, 145-156.
П. Поповић-М. Вукмановић-Н. Радојчић, *Fouilles de sondage sur la localite Vajuga-Pesak*, Ђердапске свеске 3, Београд 1986, 168-183.

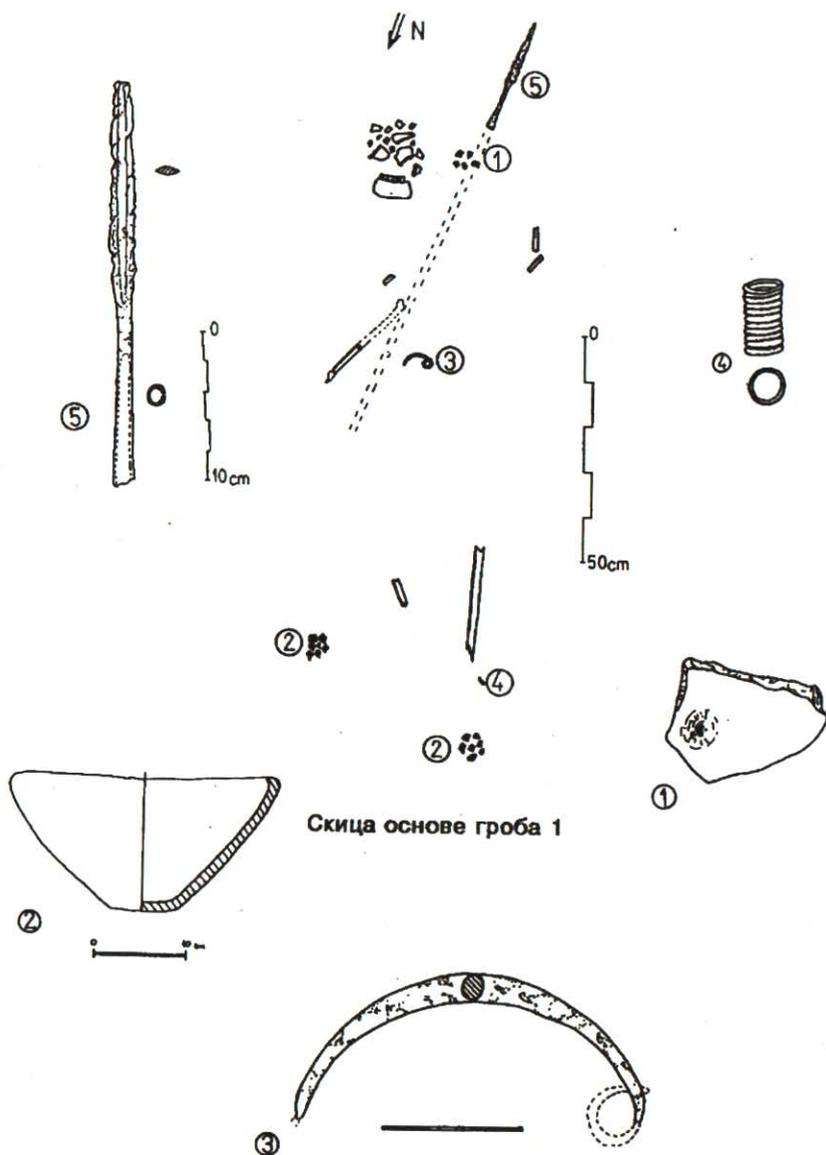
Керамички инвентар са ове некрополе (форме, технике и мотиви орнаментисања) најсличнији је керамици из петог стратума локалитета Каципуп у Ораовици код Прешева (благодиконичне зделе украшене урезима и утискивањем радлом, канеловани пехари и амфоре..) ⁶ и оној са локалитета Доње Поље и Јеричиште код Лесковца (технике и мотиви орнаментисања) ⁷. Појединачних аналогја ова керамика има у Поморављу (Ланиште и Пањевачки рит код Јагодине) ⁸, источној Србији (Ливаде и Кула у Михајловцу и Песак у Вајуги код Кладова) ⁹ и Косову (Хисар код Суве Реке) ¹⁰. Пети стратум у Ораовици се опредељује у крај VII века п.н.е., као и керамика из Братмиловца (крај VII почетак VI века п.н.е.) и Вајуге (половина VII века), док се она из Поморавља датује у фазу IIa односно IIb гвозденог доба, по М. Стојићу.

За прецизније датовање некрополе свакако су меродавнији метални налази. Поред копља, салталеона и перле, који се врло често појављују у гробовима старијег гвозденог доба на простору целог Балкана ¹¹, нађене су и двопетљаста лучна фибула (карактеристична за период старијег гвозденог доба на подручју централног Балкана) ¹² и једнопетљаста лучна фибула са правоугаоном ногом са седластим улегнућем која се, по Р. Васићу, датује у крај VII и почетак VI века п.н.е. ¹³. Гривне са укрштеним крајевима су познате на западу од Босне (Доња Долина) до источне Србије (Брза Паланка) и на северу од Подунавља (околина Пожаревца) до Грчке на југу. Оне се углавном датују у Halstat S по Reinecke-у, оквирно у VII век п.н.е. ¹⁴

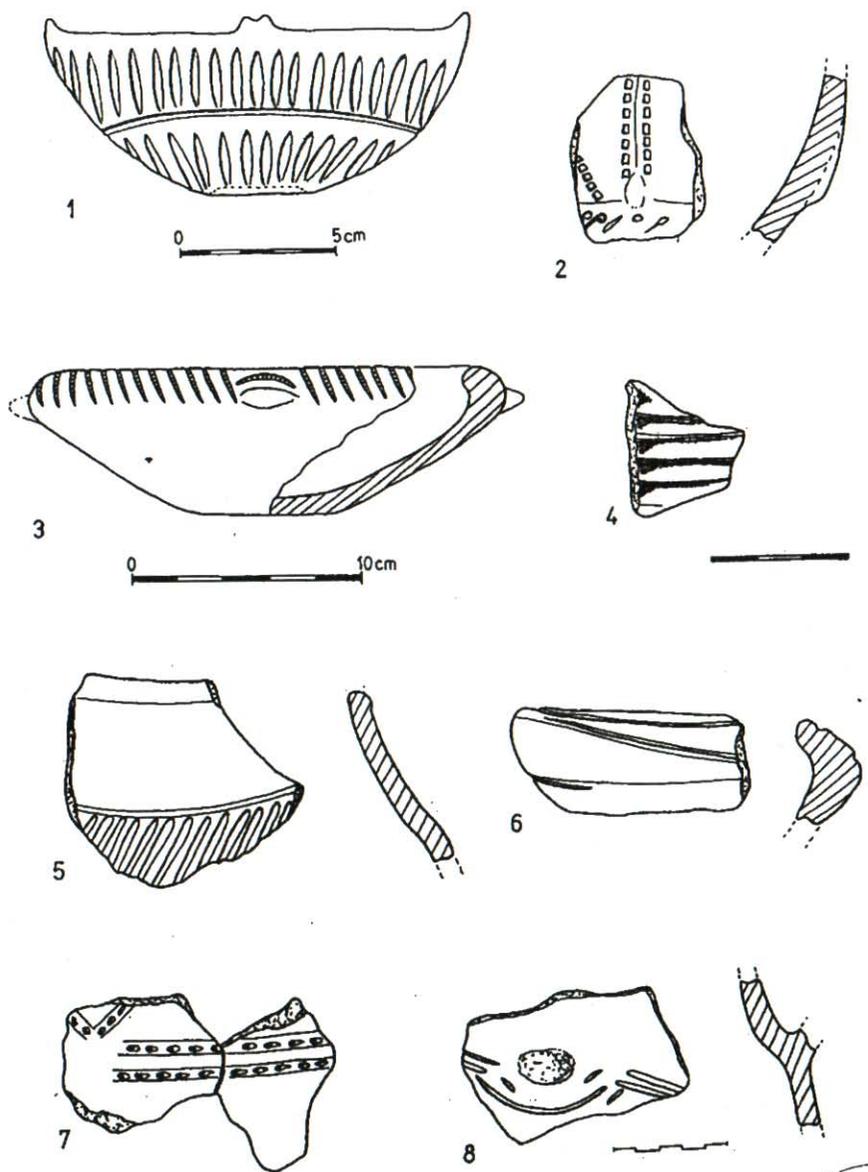
- 6 М. Вукмановић-П. Поповић, Сондажна истраживања градинских насеља на подручју Врањско-прешевске котлине, *Годишњак XX*, Центар за балканолошка испитивања књ. 18, Сарајево 1982, Т. XI-1, XII-1, XV-5...
- 7 Н. Ђурић, Керамика старијег гвозденог доба из села Братмиловца, Лесковачки зборник XXXIII, Лесковац 1993, 277-291.
М. Стојић-М. Јоцић, Метално доба у Лесковачкој котлини, Лесковачки зборник XXXIII, Лесковац 1993, Т. 8.
- 8 М. Стојић, Гвоздено доба у басену Велике Мораве, Београд-Светозарево 1986, Т. 25-1. Керамика из Пањевачког рита није публикована, а налази се у Завичајном музеју у Јагодини.
- 9 М. Јевтић, Stamped pottery of Insula Banului type and the beginnings of the Basarabi culture in Serbia, The early hallstatt period (1200-700 b.c.) in South-Eastern Europe, Алба Иулиа 1994, 132, Pl. I-1 и 2, Pl. II-1. П. Половић-М. Вукмановић-Н. Радојчић 1986, фиг. 9-3 и 7.
- 10 Р. Васић, Област источног Косова, јужне Србије и северне Македоније, Праисторија југословенских земаља Б, Сарајево 1987, сл. 38-19 и 22.
- 11 М. Вукмановић. П. Медовић, Господари сребра, каталог изложбе (Ур. Ј. Јевтовић), Народни музеј-Београд, 1990, 152-84 и 85. В. Маленко 1975, 148. З. Георгиев, Нов халштатски наод од околната на Куманово, *Macedoniae acta archaeologica* No 4, 1978, 76-7 и 8.
- 12 Р. Васић-О. Паламаревић, Археолошке белешке из околине Врања, *Врањски гласник* XVII, Врање 1984, 135-144, сл. 3. Н. Ђурић 1985, Т. II-6 и 7. Н. Славковић-Ђурић, Илирски тумули код Суве Реке, *Гласник музеја Косова и Метохије IX*, Приштина 1965, Т. II-1, 2 и 3...
- 13 Р. Васић, Нови елементи за проучавање гвозденог доба Вардарске долине, *Старинара н.с. XXVII*, Београд 1977, 10. За распрострањеност ових фибула видети: Р. Васић, *Macedonia and the central Balkans: Contacts in the archaic and classical period, Ancient Macedonia, Fifth international symposium, volume 3*.
- 14 Преузето од Н. Славковић-Ђурић 1965, 541-542.

Захваљујући керамичким и металним налазима из Сланишта, ова некропола се може датовати у другу половину VII и прву половину VI века п.н.е.

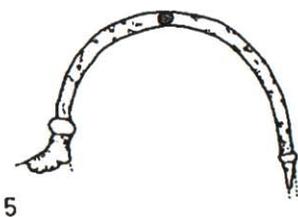
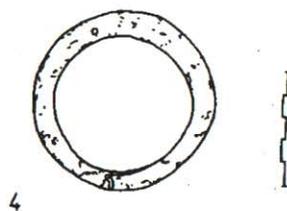
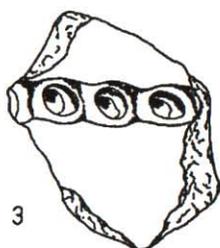
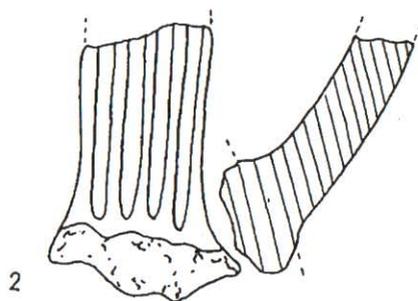
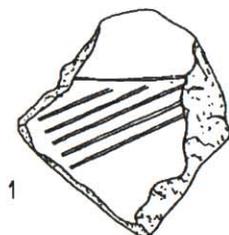
ТАБЛА 1

ТАБЛА 2

ТАБЛА 3

1

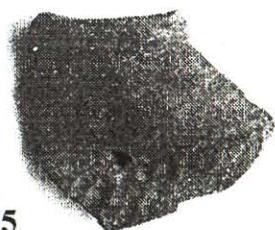
2

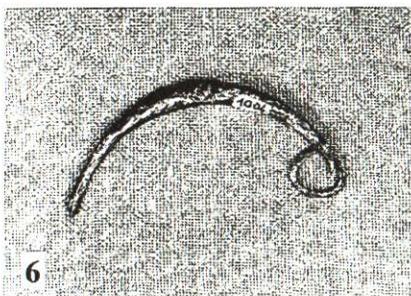
3

4

5

6

7

8

THE NECROPOLIS FROM THE EARLY IRON AGE ON THE SLANIŠTE SITE IN MOŠTANICA NEAR VRANJE

by Aleksandar Bulatović

Summary

The study represents the report published right after completing the research in Moštanica in 1969 together with additional facts. The Slanište site is the north-eastern branch of a nearby hill descending slowly towards a small village river. A partially preserved skeletal grave with supplements (two bowls, an iron fibula, an iron spear and a fragment of a saltaleone) and two wholes with indications that they were grave structures (disturbed stone structure with tiny fragments of human bones and "the zone of the intensively burnt ground, soot and ashes") were registered during the research on the site.

The movable finds (beside those from the skeletal grave) which stand out are: two bowls (the bowl with the channelled and polished outer surface and horn-like extensions on the rim, and the bowl with lines on the upper cone produced by a cogged instrument), a bronze bracelet with crossed ends, a bronze fibula with a right-angled head with saddle-shaped bow, and a biconical bronze bead.

On the basis of the ceramic material and metal finds, the necropolis in Moštanica is dated in the second half of the 7th and the first half of the 6th century B.C.

**А. БУЛАТОВИЋ
Г. МИТРОВИЋ
НАРОДНИ МУЗЕЈ - ВРАЊЕ**

ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ ПРОБНОГ ИСТРАЖИВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТУ ТРИ КРУШКЕ У СЕЛУ КЛИНОВЦУ КОД БУЈАНОВЦА

Село Клиновац се налази 12 км југоисточно од Бујановца, на путу Бујановац - Прохор Пчињски. Локалитет Три крушке је смештен на пространој речној тераси коју са истока граничи асфалтни пут за Прохор, а са запада река Кршевица. На овом потесу мештани су, обрађујући земљу, изоравали необрађено камење и фрагменте керамике, а 1966. године, копајући бунар, Д. Сентић је пронашао дводелни камени калуп за изливање бронзаног оруђа.¹ Ови налази су заинтересовали стручњаке Народног музеја у Врању чија је екипа од 25.09 до 04.10. 1996. године извршила пробно сондажно истраживање овог локалитета. Са укупно три сонде истражена је површина од 65 квадратних метара. Сонде су отворене око 100 метара источно од реке, на њивама. С. Петковића и В. Михајловића.

СОНДА 1- димензије сонде су 6 • 4 метра, а оријентисана је у правцу север-југ. Средња површинска апсолутна кота је 429,70 м, а кота на којој се појављује здравица је 428,96 м. Испод хумусног слоја, који је дебљине 35 цм, налазио се слој мркожуте, масне, компактне земље, дебљине 30-35 цм, која је садржала археолошки материјал (културни слој), а испод овог слоја указала се здравица. Културни слој је поремећен деловањем оближње реке и пољопривредним активностима. У југоисточном делу сонде констатована је зона ломљеног камена, кућног лепа, животињских костију, гари и праис-

1 А. Булатовић и Г. Митровић, Археолошко рекогносцирање Пчињског региона-централни део јужноморавске котлине и долина реке Кршевице, у припреми.

торијске керамике. Ова зона је неправилног облика, највеће дружине 120 цм и највеће ширине око 70 цм. Праисторијска керамика која је овде нађена припада гвозденом добу I и II (по М. Гарашанину). Између осталог, нађени су: фрагмент трбуха украшен хоризонталним канелурама испод којих се налази хоризонтални низ утиснутих зареза, дубока здела благе "S" профилације која је испод обода украшена урезаним линијама и брадавичастом дршком, пехар са засеченим ободом чији је трбух украшен хоризонталним низом тачкастих удубљења испод којих су урезани шрафирани висећи троуглови и лонци са пластичним тракама који су украшени отисцима врхова прстију (Табла I-4,9 и 2).² Осим праисторијске, нађена је римска керамика и опеке. У северној половини сонде нађен је калемасти тег од печене земље (Табла I-6).

СОНДА 2- отворена је пет метара северно од сонде 1. Димензије сонде су 6x3 м, а оријентисана је по правцу исток-запад. Средња површинска кота је 429,76 м а кота на којој се појављује здравица је 429,10 м. Испод хумусног слоја налазио се слој мркожуте земље дебљине око 30 цм, који је садржавао археолошки материјал углавном из античког периода (фрагменти опека и керамике) и врло мало атипичне праисторијске керамике. У овом слоју је нађен део жрвња од пешчара (Табла I-12).

СОНДА 3 - налази се око 20 метара југоисточно од сонде 2. Димензије ове сонде су 6x3 метра, с тим што су накнадно начињена два проширења - у северозападном и југоисточном углу сонде. Оријентисана је по правцу север-југ. Средња површинска кота је 430,55 м, а здравица се појављује на коти од 429,60 м у јужној и 429,80 м у северној половини сонде. Хумусни слој је дебљине око 30 цм, а испод њега се налазе: слој мркожуте земље (културни слој) дебљине 40 - 65 цм, прослојак шљунка дебљине 7-8 цм (у слоју мркожуте) и здравица. У северозападном углу сонде нађен је питос пречника трбуха око 1,60 м. Био је укопан у здравицу а у његовој непосредној близини је пронађена фина керамика из III-IV века. Око пет метара југоисточно од питоса нађен је део квадратног поклопца од печене земље димензија 57•57•6 цм. Унутар питоса констатован је други део поклопца, доста гаражи, делови обода питоса и фрагменти опеке.

У јужној половини сонде налажена је углавном праисторијска (бронзано и млађе гвоздено доба) и, спорадично, античка керамика из периода од III до VI века (Табла I-10,11 и 13).³

Од праисторијског материјала карактеристична је једна дршка која припада бронзаном добу (Табла I-1). Са истог места потиче керамика

- 2 М. Стојић, Гвоздено доба у басену Велике Мораве, Београд-Светозарево 1986, Н. Славковић-Ђурић, Илирски тумули код Суве Реке, Гласник Музеја Косова и Метохије IX, Приштина 1964, 538-555, Т. IV-4 и Т.V-6. Р. Пашић, Локалитетот Градиште во селото Средно Нерези кај Скопје, *Macedoniae actae archaeologica* 10, Скопје 1985-1986, 91-100, сл. 15.
- 3 Захваљујемо се С. Николић-Ђорђевић на указаној помоћи приликом хронолошког одређења античке керамике са овога локалитета.

црвеномрке боје, доброг квалитета печења, која је украшена сноповима косих и вертикалних линија изведених чешљастим инструментом (Т.1-3,5).⁴ Ова керамика највероватније припада позној фази млађег гвозденог доба, односно предримском периоду.⁵

У јужном профилу југоисточног проширења сонде 3, последњег дана ископавања уочен је део темеља неког објекта. Темелј је ширине 50 цм, а састоји се од ломљеног камена и фрагмената античке опеке.

Локалитет Три крушке је вишеслојно насеље у коме је живот егзистирао у периоду од бронзаног доба до касне антике.

За следећу годину су предвиђена истраживања објекта чији је део темеља костатован ове године и источне периферије насеља која је најудаљенија од реке Кршевице, чије су воде често плавиле овај потес, те се у овом делу насеља очекују конкретнији резултати.

4 Д. Гарашанин, Ископавања на Гумништу-Дачком риду у Доњој Слатини, Старинар н.с. IX-X, Београд 1958-1959 год, сл. 3.

5 Р. Пашић, 1985-1986, 97-99.

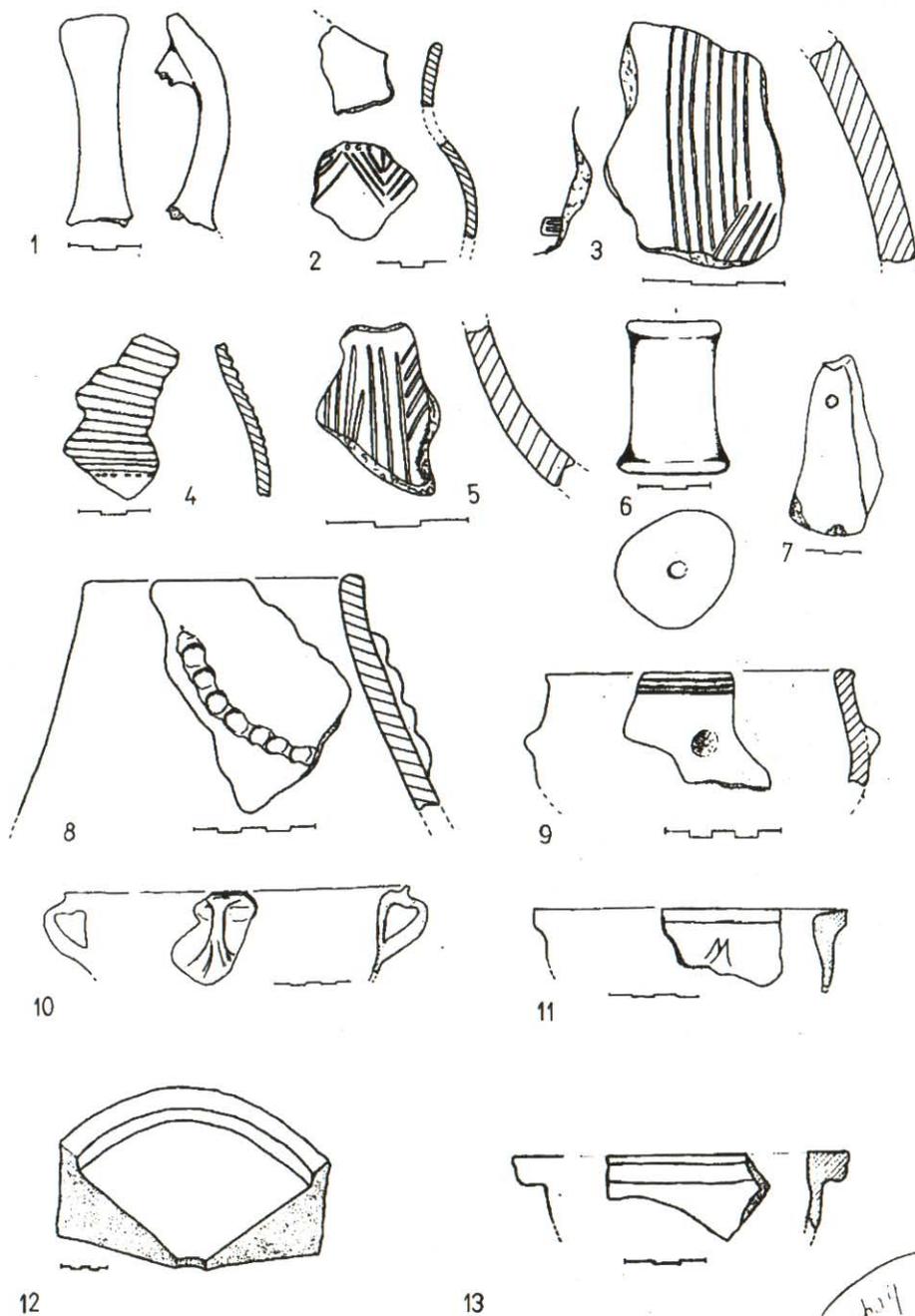
**THE PRELIMINARY RESULTS OF THE TRIAL RESEARCH ON THE
THREE PEAR-TREES SITE IN THE VILLAGE OF KLINOVAC NEAR
BUJANOVAC**

by Aleksandar Bulatović and Goran Mitrović

Summary

Klinovac village is situated in the valley of the River Krševica about 12 km south-east from Bujanovac. A research was conducted on an area of 65 square metres on the Three pear-trees site and a multilayered settlement from the Bronze Age, Iron Age I and II, Late Iron Age and Late Classical Period was registered. An aggravating circumstance during the interpretation of the material from this archaeological site was a complete disturbance of the layers caused both by frequent flooding by the Krševica and agricultural activities. The future research will be orientated towards the eastern periphery of the settlement where more concrete results are expected.

ТАБЛА I

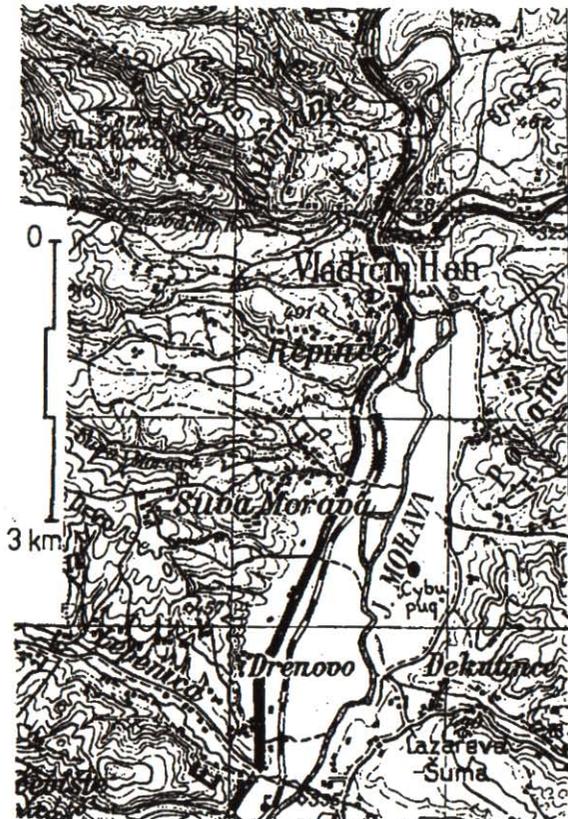
БУЛАТОВИЋ АЛЕКСАНДАР
НАРОДНИ МУЗЕЈ - ВРАЊЕ

ИЗВЕШТАЈ СА ЗАШТИТНОГ СОНДИРАЊА
СРЕДЊОВЕКОВНЕ НЕКРОПОЛЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ
СУВИ РИД У СЕЛУ ДЕКУТИНЦИ, СО ВЛАДИЧИН ХАН

Приликом копања рупа за постављање далеководног стуба (почетком октобра 1996. године), на потесу Суви рид у селу Декутинци код Владичиног Хана, радници "Електроистока" из Београда су у четири, од укупно шест ископаних рупа дим. 1,5 • 1 • 2 метра, пронашли људске кости. О том налазу су убрзо обавештени радници Народног музеја у Врању који су одмах уочили да се ради о некрополи организованој у редове. Наиме, у четири рупе, које су распоређене у два реда а између којих је размак око 12-15 метара, нађене су људске кости без других покретних налаза. Изненађујућа је била чињеница да не постоји било какав помен, топоним или камени белег који би указивао на ову некрополу, као и да власник њиве Т. Тасић, обрађујући њиву, није наилазио на било какве трагове о њеном постојању.

Локалитет Суви рид се налази на северној периферији села, а изградњом аутопута Врање-Београд пресечен је на источни и западни део. Са јужне стране локалитет је опасан Декутинском реком а са западне Ј. Моравом (карта 1).

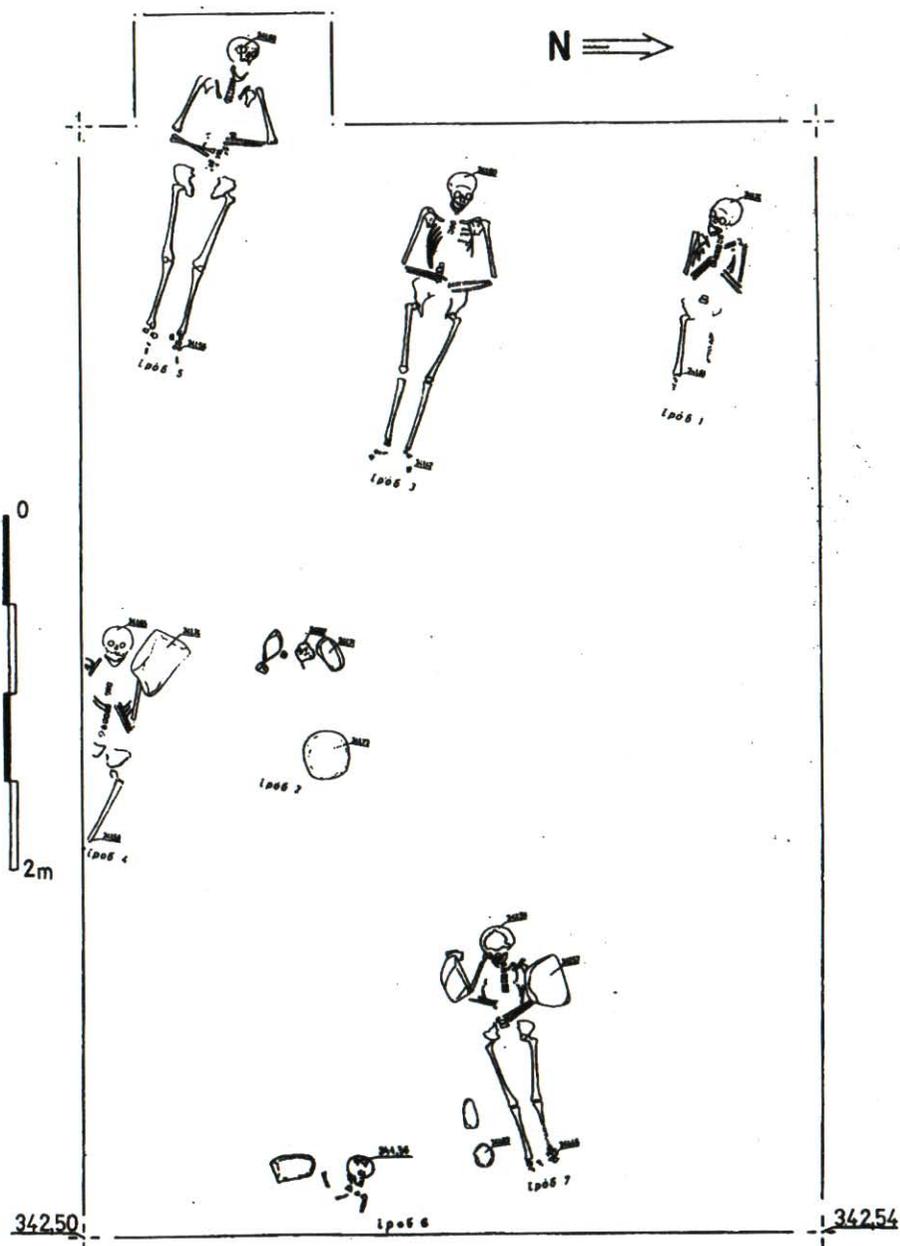
Народни музеј у Врању је организовао заштитно сондажно истраживање мањег обима како би се, евентуално, утврдило датовање и идентитет некрополе. На простору између поменутих рупа за далековод постављена је сонда димензија 6 • 4 метра са оријентацијом исток-запад. Површинске коте сонде се крећу између 342,50 и 342,54 м.

Карта 1.

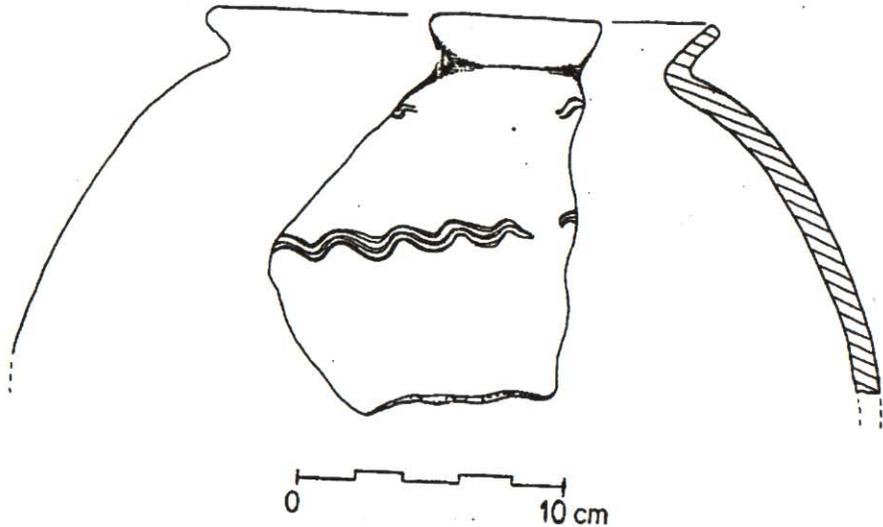
Испод хумусног слоја дебљине 25-30 цм, констатован је слој сивомрке земље дебљине око 20-25 цм, у којем је констатован прослојак шљунка дебљине 10-12 цм, који је вероватно резултат изливања Ј. Мораве. Испод овог слоја се налазио слој жутомрке, и песковите земље дебљине 35-40 цм, а на коти 341,62-341,68 м. (релативна дубина од површине је нешто мања од једног метра појавила се жута, стерилна и компактна земља.

У сонди је откривено седам гробова, од којих два улазе у профил па су само делимично обрађена (скица 1). Покојници су били слободно уколани у здравицу око 0,5 м а изнад гроба је формирана хумка. Облик раке није било могуће разазнати. Похрањени су у опруженом ставу на леђима, са рукама прекрштеним на грудима (гробови 1 и 4) или карлици (гробови 3,5 и 7), по основној оријентацији запад-исток са девијацијом од 5 до 12 степени ка северу. Само гроб 7 одступа од основне оријентације 12 степени ка југу (скица 1). Гробови 2, 4, 6 и 7 имају неку врсту камене гробне конструкције у виду необрађених камена који су углавном распоређени око главе и ногу покојника. Растојање између два суседна скелета се креће од 1 до 1,5 м.

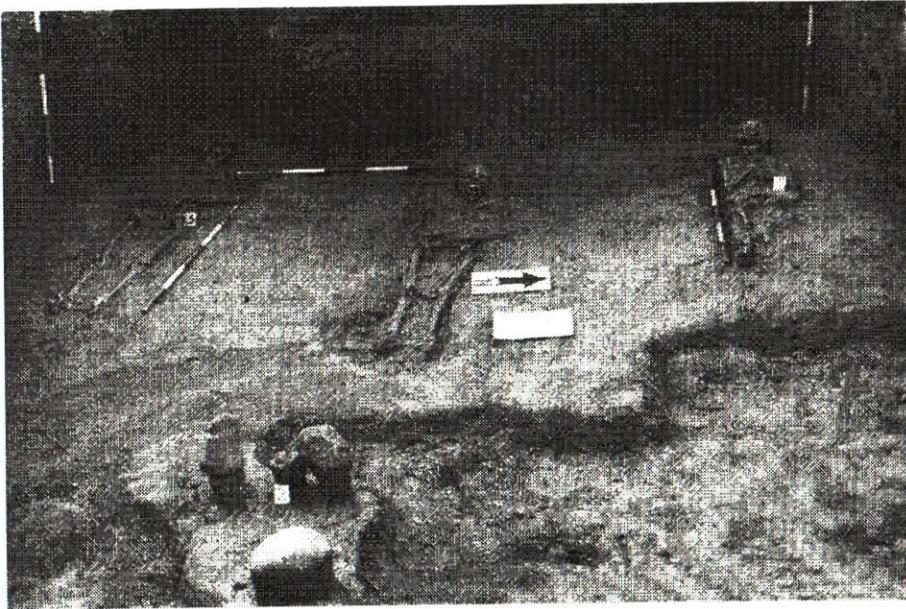
скица I

Од седам откривених гробова само је гроб 2 припадао особи најмлађег старосног доба - *infans I* (до 7 година), док су у осталим гробовима сахрањене одрасле особе.¹ Иначе, сви скелети су врло лоше очувани, на шта је засигурно утицала река која је у прошлости често плавила овај локалитет.² У гробовима нису констатовани покретни налази али је у слоју жутомрке земље, око 0,45 м изнад гроба 3 (хумка ?), на коти 342,05 м нађен фрагмент лонца са равним и благо разгнутим ободом. Лонац је на трбуху и рамену украшен валовницом која је изведена чешљастом алатком (слика 1). Израђен је од мрке глине помешане са песком. Рађен је на спором витлу али се на унутрашњој страни виде вертикални трагови прстију, што је карактеристично за средњовековну керамику која је израђена тзв. техником плетења.³

Слика 1 - посуда нађена изнад гроба 3

- 1 **Детаљна антрополошка анализа биће обављена у Центру за археолошка истраживања у Београду.**
- 2 **На ово указују слој песковите земље и прослојак шљунка који су констатовани у слоју изнад гробова.**
- 3 **В. Бикић, Средњовековна керамика Београда, Београд 1994, 41; М. Јанковић, Две средњовековне некрополе у Источној Србији, Старинар н.с. XXIV-XXV, Београд 1975, 240.**

Фотографија 1 - ситуација у сонди

Некрополу у Декутинцима је на основу ових штурих података врло тешко прецизно хронолошки одредити. Основне карактеристике ове некрополе су релативно плитки гробови без белега (са или без конструкције од необрађеног камена), слободно укопавање у редове, размак између скелета од 1 до 1,5 м и релативно мала девијација основне оријентације - запад - исток. На овакве некрополе често наилазимо на подручју централног Балкана (Матичане, Ниш, Трњане, Корбово, Прахово, Миријево и др.) у периоду X-XIII века.⁴

Фрагмент лонца, који представља једини покретни археолошки налаз из ове некрополе, карактеристичан је за период IX-XI века⁵ и вероватно је намерно разбијен после формирање хумке гроба 3 и завршетка погребног

- 4 С. Ерцеговић-Павловић, Средњовековна некропола у Нишу, Старинар н.с. XXVII, Београд 1977, 83-99.
Г. Марјановић-Вујовић, Трњане, Београд 1984.
М. Јанковић 1975, 227-241.
М. Бајаловић-Бирташевић, Средњовековна некропола у Миријеву, Београд 1960.
V. Jovanović et Lj. Vuksanović, Matičane, nécropole Sud-Slave de X et XI siècle, Inventoria archaeologica, tasc, 25 (Y 239-248), Priština 1981.
- 5 В. Бикић 1994, 31-35. Лонац спада у прву (сл. 12-1,2 и 3) или другу групу (сл. 13-4) лонаца од IX до XI века. Захваљујући консултацијама са аутором лонаца је датован у XI век.

обрета.⁶ Овакав случај забележен је и на некрополи у Миријеву, и то изнад два гроба, а објашњен је присуством старих паганских обичаја.⁷

На основу начина уклапања и погребних обичаја који су констатовани на некрополи у Декутинцима, а који одговарају периоду средњег века, и налаза лонца који је карактеристичан за период IX-XI века, ову некрополу, са извесном резервом, можемо датovati у XI век (види напомену 5). Насеље којем је некропола припадала вероватно се налазило источно од некрополе, на пространим брежуљцима који се уздижу даље према истоку. Сондом је откривен само један мали сегмент ове некрополе која броји најмање 60-ак гробова.⁸ Будућим истраживањем њеног преосталог дела некрополе ће бити прецизније хронолошки опредељена и тиме ће се створити јаснија слика о животу и обичајима становништва које је овде обитавало у периоду зрелог средњег века.

6 Ј. Јанићијевић, У знаку Молоха, Београд 1986, 197.

7 М. Бајалевић-Бирташевић 1960, 10. Један фрагмент поменутог лонца из Декутинаца је нађен око 2 м југозападно од гроба 3, што потврђује претпоставку о ритуалном разбијању посуда на гробној хумци.

8 Број гробова је израчунат захваљујући размаку рупа за далековод у којима су нађене људске кости и растојања између суседних гробова које је констатовано у сонди.

**THE REPORT FROM THE PRESERVING TRIAL EXCAVATION OF THE
MIEVIAL NECROPOLIS ON THE SUVI RID SITE IN THE VILLAGE OF
DEKUTINCE, VLADIČIN HAN**

by Aleksandar Bulatović

Summary

Performing the earthworks for erecting of power line poles on the northern periphery of Dekutince village, on the Suvi rid site, Vladičin Han, workers found human bones. The National Museum in Vranje was informed immediately and its team directly carried out the research work of the preserving character and ascertained it was a medieval necropolis organized in rows. Seven skeletons were discovered on the excavation site. They are buried about 50 cm into the virgin soil and in an east-westward direction, with a certain deviation toward the north or south. The dead are laid horizontally on their backs, with their arms crossed on the chest or stomach. Some graves have a kind of stone structure made of unshaped stones, mostly placed around a dead man's head or feet. A child was buried in one of the graves (grave no 2), while the rest belonged to adult people. Among the movable finds, a fragment of a pot decorated with wavy lines was found in the burial mound of grave no 3. On the basis of the burial ways and customs, as well as the discovered fragment of the pot, this necropolis can be roughly dated in the 11th or 12th century.

**А. БУЛАТОВИЋ
Г. МИТРОВИЋ
НАРОДНИ МУЗЕЈ - ВРАЊЕ**

**АРХЕОЛОШКО РЕКОГНОСЦИРАЊЕ ПЧИЊСКОГ
РЕГИОНА
(централни део Јужноморавске котлине и
долина реке Кршевице)**

Ово рекогносцирање је предвиђено планом Народног музеја из Врања а обавила га је екипа у саставу: Ива Лаковић, етнолог, Г. Митровић, историчар уметности - археолог и А. Булатовић, археолог, маја и јуна 1996. године.¹

ПРЕИСТОРИЈСКИ ЛОКАЛИТЕТИ

Рекогносцирањем је евидентирано шест нових преисторијских локалитета и један из хеленистичког периода. Они су, на основу топографије и других карактеристика, сврстани у три групе: утврђена насеља на узвишењима (градине), равничарска насеља и некрополе.

- 1 Искрпно систематско археолошко рекогносцирање овог региона је шездесетих година обавио археолог М. Јовановић, а резултате је објавио у следећим радовима:
М. Јовановић, Археолошка топографија. Археолошка истраживања у 1964. год. Јужноморавска долина од Лепенице до Врања, Врањски гласник I, Врање 1965, 217-235.
М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1965. години, Врањски гласник II, Врање 1966, 313-329.
М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1966. и 1967. години, Врањски гласник III, Врање 1967, 313-337.
М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1968. години, Врањски гласник IV, Врање 1968, 495-521.
М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1969. години, Врањски гласник V, Врање 1969, 467-477.

Утврђена насеља

1. Село Клиновац-локалитет Кале

Локалитет се налази на заравњеном узвишењу североисточног огранка планине Рујен, изнад села Клиновца. На истоку се стрмо спушта према реци Кршевици. Надморска висина локалитета је око 600 метара. На заравњеном платоу елипсоидног облика, димензија 250 • 100 м, налазе се остаци рановизантијског утврђења из VI века.² Спорадично је констатован и преисторијски материјал (камене глачане секире и керамика), што указује на то да је градина била насељена и у преисторији. У непосредној близини овог локалитета, у источном подножју лок. Кале, евидентирано је преисторијско равничарско насеље на потесу Три крушке.³

1а. Село Клиновац-локалитет Три крушке

Локалитети Кале и Три крушке су вероватно били у међусобној вези (градина је штитила насеље у равници) те је због тога овај локалитет презентован у овом раду заједно са градином на лок. Кале. Потес плодних ораница који се назива Три крушке, налази се у источном подножју лок. Кале, а омеђују га са запада река Кршевица, а са истока асфалтни пут Бујановац-Прохор Пчињски. То је речна тераса која захвата површину од око 5 хектара. Рекогносцирањем, пронађен је преисторијски и антички покретни материјал. Преисторијски слој презентује калемасти тег од печене земље, мноштво керамике, кућни леп, гар, оруђе од окресаног камена и ломљено камење. Судећи по фрагменту посуде са утиснутим круговима у хоризонталном низу (Т.1-8), локалитет је био настањен и у прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба.⁴

Са овог локалитета потиче и калуп од глачаног камена, обрађен са четири стране, који се састоји из два дела, а служио је за израду бронзаног оруђа (три врсте длета и секирица са трновима).⁵ Калуп је, на основу аналогија, датован у прелазни период из бронзаног у гвоздено доба.

2. Село Топлац - локалитет Јегрек-Миоковац

Локалитет се налази на самом ободу Врањско-бујановачке котлине, на десној обали Јужне Мораве, на западном обронку планине Доганице, ширине око 100 м и дужине више стотина метара. Са севера и југа опасан је са два потока. Конфигурација терена указује на евентуалне остатке архитектуре. Локалитет се благо пење према истоку, односно врху (608

2 Д. Гај-Поповић, Две оставе бронзаног византијског новца VI века из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја у Београду VII, Београд 1973, 25-39.

3 Види наставак рада.

4 М. Стојић, Гвоздено доба у басену Велике Мораве, Београд-Светозарево 1986, Т. 6-3, Т.7-11 и 12, Т.8-1 и 2 и др.

5 Опширније о калупу види А. Булатовић и Г. Митровић, Вишеслојно насеље на локалитету Три крушке у Клиновцу, СО Бујановац, у припреми.

метара надморске висине) који доминира делом Врањско-бујановачке котлине.

Приликом обраде земље на овом потесу се изоравају фрагменти опека римског формата и римски бакарни новац.⁶ Овај локалитет је, међутим, сврстан у период хеленизма због једног хеленистичког новчића који је овде нађен. Ради се о бакарном новчићу пречника 16 мм на чијем аверсу је глава окренута на десно (новчић је прилично нечитак) а реверсу животиња (пас, лав...?) која лежи окренута десно. У одсечку се назире слова: ΔΡΟ. Вероватно се ради о монети македонског краља Антигона Гоната (277-239 п.н.е.) који је ковао новац са именом краља Касандра.⁷ Овај локалитет својом топографијом подсећа на локалитет Кале у селу Кршевици (око 10 км јужно од лок. Јегрек), на коме су нађени остаци хеленистичког утврђења из IV века п.н.е.⁸

Равничарска насеља

3. Село Нерадовац-локалитет Трлиште

На граници атара села Нерадовац и Павловац, око 500 метара североисточно од Јужне Мораве, на једном заравњеном платоу, са десне стране аутопута Београд-Скопље, приликом обраде земље мештани налазе фрагменте грубе преисторијске атипичне керамике. Један фрагмент језичасте дршке који је пронађен приликом рекогносцирања има урезане вертикалне линије изнад дршке (Т.1-1). Овај фрагмент је мркоцрвене боје и грубе фактуре, а израђен је од земље која је помешана са песком.

4. Село Миливојце - локалитет Селиште

На северозападној периферији села, источно и југоисточно од сеоске цркве, мештани су обрађујући њиве проналазили фрагменте керамике. Локалитет се налази на благој коси и захвата површину од око 4 хектара. На њему су нађени фрагменти преисторијске, римске и позносредњовековне керамике, као и комади лепа, опилџи од окресаног камена и фрагмент гривне од плаве стаклене пасте. Осим атипичних преисторијских фрагмената нађене су две језичасте и једна тракаста дршка. Дршке су мркоцрвене боје, лошег су квалитета печења и грубе фактуре са примесом у виду каменчића.

5. Село Стропско - локалитет Ђунке

Локалитет се налази на западном ободу Врањско-бујановачке котлине, на заравњеном платоу који је окренут према истоку, односно поменутој котлини. Простире се на површини од неколико хектара. Источни део платоа се благо спушта према Јужној Морави од које је удаљен око 3 км.

6 М. Јовановић, 1965, 224.

7 Е. Петрова, Локалитет Исар-Марвинци - монети од археолошките истражувања во 1977. г, *Macedoniae actae archaeologica* 5, Прилеп 1979, 50 и 51, сл. 6.

8 Др Иван Микулчић и Милан Јовановић, Хеленистички опидум из Кршевице код Врања, *Врањски гласник IV*, Врање 1968, 355-377.

Осим римског покретног материјала који помиње М. Јовановић,⁹ приликом обиласка терена на површини терета су нађени фрагменти керамике и профилисаног кућног лепа. Од керамичког материјала издвајају се: тунеласта дршка са хоризонталном перфорацијом која, на основу аналогичности, припада Бубањ-Салкута-Криводол културном комплексу, односно енеолитском периоду,¹⁰ две благобиконичне зделе мрке боје са фасетираним ободима које припадају старијем гвозденом добу (Т.І - 4 и 5) и сива углачана хоризонтална дршка кружног пресека (Т.І -9). Овакве дршке су познате са локалитета Каципуп у Ораовици код Прешева, Лапотинаца и некрополе Широко код Суве Реке, а припадају периоду развијеног гвозденог доба.¹¹

Некрополе

6. Село Грамађа-локалитет Грамаде

У атару села Грамађе, десетак метара западно од аутопута Београд-Скопље, на имању породице Стојичић, уздижу се три мања узвишења која личе на тумуле. Два узвишења су мање-више кружног облика, висине око 2 м, док је треће узвишење елипсоидног облика и нешто ниже. Пре изградње аутопута било је неколико узвишења, од којих су 1959. године два истражена од стране екипе стручњака из Београда.¹² Овом приликом пронађено је "доста кућног лепа и преисторијске керамике од које је била типична само једна дршка која припада слатинском типу бубањско-хумске групе".¹³ Мештанин С. Стојичић је једном приликом, копајући по ободу једног узвишења, наишао на "веће камење", а у близини локалитета пронашао је два гвоздена копља.¹⁴ Да ли се овде заиста ради о тумулима сазнали бисмо из резултата истраживања из 1959. године, али они, нажалост, никада нису објављени.

9 М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1965. години, Врањски гласник II, Врање 1966, 321.

10 Група аутора, Праисторија југословенских земаља V, Сарајево 1979, Т.Х-1; А. Булатовић, Енеолитска кућа са локалитета Пањевачки рит у Јагодини, Т.І и II, рад у штампи; Д. Здравковски, Археолошко истраживање на лок. Атици во село Црничани, Гевгелиско, Macedoniae acta archaeologica 10, Скопје 1985-1986, 79-87, Т.ІІ-3 и Т.ІІІ-1, 2 и 3.

11 М. Вукмановић и П. Поповић, Сондажна истраживања градинских насеља на подручју Врањско-прешевске котлине, Годишњак XX, Центар за балканолошка испитивања књ. 18, Сарајево 1982, 203, Т.ХІІ-8,9; М. Гарашанин, Преисторија на тлу СР Србије, Београд 1973, Т.55, сл.1; Н. Ђурић, Градина код Белаћевца, Гласник Музеја Косова и Метохије X, Приштина 1965, Т.V.

12 Екипу су сачињавали: В. Трбуховић, А. Јуришић и Љ. Конин - види М. Јовановић, 1965, 219, 220.

13 Оп.цит. М. Јовановић, 1965, 220.

14 М. и Д. Гарашанин, Из археологије врањске области, Врањски гласник I, Врање 1965, 8, 9.

АНТИЧКИ ЛОКАЛИТЕТИ

Рекогносцирањем је евидентирано 13 античких локалитета, од тога: 4 утврђења, 6 насељених места и 3 некрополе. Известан број локалитета је већ забележен и објављен.¹⁵

Утврђења

1. Село Бараљевац, локалитет Црквиште-Чукар, општина Бујановац (Карта - 2 - 1)

Утврђење се налази на доминантном месту на тремеђи села Бараљевца, Доњег Старца и Спанчевца, на око 300 метара од локалног пута за манастир Прохор Пчињски. Локалитет има доминантан положај над околином, а једини прилаз му је са јужне стране, где се налази на фортификацијски зид оријентисан у правцу И-З. Северно од зида налази се заравњен плато, димензије 200 • 30 метара, на коме се налазе фрагменти римске грађевинске опеке, притесаног камена и керамике. На северном делу платоа, на месту са кога се види околина, налазе се остаци кружног објекта (куле) пречника 12 метара. На основу материјалних доказа и положаја, ради се о значајном античком - рановизантијском утврђењу.

2. Село Клиновац, локалитет Кале, општина Бујановац (Карта 2-2)

Изнад села Клиновца, на заравњеном платоу елипсоидног облика, димензија 250 • 100 метара, налази се античко утврђење које се састоји из три дела (горњи град и источно и западно подграђе) који су међусобно били раздвојени преградним зидовима. Са југоисточне и северне стране констатоване су куле кружне основе. У средишњем делу западног подграђа, према казивању мештанина Томе Митковића, налазили су се стамбени објекти чије камене темеље је разградио и секундарно употребио за изградњу своје куће. Том приликом је пронашао питос са скелетним остацима одрасле особе и детета. Фортификациони зид, који је опасивао утврђење, мештани су разградили а камен продали, тако да сада нема остатака тог зида на површини. Са источне стране горњег града Т. Митковић је у два паралелна реда извадио по шест питоса, а још неколико у јужном делу западног подграђа. На целој површини констатовани су фрагменти опеке и керамике, а остава са византијским бронзаним новцем из периода Анастасија, Јустина I и Јустинијана I, нађена на простору горњег града, даје ближе хронолошке податке о утврђењу¹⁶. Остава садржи 23 комада. Новац разврстан по владарима изгледа овако: Анастасије (491 - 518) - 6. ком., Јустин I (518 - 527) - ком., Јустинијан I (527 - 565) - 11. ком.

15 Види напомену 1.

16 Д. Гај-Поповић, Зборник Народног музеја, Београд 1973. Две оставе бронзаног византијског новца из VI века из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду, 25 - 37.

Поред новца, у остави је пронађена и једна бронзана пређица овалног облика са ребрастим челом.

3. Село Корбевац, локалитет Чука, општина Врање (Карта 2 - 3)

Југоисточно од села Корбевца, на доминантном узвишењу, смештено је античко утврђење¹⁷ које се састоји из акропоља и подграђа. Судећи по конфигурацији, акропољ - горњи град, површине око два хектара, био је покривен објектима, што је закључено на основу количине камена и грађевинског материјала (фрагменти тегула и имбрекса, кречни малтер итд.). Локалитет је посећен због констатовања тренутне ситуације на терену.

4. Врањска Бања, локалитет Кале, општина Врање (Карта 2 - 4)

Изнад Врањске Бање налази се античко утврђење "Кале"¹⁸. Локалитет смо посетили ради констатовања тренутне ситуације. Уочено је да је у северозападном делу утврђења ископана рупа пречника око 2 метра и дубине 1,5 метар. У близини ње пронађен је део жрвња који је највероватније том приликом ископан. Површина врха калета (утврђена тврђава/ локалитети) поред густе вегетације, прекривена је остацима објеката са доста фрагмената касноантичке опеке и керамике.

Насеља

5. Село Клиновац, локалитет Три крушке, општина Бујановац (Карта 2 - 2)

Локалитет се налази између локалног пута за манастир Прохор Пчињски и Кршевичке реке. Рекогносцирањем је поред преисторијског материјала нађен и антички покретни материјал (велика количина фрагментата опека и керамике, део жрвња, керамички тег итд.) Према налазима покретног материјала закључујемо да се ради о вишеслојном насељу смештеном на речној тераси источно од утврђења "Кале",... које је становништву насеља у подножју пружало заштиту.

6. Село Клиновац, локалитет Баре, општина Бујановац (Карта 2 - 2)

На око 400 метара од наведеног локалитета "Три крушке", у подножју, северно од утврђења, на потесу "Баре", Томислав Митић из Клиновца је на његовој њиви пронашао неколико питоса од којих је један сачуван и налази се у његовој кући. Приликом обиласка њиве констатовано је да се на површини од око 500 м² налазе фрагменти римске опеке и керамике. Овде се ради о мањем насељу које можда треба везати за оближње насеље на локалитету "Три крушке".

17 М. Јовановић, Археолошка топографија, 1965, 225-226.

18 Ибид., 225-226.

7. Село Топлац, локалитет Баре, општина Врање (Карта 2 - 5)

На око 30 метара од локалног пута, на потесу "Баре", мештанин Стојковић Војислав је проналазио (према опису закључујемо) фрагменте опеке, керамике и металног бакарног новца, а у једном делу њиве зване "Росуља" и данас постоји део каменог темеља. Копајући темељ за кућу 1983. године, Душан Ђорђевић је пронашао питос који се данас налази у његовом дворишту. Рекогносцирањем овог потеса, пронашли смо доста наведеног покретног материјала који указује на постојање мањег насеља у касноантичком периоду.

8. Село Ранутовац, локалитет Рид и Грнац, општина Врање (Карта 2 - 6)

На северозападној периферији села, непосредно уз градску депонију у изградњи, простире се потес "Рид", површине око 0,5 ха. Мештани села већ дуже време изоравају делове опека и керамике. На око 300 м северно одатле, на потесу "Грнац", површине око 2 ха, такође се може забележити истоветан покретни материјал који указује на постојање већег античког насеља. Оба потеса имају одличан положај са кога се види значајан део долине Јужне Мораве.

9. Село Наставце, локалитет Белишево, општина Врање (Карта 2 - 7)

Рекогносцирајући село Наставце и потес "Белишево", посетили смо кућу мештанина Боре Трајковића који је на својој њиви "Доња Падина" годинама проналазио мање ћупове, фрагменте опека и керамике, а 1993. године је пронашао питос већих димензија (40 • 130 • 130). Недалеко од ове њиве, сто метара јужно, на њиви званој "Горња Падина", пронашао је седам металних пољопривредних алатки из касноантичког периода (секира, мотика, секира-крамп, копач-чекић, и три трнокопа). Наведени алат пронашао је приликом орања, на дубини око 30 цм и поклонитога Народном музеју у Врању (И.Б. - 2206 - 2206).¹⁹ Налази опека и керамике указују на постојање мањег пољског имања, вероватно токо IV века.

10. Село Стропско, локалитет Ђунке, општина Врање (Карта 2 - 8)

Локалитет "Ђунке"²⁰ се налази на западном ободу Врањске котлине, на заравњеном платоу окренутом према Јужној Морави која је удаљена око 3 километра. На површини ораница нађени су фрагменти опека и керамике који указују на постојање насеља у римском периоду.

19 Овом приликом Народни музеј у Врању се захваљује породици Боре Трајковића на поклоненом алату.

20 Види напомену 10.

Некрополе

11. Село Клиновац, локалитет Латинско гробље, општина Врање (Карта 2 - 2)

На око 300 метара северно испод утврђења налази се потес Латинско гробље. Посетом локалитета констатоване су камене гробне плоче, кости и фрагменти керамике. Раније су мештани пронашли и металне новчиће.

12. Село Доњи Вртогош, локалитет Црквиште, општина Врање (Карта 2 - 9)

У самом селу, преко пута војног магацина, на око 60 метара западно од пута, приликом копања рупа за вођњак откривена је античка гробница оријентисана у правцу И-З. Гробница је полуобличасто засведена, а улаз зидан у комбинацији камена, опеке и малтера, полукружног је облика и налази се на источној страни гробнице. У непосредном окружењу гробнице налажени су фрагменти римске грађевинске опеке, керамике и камена. Гробница је делимично откопана око улаза, тако да се може уочити унутрашња просторија зидана опеком.

13. Село Моштаница, локалитет Крст, општина Врање (Карта 2 - 10)

На улазу у село, са источне стране, на око 300 метара од локалног пута, налази се потес "Крст". Присуство фрагмената римске керамике и људских костију на површини од 300 м² указује на постојање некрополе у античком периоду.

Неодређени локалитети

14. Село Копањане, локалитет Цуцуљка, општина Врање (Карта 2 - 11)

На 12 км југоисточно од Врања, са десне стране пута Врање - Лепчинце, налази се узвишење на чијем је врху локалитет "Цуцуљка". До локалитета води калдрмисан пут делимично усечен у падину ширине до 2 метра. У близини овог пута пронађен је златник Јустина I и неколико питоса укопаних у стеновиту падину. Овај локалитет чини вештачка хумка пречника око 30 метара, састављена од лискуна, насуте земље, опеке римског формата и мало тесаног камена. На хумци се налазе две накнадне интервенције мештана: ров са С-З стране и ров са Ј-З стране који је открио сегменте неколико зидова који се губе у неоткривеном делу хумке.

СРЕДЊОВЕКОВНИ ЛОКАЛИТЕТИ

Цркве

15. Село Спанчевац, локалитет Црквиште, општина Бујановац (Карта 2 - 12)

На потесу "Буић", североисточно од села Спанчевца, на месту које сељаци зову "Црквиште"; налазе се остаци црквене грађевине и некрополе обрасли у густо растиње. Грађевина (10 x 5,5 метара) је каснијом доградњом (ређањем камених плоча) подељена уздужним зидом тако да је њена северна половина и данас у употреби. Очуваност зидова у источном делу цркве је до 2 метра. Објекат је грађен наизменичним зидањем од тесаних

камених плоча различитих димензија и ломљеног камена. У непосредној близини цркве разбацане су камене надгробне плоче (димензија: 2 x 0,65 метара) са уклесаним фигуративним и орнаменталним представама (шема-тизована представа човека и геометријски мотиви). На ширем простору констатована је опека са траговима прстију и керамика позног средњег века.

16. Село Спанчевац, локалитет Старо Манастириште, општина Бујановац (Карта 2 - 12)

На око 2,5 км југозападно од сеоске задруге налазе се на малом узвишењу остаци црквене грађевине. Место је познато под називом "Старо Манастириште"²¹. Ради се о једнобродној грађевини са полукружном олтарском апсидом која има димензије 14 • 8 метара и оријентацију И-З.

17. Село Клиновац црква Свети Никола, општина Бујановац (Карта 2 - 2)

Црква је обновљена 1833. године на темељима старије средњовековне грађевине.²² Источно од цркве мештани су проналазили камене гробне конструкције са скелетима и неколико фрагмената камене декоративне пластике која је припадала старијој цркви.²³

18. Село Кршевица, Црквиште, општина Бујановац (Карта 2 - 13)

На самом улазу у село, на сеоском гробљу, налазе се остаци мале једнобродне цркве, димензија 6,5 • 3,90 метара и некрополе. Црква је сачувана у оригиналном стању. У олтарском простору, у висини око 3 метра уочава се комбинована техника зидања од тесаника и опеке дим. 36 • 26 • 4 цм.²⁴ Са спољашне стране цркве уочава се полигонална апсида која у висини од 1,5 м има псеудоврата удубљена у камени зид. На неколико места у близини цркве, на сеоском гробљу, могу се наћи остаци старијих надгробних споменика и камене декоративне пластике.

19. Село Миливојце, црква Свети Ђорђе, општина Врање (Карта 2 - 14)

На темељима старије цркве мештани су 1958. године подигли садашњу цркву, посвећену "светом Ђорђу". Од мештана добијамо податке да је старија црква била очувана до висине од 0,5 метара и да је имала доста камене декоративне пластике (плоче са рељефним представама животињских глава) која је секундарно употребљена за изградњу темеља цркве. У самом олтару цркве налази се "in situ" део каменог стуба уграђен у под цркве. Црква је једнобродна, са димензијама 4,65 • 9,2 метра.

21 Ибид.

22 Др Владимир Р. Петковић, 1951, 146. Помиње постојање цркве посвећене св. Николи која је 1833. г. обновљена.

23 Подаци су добијени од мештанина Томе Митковића из села Клиновца.

24 Др Владимир Р. Петковић, 1951, 157. Црква се помиње као задужбина султаније Маре, кћери деспота Ђурђа.

20. Село Топлац, црква Свети Петар и Павле, општина Врање (Карта 2 - 5)

На доминантном месту потеса "Драка", у самом центру села, налази се сеоска црква. Обновљена је 1870. године на темељима старије црквене грађевине, а посвећена је свети Петру и Павлу. У олтару цркве, на великом иконостасу, распоређене у четири зоне налазе се иконе које је радио иконописац Зафир Дебранин између 1870. и 1873. године.

21. Село Корбевац, црква Успеније Пресветле Богородице, општина Врање (Карта 2 - 3)

Црква се налази у долини, на заравњеном платоу изнад Корбевачке реке, 400 метара северно од античког утврђења. Подигнута је на старијем сакралном месту где су се налазили остаци грађевине, сачуване делом у олтарском простору.²⁵ У селу се налазе остаци још две црквене грађевине. Остаци прве цркве се налазе на месту где се обавља свето масло, а остаци друге се налазе на око 300 метара од месне канцеларије, у близини махале Вељаци.²⁶

22. Село Лепчинце, црква Свети Спас, општина Врање (Карта 2 - 15)

На самом улазу у село, у близини Лепчињске реке, сакривени густом шумом и растињем, налазе се у рушевинама остаци мале једнобродне цркве. Зидови олтара очувани су у висини до два метра. Постоје остаци фреско-живописа у олтарском простору.

Насеља

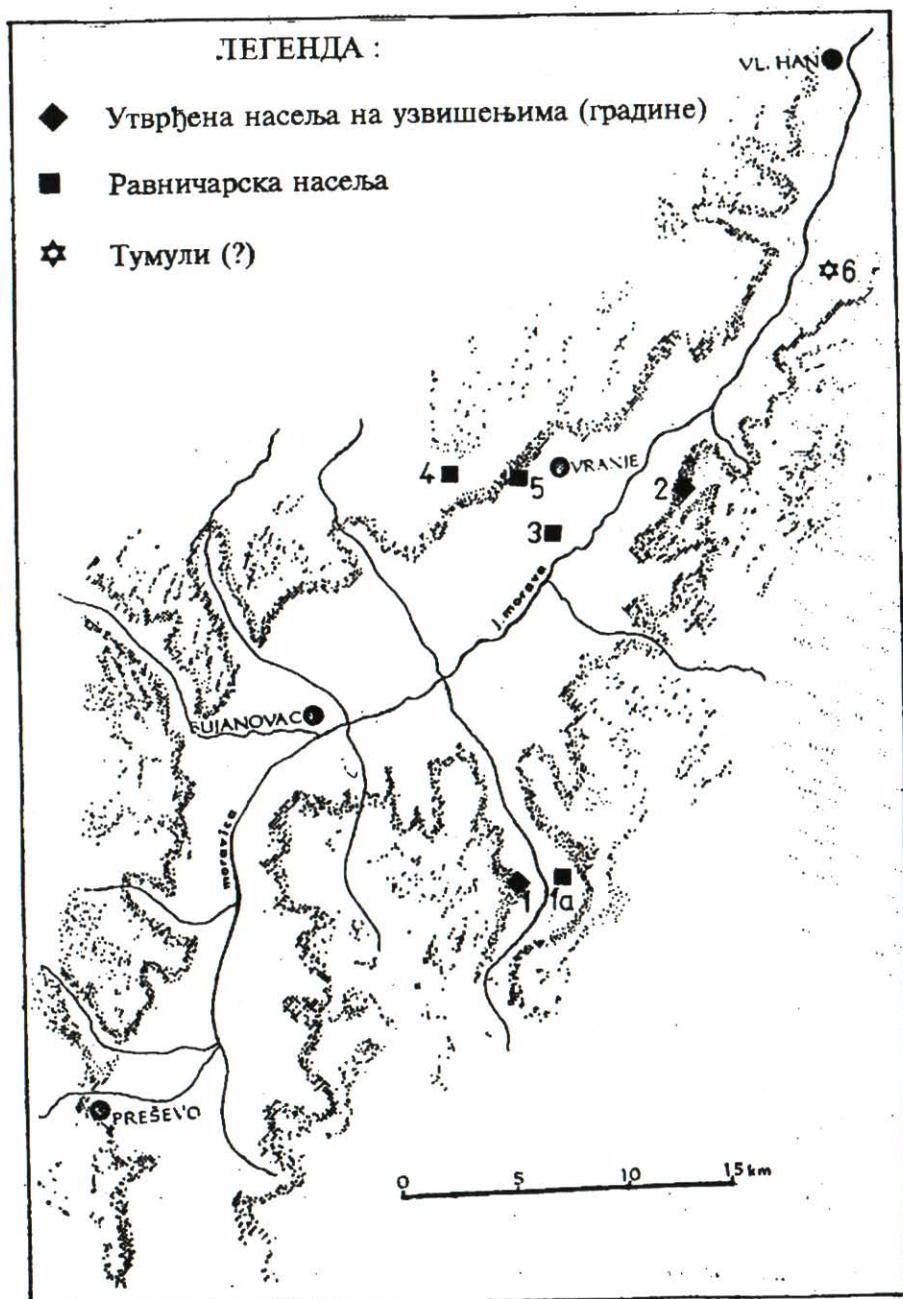
23. Село Миливојце, локалитет Селиште, општина Врање (Карта 2 - 14)

Недалеко од села на јужном огранку Мирин дола, на површини од око 5 хектара, налазе се остаци средњовековног насеља са црквом и некрополем. Потес познат под именом "Селиште" обилује остацима камених темеља, фрагмената опека и средњовековне керамике грубе фактуре.²⁷

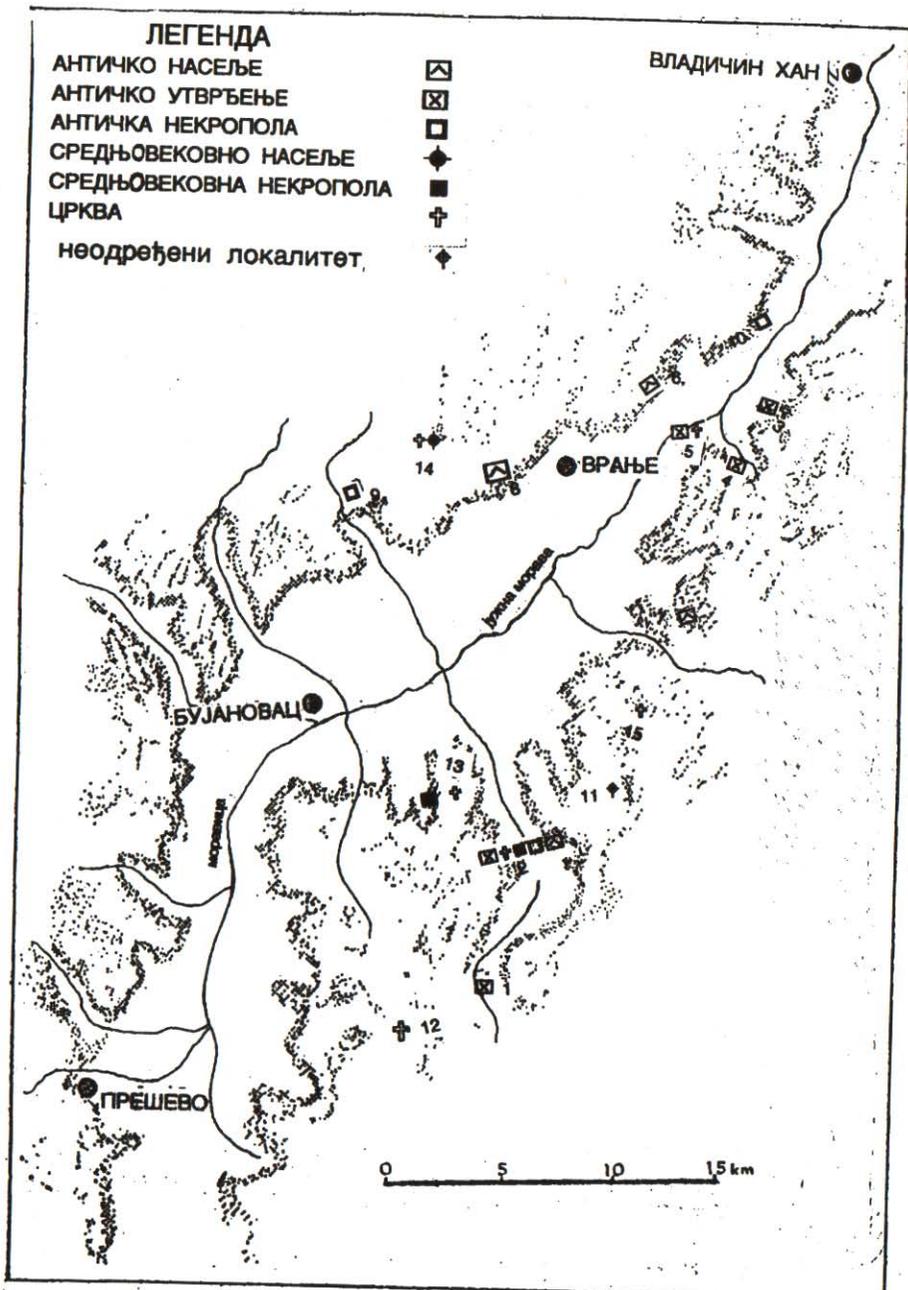
25 Ибид. 152.

26 Подаци су добијени од Златка Костића из Корбевца.

27 Подаци су добијени од мештана села Миливојца Филиповић Радета, Златановић Трифуна и Станковић Добривоја.

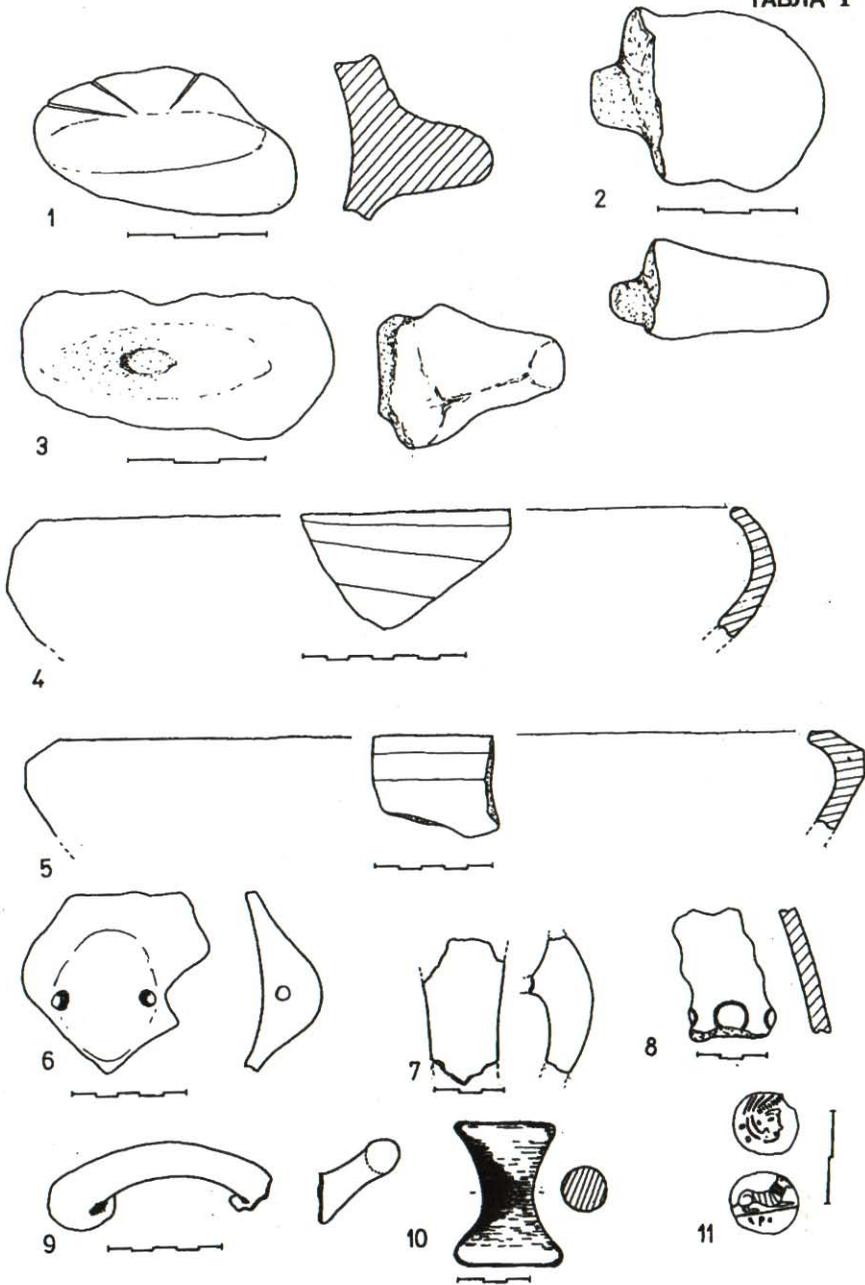

Карта 1 - Преисторијска налазишта

Карта 2 - Античка и средњовековна налазишта

ТАБЛА I

**THE ARCHAEOLOGICAL RECONNOITERING
OF THE PČINJA REGION**
by Aleksandar Bulatović and Goran Mitrović

Summary

By a systematic archaeological reconnoitering which was carried out by the team of the National Museum in Vranje, 21 new sites have been found - seven pre-historic, eight classical and six medieval sites. On the basis of topographic and other characteristics, they are classified into four groups: settlements in plains, settlements on hills, churches and necropolises.

The most interesting multilayered settlements are those on the Three pear-trees site in Klinovac (from the Bronze Age to the Late Classical Period - Chart 1-1a and T.I-8 and 10) and on the Čunke site in Stropsko (from the Eneolith to the Late Classical Period - Chart 1-5 and T.I-4, 5, 6, 7 and 9).

ДР МИЛИЦА БОДРОЖИЋ

ЗАОШТРАВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА ПОД РЕЖИМОМ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РАДИКАЛНО-СЕЉАЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ, ОДНОСНО ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАНКЕ

Трећег октобра 1929. донет је закон којим је држава проглашена Краљевином Југославијом. Извршена је и нова административна подела земље на 9 бановина. На тај начин био је укинут систем дотадашњих обласних самоуправа, а то је био и покушај да се избришу историјско-политичке и териоторијално-националне границе у земљи у циљу остварења "народног и државног јединства". Петар Живковић је, у образложењу закона, подвукао: "Овај назив не само да обележава пуно државно и народно јединство, него и симболички изражава идеју пуне једнакости и братства нас Словена на југу Срба, Хрвата и Словенаца".¹ Према томе, не признају се Македонци и Црногорци као посебне нације, сходно теорији о три племена истог народа. У чл. 28 закона се подвлачи: "Кад овај закон ступи у живот министар унутрашњих послова одлучиће о укидању оних друштава и установа, чије је племенско обележје, име, циљ или рад у супротности са државним или народним јединством". С друге стране, у чл. 29 се истиче да се од дана ступања на снагу "могу (...) уопште истицати и носити само државне заставе".² На челу бановина налазили су се банови, које поставља Краљ, на предлог министра унутрашњих послова (чл. 5). Поред бановина, чл. 2 предвиђа поделу и по срезовима и општинама. Октроисаним уставом подела земље на бановине је била санкционисана. Самим тим се потврђује централистичко уређење земље.

1 Политика, 4. X 1929, 1.

2 Исто, стр. 2.

Међутим, у условима већ формираних нација, покушај остварења интегралног југословенства, како ће се из наредног излагања видети, показао се као сасвим неуспешан. Тај покушај је подстицао сепаратистички покрет и незадовољство појединих нација које се испољавало на најразличитије начине (од певања народних песама и истицања националних застава и појединих предмета са националним знацима до организованог иступа националних вођа, представника најмоћнијих, забрањених грађанских странака тога периода). Стога и није чудо што у четвртој години диктатуре (1932) усташе све више јачају своју делатност. (Током 1932. је био посебно формулисан Устав усташког покрета.³ Усташе су септембра 1932. покушале организовати устанак у Лици). Осуда Мачека, после објављивања Загребачких пункција и његових изјава новинарима, мада је он захтевао решење хрватског питања у оквиру Југославије, дала је још већи подстицај делатности сепаратистичких елемената.

Политика националног угњетавња и социјалног насиља довела је до тога да су покрети за национално ослобођење постали веома актуелни. Они су били проткани тежњом за решење економске кризе, која је огромном силином притискивала широке народне слојеве, и интегрално југословенство су схватили као проширено великокрпство.

Административном поделом државе на бановине, сеоске и градске општине уведен је бановински прирез који је са општинским порезом представљао веома велико оптерећење за масе. Године 1932. бановински прирез (у хиљадама дин.) износио је 665.923, а 1933. био је 575.428, док су бановинске таксе 1932. биле 293.500, а 1933. чак 318.992.⁴ Сенатор Б. Шуперина је рекао 21. III 1934. да су Београд, Земун и Панчево са 287.901 становника претходне године платили 253.195.823 дин., или 879 дин. по глави. Моравска бановина, која има 1.446.512 становника, платила је 103.407.750, или 72 дин. по глави, а Вардарска, са 1.649.122 становника, платила је 90.474.924., или 55 дин. по глави. Зетска бановина, са 906.982 становника, платила је 48.360.008 дин., или 53 дин. по глави. Дунавска бановина, са 2.305.099 становника, дала је 539.068.378 дин., или 234 дин. по глави. Дринска бановина, са 1.684.802 становника, платила је 121.989.580 дин., или 72 дин. по глави. Врбаска бановина, са 1.003.360 становника, дала је 49.761.348 дин., или 50 дин. по глави. Приморска бановина, са 880.420

3 Архив Војноисторијског института (АВИИ), Усташ. архива, 290,3/3-1. Франковци-усташе су имале својих присталица и међу учитељима и другим просветним радницима, што потврђују следећи документи у Архиву Југославије (АЈ), у фонду Министарства просвете: Извештај од 12. VIII 1930. (ф-12), од 26. III 1932, од 9. VII 1932 (ф-12), од 1. VI 1933 (ф-12) од 20. IX 1933 (ф-12). Учители су могли много да учине на даљем јачању овог покрета пошто су били у непосредној вези с народом. Стога је режим будно пратио њихову делатност и по потреби тражио њихово премештање. Међутим, многи су премештени не због своје усташке делатности већ и зато што нису знали шта усташе у њиховом селу раде. Вид. извештај од 18. X 1932, (ф-12-32), фонд Мин.просвете (АЈ).

4 Статистички годишњак за 1932, 482-483 и 1933, 468-469.

становника, платила је 55.723.988 динара, или 64 дин. по глави. Савска бановина, са 2.596.768 становника, дала је 421.723.127 дин., или 162 динара по глави. Дравска бановина, са 1.118.504 становника, платила је 220.914.222 динара, или 198 дин по глави. Шуперина је закључио да су Дунавска, Савска и Дравска бановина у 1933. дале држави у непосредним порезима 1.181.705.727 дин., док су других 6 бановина, са Београдом, Земунском и Панчевом, дале 723.118.421 дин., тј. за 458.587.306 дин. мање. У Хрватској је те године повећан број жандарма за 4.000 људи,⁵ што је све ишло на рачун стандарда становништва а у циљу стабилизације режима.

Рад на остварењу југословенства био је покушај да се формира једна нација за чији развитак уопште нису постојали услови. Током 1929. о југословенству се надугачко и нашироко писало у *Народној одбрани* и *Животу и раду*.⁶ Као најважнији разлог за формирање југословенске државе наводе се заједнички непријатељи у историји. Словенаштво, хрватство и српство оцењује се као "припремни период", доба дечаштва са свим његовим лутањем.⁷ *Народна одбрана* је 26. VII 1934. писала: "Југословенство апсорбира сва три племенска појма. Стапа их у једно и даје им више значења и облик. Доводи их савршенству. Југословенство је идеја. Реалну основу дајемо јој ми, њени носиоци".⁸

У претеривању, зачеци идеје о југословенству тражени су у раном средњем веку. У том циљу су Капчев, М. Гавриловић, С. Кордић, М. Булат написали низ чланака у *Народној одбрани*, а В. Новак је 1930. објавио "Антологију југословенске мисли и народног јединства од 1390-1930" на око 1000 страна. У књизи се веома педантно прате претече југословенске идеје. Највише се пажње посветило илирском периоду, Начертанију Илије Гарашанина, Штросмајеру, Рачком, Српскохрватској коалицији, па Задарској и Ријечкој резолуцији, Крфској декларацији, да би се, најзад, истакле речи Велибора Јонића у југословенском министарству: "Не постоји српски, хрватски и словеначки проблем, али зато постоји наш општи југословенски. Он је велики огроман и тежак, а може се слободно рећи да је све било у

5 Стенографске белешке (Стен. бел) Сената, р.с. 1933/4, II, 32. Он је такође подвукао да се Хрвати затварају због певања хрватских песама и вешања хрватских застава. Исто, 35-36. Они су осуђени на неколико хиљада година затвора.

6 Г. Капчев, Наука о народном јединству Јужних Словена, *Народна одбрана* бр. 8, стр. 137, бр. 17, 279. Душан Стојановић, Будућност Јужних Словена. Исто, бр. 19, 318 и 319. Писао је о Охриду и другим градовима као колевци Југословена. Исто, бр. 23, 385. Г. Капчев, Охрид колевка културе Јужних Словена.

7 Г. Капчев, Државно јединство јужних Словена у светлости Историје. Од Словеније у VII в. до савремене Југославије, *Народна одбрана* (НО) 1930, бр. 22 од 1. VI 1930. 345-347. Карактеристично је да се истичало да се "југословенска идеја" родила у хрватском делу народа, што представља велику заслугу тих крајева. М. Дошен, Југословенска државна концепција. НО, 1930. 23, 354.

8 Анте Дефрнцесци, Југословенство у својем пуном изражају, НО, 30, 420.

знаку малодушности пред тежином тога проблема".⁹ Значи, национални проблем се и овде идентификује са државним проблемом.

У ово време штампано је Начертаније Илије Гарашанина, за кога је речено: "Данас када је Начертаније изведено скоро у потпуности, остаје нерешено питање само с Бугарима, ми се морамо дивити далековидости М. Гарашанина".¹⁰ Према томе, остварење југословенства је сматрано за остварење великосрпског програма. За односе са Бугарском, у ствари, то је проблем интегралног југословенства "коме морају тежити сви напредни и родољубиви елементи јужних Словена".¹¹ Даље се каже да су Срби, Хрвати, Словенци и Бугари припадници "јединственог југословенског народа који чине јединствену етничку целину на словеначким расним основама".¹²

Као што се види, остварење југословенства је сматрано за остварење програма датог у Начертанију. Оно је у ствари значило изједначење југословенства са великосрпством, јер је у потпуности узето као руководеће начело спољне политике. С друге стране, на унутрашњем пољу, радило се на унифицирању, заправо стварању југословенства, за које ни најзначајнијим политичарима није било јасно како треба да се оствари.¹³ У циљу остварења тог југословенства - заправо стварања нове југословенске нације - почело се са радом и на стварању јединственог књижевног језика и азбуке. Писало се о потреби стварања југословенског језика и писма и за Словенце.¹⁴ У току 1934. развила се дискусија између присталица стварња југословенске азбуке и њених противника. Југословенска азбука би, према Б. Стојановићу, имала 7 заједничких слова (а, е, ј, к, м, н, о), 12 слова из ћирилице (б, в, ђ, љ, л, њ, п, р, ћ, х, ч, и, џ), а из латинице 11 (г, д, ж, з, и, с, т, у, ф, ц и ш).¹⁵ Тврдило се у овим научним круговима, међу протагонистима нове азбуке, да се мора водити рачуна о "осетљивости овога света", јер

9 В. Новак, Антологија југословенске мисли и народног јединства, 882.

10 *Живот и рад*, 1932, 58, стр. 143.

11 НО и бугарски проблем у оквиру интегралног југословенства, НО, 1932, бр. 3, 34. Питање о прикључењу Бугарске Југославији се и тада сматрало идеалом, али је ипак остављен као "актуелно питање реалне политике".

12 Исто.

13 Вид. Југословенски национални и државни проблем кнежевине Србије из 1844, 1931, Нови Сад, 17.

14 Петар Булат, Питање југословенског књижевног језика и Словенци, НО, 1932, бр. 48, 755. У броју 4 стр. 56 за 1933. се каже да би увођење једног језика значило уштеду велике суме новца која би се могла за друге сврхе употребити. Писац чланка очекује да ће Словенци имати разумевања за ово. П. Булат, н.д., НО, бр. 4 за 1933, стр. 56-8

15 Потреба једног писма, НО, 1929, 44, 723. У том циљу у НО бр. 48, стр. 791 се износило о нелогичности да се дела пишу на истом језику разним писмима, латиницом и ћирилицом у којима има 6 истих слова (а, е, к, м, о и ј), 8 која се пишу исто (в, ц, д, р, ч, и, х и у), али значе друкчије. У ћирилицу се пишу једним писмом, док се у латиници пишу даметним знацима или са два слова.

"живе у тој држави, јер та азбука има да вреди за све, а не само за интегралне Југословене".¹⁶

У вези са покушајем стварања јединственог језика и азбуке треба нагласити да је 1938. Е. Кардељ, у делу "Развој словеначког национално питања", оценио тај покушај као "националну утопију" зато што се њиме вештачки спајају језик и култура. Читаву расправу о томе Кардељ је оценио као наседање "политици буржоазије, јер су буржоазији и српској и словеначкој врло добро дошле фразе у духу неког лажног југословенског национализма, српској зато што је на таквом 'идеалном' тлу лакше успостављање своје хегемоније у Југославији, а словеначкој зато што је лакше прикрила своје мешетарење са српском буржоазијом, која је била оријентисана на гушење револуционарног и демократског покрета словеначких радника и сељака".¹⁷

Као што се види, у периоду док је ЈРСД (а касније ЈНС) била на власти увелико се расправљало о стварању интегралног југословенства. Све у свему, бракао се државноправни појам са националним,¹⁸ у тежњи да се створи јединствена нација. Министар Улмански је тврдио да су се многи политичари после 6. I 1929. приказивали поборницима југословенске идеје, а "у души и свом раду радили су против те идеје. Ова борба у целој држави и у владама око српског, хрватског а против југословенства била је главна кочница државе".¹⁹ Међутим, многи народни посланици у Скупштини и Сенату истицали су да југословенство морају да прихвате сви државни

16 Међутим, поред овог предлога југословенске азбуке, постојали су и други, али се они овде неће наводити (нпр. од др В. Кујунџића). Б. Стојановић, Југословенска азбука, *Живот и рад*, 1934, 116, 724.

17 В. Кујунџић, Два мишљења о југословенској азбуци, *Живот и рад* (ЖР) 1934, 118, 861. Ж. Марковић, одговарајући на критику Аранђеловића, каже да разуме његову осетљивост, јер је он Србин и воли све што је српско али не налази "да зато треба са иронијом говорити о југословенству". Б. Стојановић, Југословенска азбука, Одговор на критику др Аранђеловића, ЖР, 1934, 119, 925. Б. Стојановић у истом чланку каже да су највећи реформатори наше азбуке ђаци који често мешају слова из обе азбуке. Ж. Марковић је потпуно на страни Б. Стојановића. Сматра да је он најкомпетентнији да да реч о томе, јер увиђа све факторе који захтевају једну азбуку. ЖР, 122, 1129. Једном приликом он је писао: "Употреба двеју азбука је један луксуз који делује у сваком погледу само негативно, управо катастрофално". Б. Стојановић, Југословенска азбука, ЖР, 1934, 116, 724. Али је ускоро један "господин", чије се име не наводи, рекао: "Никаква сила не може мене натерати да у души свога детета не улијем да је оно Србин, и нико ме не може одвратити да га не научим ћирилицу. Не мање, нико га не може одвојити од његовог имена и његове латинице". Б. Стојановић, Југословенска азбука, одговор на критику др Аранђеловића, ЖР, 1934, 119, 925. А. Белић, Нова азбука, *Наш језик*, III година за 1935, стр. 2. Да би била задовољена и једна и друга страна, још 1932. јавиле су се ове комбинације: да Срби напусте ћирилицу, приме латиницу, да Хрвати напусте ијекавштину, а приме екавштину. Скерлићев предлог је обрнут. Изједначање у ова два говора било би савршено. Сматрало се да се изједначење не може да оствари при писању словеначког језика, јер се он ипак разликује од српско-хрватског. Петар Булат, Питање југословенског књижевног језика и Словени, НО, бр. 48 за 1932, 755.

18 Е. Кардељ, *Сперанс*, 1958, 398.

службеници. М. Гмајнер је 26. III 1933. рекао: "Наше чиновништво мора да се саживи са тим да су темељи наше државе наше народно јединство и њен монархистички облик".²⁰ Пошто знатан број присталица југословенства и међу народним посланицима није био искрен, А. Мастровић је сматрао да треба правити разлику "између оних Југословена којима је Југославија једно пуно име и Југословена којима је Југославија једно дубоко уверење, синтеза српства, хрватства и словенаштва".²¹ Један од присталица југословенства, још пре рата, Г. Анђелиновић, врло се похвално изразио о томе што су 6. јануар и диктатура постигли на пољу остварења југословенства. Он каже: "Да није 6. јануар направио ништа друго, него да је донео један прекид, један мораторијум у нашој политичкој борби он би био испунио своју задаћу. Он нам је дао не само име него и бит Југославију".²²

Међутим, основно је да су Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и Срби из такозваних пречанских крајева били економски угњетавани. Тако је на територији загребачке финансијске дирекције извршено 400.777 пописа за суму дуга од 343.474.683 динара. Износ пореског дуга због којег су продаје извршене износио је 8.795.854. Вредност продатих предмета по процени износила је 5.421.074, док је продајом постигнута цена 4.344.442. На подручју љубљанске финансијске дирекције извршено је 194.232. пописа. Сума пореског дуга због којег је попис извршен износио је 13.518.830. Вредност продатих предмета по процени била је 1.565.518, док је продајом постигнута цена од 528.228. Да је политички фактор ту, несумњиво, одиграо велику улогу најјасније потврђује чињеница да на територији старе Србије порески дуг није прелазео 30 милиона, сем београдске финансијске дирекције где је износио 63.388.702. Та сума је веома мала када се има у виду да, на пример, финансијска дирекција у Новом Саду није могла да наплати дуг који је износио 343.474.68.²³ Према томе, србијанска буржоазија, економски неразвијена, нашла је начина да оствари своју хегемонију ванекономским средствима - неједнаким разрезивањем пореза. Пребацивањем терета на плећа људи из крајева који су ушли у састав новоформиране Краљевине, она је успела да оствари своју хегемонију. Стога и није чудо што су се Хрвати, као и остале националности, осећали угњетенима, па су иступили против таквог свог положаја захтевајући измену

19 Милан Поповић, Стварање југословенског менталитета, НО, 1933, бр. 38, 585. Противници интегралног југословенства биле су присталице синтетичког југословенства. За њих је југословенство било синтеза српства, хрватства и словенаштва. По њима, ко хоће да буде добар Југословен не сме престати бити добар Хрват, Србин и Словенац. М. Поповић, Стварање југословенског менталитета, НО, 1933, 38, 585.

20 АВИИ, к-61, рег. бр. 26/1-1.

21 Стен. бел. Сената, 1932/33, III, 59.

22 Стен. бел. Народне скупштине (НС), 1931/32, III, 129.

23 АЈ, фонд М. Стојадиновића (МС), ф-57/II.

државне организације, позивајући се на уједињење. О томе ће у наредном излагању бити више речи.

Међутим, поставља се питање: како је то србијанска буржоазија успела да оствари? То је она учинила захваљујући свом бирократско - административном апарату који је био у њеним рукама. Ово ће се најбоље видети из статистике чиновника централних државних установа у Београду. Хрвати и Словенци су у њима у веома малом броју, мада су те установе, као централне, управљале целом државом. Ако је на доњој табели приказан број чиновника по верској припадности, неће се много погрешити ако се сви православни уврсте у Србе, а сви католици у Хрвате и Словенце. При томе, треба имати у виду да је православног становништва у држави било 48%, а католичког 39%. Међутим, у административном апарату је сасвим друкчији случај:²⁴

Установа	Број чиновника			Процент	
	укупно	католика	православних	католика	православних
Председништво мин. савета	13	-	13	-	100
Двор	31	1	12	3	97
Канцеларија краљ.	13	-	13	-	100
Централни пресбиро	79	14	59	27	68
Министарство унутрашњих послова	127	14	113	11	89
— спољних послова	219	37	182	17	83
— просвета	156	6	150	4	96
— правде	137	20	117	15	85
— шума и руда	158	33	125	21	79
— трговине и индустрије	70	16	53	23	76 1
— пољопривреда	80	21	56	26	70 3
— социјалне политике и народног здравља	62	6	56	10	90
— грађевина	339	29	300	9	88 3
Остале централне установе					
Централни хигијенски завод	72	4	68	6	94
Поштанска штедионица	246	30	216	12	88
Државна хипотекарна банка	200	4	196	2	98
Народна банка	170	10	160	6	94
Прив. извоз. др.	72	15	50	21	69 24

24 Р. Бићанић, Економска подлога хрватског питања, Загреб, 1938, 71. истинитост ове табеле није се могла проверити прегледом прихода државних и бановинских службеника и личних материјалних расхода по државном буџету и бановинских буџета за 1932/33. Београд 1932. Наиме, у њима се износе само примања и број по струкама, класама. Али, подаци се могу сматрати као тачни, јер Б. Прица у свом делу: "Хрватско питање и бројке" 1937, Београд, сматра за нормално да становништво из престонице и њене ближе околине више партиципира у њеним државним службама но што би одговарало његовом броју. Верује да би у случају премештања дошло до негодовања, што чине и Срби пречани кад се премештају из Загреба, Сарајева и Новог Сада за Београд. Б. Прица, нд., 43.

Очигледно је да су Срби чинили већину чиновничког апарата у органима централне управе, а ти органи су играли прворазредну улогу у управљању целом државом. Сличан случај је био и с министарским ресорима. Имајући у виду да је у читавом периоду који нас овде интересује, 1931-1934. године, ресор министарства држао Србин, није ни чудо што је највећи део средстава био утрошен на подизање железница на територији старе Србије. Сличан је случај био и са водним задругама. Оне на територији тзв. пречанских крајева нису могле да добију потребне кредите, док то није био случај и са србијанским.²⁵

Према извесним подацима, Срби су заузимали најважнија места у државној администрацији и сва средња места. Тако нпр. под б. - јануарском владом војвођански Срби нису били толико поуздани да би добили у својој средини, у Новом Саду, средишту Дунавске бановине, место полицијског стражара, зато што се у условима, поред осталог, тражило да кандидат буде по рођењу Шумадинац, мада је ова бановина захватала само незнатан део крајева јужно од Саве и Дунава.²⁶

Према подацима инг. Петра Миленковића, дугогодишњег начелника одељења за градњу железница Министарства саобраћаја, за градњу железница у Југославији Министарство је 1920-35. утרוшило: ²⁷

у Србији	2852	млн.	дин.	или	84,5%
у Хрватској и Далмацији	229	"	"	"	6,8%
у Словенији	69	"	"	"	2,1%
у Босни	142	"	"	"	4,2%
у Војводини	85	"	"	"	2,5%
<i>Салдо</i>	3.377	"	"	"	100%

Као што се види, више од три четвртине буџета утрошено је на изградњу пруга у Србији. Као главни разлог за изградњу железница у Србији навођено је да су пречански крајеви већ били довољно снабдевени и међусобно повезани, што није био случај и са Србијом. Р. Бићанић сматра да је у погледу железничке мреже најгоре стајала Црна Гора, а остала је запостављена. У исто време, постојала је потреба за читавим низом мањих пруга у Хрватској и Словенији, које су биле потребне не само у локалном него и у државном саобраћају, а нису изграђене.²⁸ С друге стране, што се

25 Стен. бел. НС, 1933/34, III, 53 и 130.

26 В. Богданов, Хисторијска улога друштвених класа у рјешавању јужнословенског националног питања, Сарајево, 1956, 135.

27 Р. Бићанић, н.д., 114. П. Миленковић, н.д. Карактеристично је да ни у Статистикама југословенских железница, које постоје за овај период, није објављено колика су средства утрошена за градњу железница, наводи се само њихова километража.

28 М. Мирковић, Економска историја Југославије 1918-41, 399. Н. Ђоновић, Захтеви Црне Горе, Београд, 1936, 32-34 и Н. Ђоновић, Искуство и потребе Црне Горе, Београд, 1933, 26. Упор. АЈ, Збирка Св. Милосављевића, Извештај Св. Милосављевића од 5. II 1934.

тиче образложења да се у Србији граде пруге које имају стратегијски значај, Р. Бићанић је сматрао да су оне више биле потребне према развијенијим државама - Мађарској и Италији, него према слабој Бугарској. Бићанић је био у праву и када је тврдио да унутрашњост није била повезана са морем. Та веза је била неопходна, како из стратегијских тако и из економских разлога. Још 15. V 1927. било је предвиђено, ако се постигне споразум са Блером, да ће се градити следеће пруге: 1. Београд-Бања Лука, 2. Бихаћ-Книн, 3. Београд-Вишеград-Котор и 4. Прокупље-Приштина-Пећ. Од ове последње пруге одвајала би се два крака према мору. Један је требало да иде кроз Црну Гору и излази на море у Боки Которској.²⁹ Међутим, због економских, стратегијских и националних разлога, остало се само на плановима. Предност у изградњи су добиле македонске пруге, као и краће пруге у Србији.

Слична ситуација је била и у војсци. Сва руководећа места у сувоземним снагама држали су Србијанци. Иако се има у виду да је Србија војничка земља, да је водила два успешна Балканска рата, да јој је Први светски рат дао још веће војничко искуство, а самим тим и војне чиновне, ипак је била неправилна сразмера у вишим чиновима у војсци. Бићанић наводи да се не поштује "омјер Хрвата према Србима, нити као 1:100, а комоли 1:2, како би морало бити".³⁰ Имајући у виду да се 1938. веома активно дискутовало о економској подлози хрватског питања, Б. Прица³¹ је, у случају војске, покушао једноставно да објасни да Хрвати имају превласт на мору. Међутим, поморци су Далматинци, док највећи део Хрвата није упућен на море већ је континенталан, па, према томе, њихово место је требало да буде у сувоземним снагама. Објашњење да Срби имају војничку традицију, да су имали више официрске чиновне чим је рат завршен не објашњава све. Неоспорно је да су Хрвати (после 19 година заједничког живота у Краљевини Југославији) могли имати и, сходно своме броју, заузимати одређено место у генералштабу или при оперативним јединицама на терену, да се водила истинска национална политика.

Узимајући у обзир све изнете економске моменте, није ни чудо што је покушај стварања интегралног југословенства изазвао супротан ефекат. Има података да је Дубровачка област у ово време била наклоњена сепаратизму, као и цела Савска бановина. У варошици Стону 10. IV 1932. био је истакнут један летак у којем је Мачек рекао да ће доћи час ослобођења.³² Поред тога, у вези са припремама за одржавање збора ЈРСД на коме је учествовало око 40 народних посланика и сенатора, противници ове акције

29 Р. Бићанић, н.д., 121.

30 Исто

31 Б. Прица, Хрватско питање и бројке, 42. За министарство војске и морнарице нема објављених података. Бићанић тврди да је у предратној Србији било 3 активна генерала, док их је у Краљевини Југославији било 165, од чега су два била Хрвата, два Словенца, а остало Срби. Р. Бићанић, н.д., 120.

су агитовали да се не долази на овај збор јер ће у Дубровник ускоро доћи Мачек и Пернар и да ће они одржати збор "каквога Дубровник још није видио и да ће се ту најбоље показати како је Дубровник против данашњих властодржаца".³³

Поред растурања летака и прогласа, како у дубровачком округу тако и у целој Савској бановини, истицане су заставе и певане хрватске песме. Националистички иступи су били забрањени, јер је б. - јануарски режим желео да својом окрутном стегом збрише постојање националних схватања које је у себи дубоко носио хрватски народ. Тако се догађало да су се хрватске заставе вијориле на неприступачној висини (често и 20 метара високо), упркос опасности да ће починитељ тог акта бити строго кажњен. Из сачуваних извештаја средњих начелника из Савске бановине и окружног инспектората Зетске-Дубровник, види се да то нису били усамљени случајеви.³⁴ У једном извештају се тврди да "неки екстремни елементи" манифестују свој сепаратизам истицањем племенских застава,³⁵ певањем песама,³⁶ продавањем разних предмета са хрватским ознакама.³⁷ Пошто је јавно агитовање против режима било немогуће, оно се спроводило на "врло довитљив начин", и то певањем разних илирских будилница и корачница.³⁸ И најмањи, понекад и нехотичан иступ против државног уређења, који није одговарао потребама југословенског народа, изазвао би отпор, заправо врло окрутан рефлекс власти.³⁹

32 Обавештајни извештај за април 1932. Окружни инспекторат (ОИ) Зетске бановине Дубровник, бр. 195. Историјски архив (ИА) у Дубровнику. Многи управитељи школа, учитељи и вероучитељи су у извештајима својих претпостављених били осумњичени као сепаратисти и за њих се тражио премештај. О томе сведоче следећи извештаји из АЈ, фонд Мин. просвете, ф-12, Извештај од 19. I 1932, од 9. XI 1932, од 9. V 1933, од 7. VII 1933, од 25. VIII 1933, од 28. IX 1933, од 21. VII 1934, од 25. X 1934, од 4. X 1934, од 4. XI 1934. и од 10. IV 1935. Исто.

33 О збору у Дубровнику, одржаном 25. V 1932. вид. ОИ Зет. банов. 219, ИА у Дубровнику.

34 У извештају бр. 376 од 9. VIII 1932. оптужује се читава дружина што је певала хрватску химну (ИА у Дубровнику). У срезу дубровачком, крајем октобра 1932, извешане су заставе у 7 општина (Лабуд, Љута, Груда, Звесовица, Муочило, Трстеник и Бресечине). У Стону се покушало да се истакне застава на самој општинској згради, али је преступник ухваћен и осуђен на 10 дана затвора. Вид. Извештај од 31. X 1932. бр. 1891. ОИ Зет. бан. Дубровник. Заставе су, такође, истакнуте у три општинска среза ОИ Дубровник на католички бадњи дан. Извештај бр. 619. ИА у Дубровнику. И у току 1933. често је долазило до истицања хрватских застава. Вид. Извештај ОИ Дубровник бр. 19, 21, 24. Чак су у Стону између 31. XII 1932. и 1. I 1933. на општинском стубу у Сланом истакли заставу са натписом: "Хрвати, сретну и веселу нову годину желе вам Мачек и Прибићевић" и "Живела слободна Хрватска". Извештај од 21. XI 1932. ОИ Зет. бан. (ИА у Дубровнику). 3. Случај Дубровника био је специфичан пошто је он увек имао своју аутономију. Приступање странци ЈРСД средњих начелника је тумачено само као трик "да би приказали властима да су лојални добродушници данашњег стања" и "да под окриљем свој сепаратизам и даље шире". ОИД, бр. 221 (ИА у Дубровнику)

35 Вид. извештај средњег начелника од 14. VI 1932. бр. 748, Политичка ситуација, Архив института за савремену повијест (АИСП), бр. 835, 1288, 279 и 2096.

Да диктатура, које је као један од својих задатака поставила стварање интегралног југословенства, није успела, најбоље показује организован иступ опозиције против централистичког уређења и њен захтев за признавање националних индивидуалности појединих народа.

Тако је у Загребачким пунктацијама, у резолуцији која је донешена на састанку представника ХСС, СДС, Хрватске федералистичке странке и Миле Будака, Павелићевог представника у земљи, у трећој тачки констатовано да србијанска хегемонија, која се од почетка наметнула Хрватима, као и свима другим народима који жеиве с њихове стране Дрине, Саве и Дунава "својом неспособношћу и помоћу насиља и неморалних метода, држећи у својој руци сву државну власт, дјелује деструктивно, уништавајући моралне вредности све наше напредне установе и тековине, материјалну имовину народа и његов духовни мир. То стање је достигло врхунац под апсолутистичким режимом од 6. I 1929., који је појачавши ту хегемонију са свим њеним кобним посљедицама, још докинуо грађанске и политичке слободе". У четвртој тачки се захтевало да се одлучно поведе организована борба против те хегемоније. У петој се тражило образовање сложене државне заједнице, чиме се, свакако, мислило на федеративно државно уређење, које би могло "зајамчити напредак и процват моралног и материјалног живота народа српског, народа хрватског и народа словеначког. Посебни интереси инојезичких мањина потпуно ће се зајамчити".⁴⁰

- 36 Месечни извештај о раду месне управе Сењ, бр. 890 од 3. VIII 1932. Политичка ситуација АИСП, вид. и изв. бр. 1288 (Вараждин, 1279, 1330, 2096, 1476) У Славонској Пожеги је основано ватрогасно друштво које је свирало само хрватске корачнице. Међу противницима политичког стања не одржавају се састанци, "али контакт међу њима у 4 ока ипак постоји". (1476, У Изв. о политичкој ситуацији од 4. VI 1932. се каже да је од друге половине маја за срез Врбовско "ушло у моду певање хрватских будилница са непрестаним наглашавањем хрватства". Хрватске песме су се певале и на "обљетницу" папиног крунисања. Тада су се чули и узвици: "Живео Мачек, Живео Будак, Живела слободна Хрватска, Живео папа, Живели хрватски мученици". Извештај за Осиек. АИСП.
- 37 Вид. изв. од 4. VI 1932. 1279 (Вараждин) коса са "хрватском и словеначком тробојком" бр. 833, ОИ Вараждин од 10. VI 1932.
- 38 АИСП, Пол. сит. Изв. о пол. ситуацији од 4. IV 1933, бр. 739.
- 39 За време веронауке један ђак се играо југословенском књигом. Свештеник, који је држао час, истрагао му је књигу и бадио је кроз прозор. После извесног времена свештеник је одговарао због овога. Припрећено му је да ће се ово његово дело евидентирати и у сличном случају искусиће још веће последице. ОИ Дубровник, ИА у Дубровнику. Извештај министру унутрашњих послова бр. 361. Међутим у ОК Дубровник постоји више извештаја на основу којих се види да су католички попови били главни инспиратори незадовољства државним уређењем и носиоци сепаратизма. Вид. извештај овог Инспектората бр. 647, 443 и 675. Свештенство је имало врло великог утицаја. За време еухаристичког конгреса у Стону 16. VII 1933. било је око 6.000 присутних. Полиција је дошла да би одржавала ред и спречила изгреде. ОИ Дубровник, бр. 63. ИА у Дубровнику.
- 40 Љ. Бобан, Загребачке пунктације, Историја XX века, IV 329-330. Политика, 25. XI 1932. О тешком положају Немаца, Мађара, Румуна и Словака вид. више М. Бодрожић, Обрадовање ЈРСД, Историјски гласник, 2-3/1964, 88

Значајно је да је Мачек захтевао да се национално питање реши у оквиру Југославије.

Загребачке пунктације су нашле одјека међу осталим народима, заправо њиховим странкама, као и међу неким србијанским партијама. Тако се на Нову годину, у форми летка, појавила декларација Словенске људске странке, која се често, по угледу на загребачке, назива Корошчевим пунктацијама. Декларација је у први план поставила државно-правни положај Словенаца, а самим тим одбацила је 6. - јануарски режим. У првој тачки декларације каже се да су Словенци распарчани између 4 државе. Зато је неопходно да се уједине. Ово је могло да се схвати као да је Југославија туђа Словенцима, као и остале три земље у којима су се они налазили (Аустрија, Италија и Мађарска). Зато су се кроз неколико дана појавиле исправке у којима се каже: "Словенци се у Југославији сматрају као у сопственој држави и слободним". Због тога они треба да раде на скупљању осталих делова словеначког народа (т.2). Овоме је касније додана реченица: "Тај циљ могуће је постићи само у зједници са Србима, Хрватима и Словенцима у јединственој Југославији".⁴¹ У трећој тачки декларације се истиче да словеначки народ у југословенској држави треба да има такав положај који би привукао остале делове словеначког народа. Стога им је било потребно осигурати посебну заставу, етничку заједницу, политичке и културне слободе, финансијску самосталност и ново законодавство. Надаље се захтевало преуређење Југославије. Она би требало да се формира у облику "равноправних јединица, од којих ће једна бити словеначка". Чињеница да је преуређење земље захтевао Корошец, који је стајао на челу СЛЈС, од великог је значаја, нарочито ако се има у виду да је он био члан 6. - јануарске владе. СЛЈС је осудио централизам, без обзира на то што се јасно не прецизира какво ће уређење имати Краљевина Југославија. У декларацији СЛЈС се (у 5. тачки) изражава сагласност и са Загребачким пунктацијама (значи са федеративним уређењем) и са гледиштима Радикалне странке (које нуде идеју аутономних јединица у оквиру Југославије).⁴²

Карактеристично је да се, у вези са Загребачким пунктацијама, јавио захтев од стране муслимана (који немају објективна својства нације) за аутономијом Босне и Херцеговине. Тај захтев је изнет у такозваним пунктацијама ЈМО, које су донете јануара 1933. у Сарајеву. Њима се устало против краљевог апсолутизма, а народ је проглашен јединим извором власти. У другој тачки се каже: "Централистичко уређење показало се за вријеме цијелог свог постојања, а нарочито у последње 4 године 6. јануарског

41 *Политика*, 11. I 1933 и Љ. Бобан, н.д., 342.

42 *Јутро* је 21. I 1933. донело чланак под насловом: "Словенски народ протестира и манифестује" у коме тврди да су поводом сепаратистичких тежњи Корошца одржани зборови у Рушама, Врањском, цељској околини, кршком срезу и др.

режима као главни узрок рђаве управе, корупције, недостатка правне сигурности, непоштовања једнакости и равноправности, те превласти једни над другима. Оно је заострило политичко и национално питање до крајње мјере". Сматрајући да централистичко уређење не одговара условима Југославије, у својој декларацији они су захтевали ново уређење државе на бази политичко-историјских јединица "са најширим компетенцијама, препуштајући заједници оно, што треба да осигура и зајамчи скупне интересе". Ново државно уређење, које је требало да буде засновано на пуном уставном и парламентарном систему, морало је да осигура грађанске слободе, једнакост и равноправност у политичком, економском и верском погледу. Трбало је да у таквом новом државном уређењу, Босна и Херцеговина буду једна равноправна јединица. На крају се истиче да се муслимани слажу са свима онима који су за принципе изнесене у декларацији. Они изражавају спремност за сарадњу са другим политичким групама, нарочито у Босни и Херцеговини.⁴³

У исто време, у новосадској резолуцији, донетој од стране војвођанских представника опозиционих група 28. XII 1932. године, у најужу везу доведени су државно уређење, с једне стране, и привредно, национално и социјално питање, с друге стране. Констатовано је да је 6-јануарски режим по свим питањима дао само негативне резултате. У вези с националним питањем подвучено је да је оно и пре било повод дубоких незадовољстава. Под диктаторским режимом односи су постали катастрофално заострени и нерешавање политичких проблема представљало је најозбиљнију препреку корисном тражењу излаза из привредне кризе. Стога је било неопходно, по потписницима резолуције, пронаћи решење за национално и политичка питања како би се касније приступило решавању других горућих проблема, а првенствено социјалних, економских и политичких, за које се показало да централизам не може да их реши. Значајно је да се за Војводину и Срем захтевао једнак положај са осталим покрајинама. У резолуцији се, такође, захтевало право на културну аутономију националних мањина. Значи, и у овој резолуцији се захтевало преуређење на федеративној основи, мада нису прецизно приказане компетенције федерације и равноправност свих. Треба напоменути да су Загребачке пунктације нашле одјека и међу србијанским партијама. Тако се у резолуцији Републиканске странке, која доноси у целини Загребачке пунктације, каже да се она 14 година борила за државу која би била изграђена кроз слободно формирану суверену Уставотворну скупштину. Сем тога, истицало се да је странка заступала такав програм који је требало да омогући народу да буде извор сваког политичког ауторитета и јавне власти. На остварењу свога програма требало је и даље радити, а

његов главни циљ је био обезбеђивање економских услова за напредак народа, равноправност и слободу, без икакве хегемоније.⁴⁴

И Демократска странка је веома оштро иступила против 6-јануарског режима. Излаз из читаве ситуације се тражио у коренитој промени дотадашњег стања, а решење је требало да буде засновано на суверености народа кроз доследно спроведену парламентарну владавину. Давидовић је био за образовање 4 јединице (Словенија, Хрватска, Србија и Босна и Херцеговина).

Требало је да ове јединице задовоље, поред осталог, и "културно историјске посебности Срба, Хрвата и Словенаца". У свом писму, крајем јануара 1933. године, Давидовић је подвукао: "Али и 'поред и изнад' таквог самоуправног уређења, које се проводи кроз цијелу земљу, 'по сили нашег неодвојеног живота у прошлости, нарочито, по сили грешења у садашњости, развила су се осећања потребе и за шира самовладања, шира просторно и садржајно". Требало је да та самовладања осигурају слободан развој "културно-историјских посебности" Срба, Хрвата и Словенаца.⁴⁵

Под утицајем Загребачких пунктација, и Радикална странка је изнела свој став према диктатури кроз писмо Аце Станојевића. Мада се критикује 6-јануарска диктатура, која је уништила основна права човека и још више подстакла кризу својом неразумном и невештом политиком, радикали су иступили и против федерације и конфедерације (иако се и централистички систем показао "као немогућ" и требало је да буде напуштен). Захтевало се, ипак, и даље унитаристичко уређење са широким самоуправама, сходно концепцијама Радикалне странке. При томе, свака самоуправна јединица би имала своју законодавну и извршну власт за оне послове који се преносе у надлежност самоуправних јединица. Према томе, и радикали су одступили од крутог централизма. На тај начин режим је доживео осуду са свих страна. Иступ радикала је утолико значајнији што су они припадали највећој странци у Србији.

После објављивања Загребачких пунктација и Земљорадничка левица је веома оштро реаговала против 6-јануарског режима. Излаз се тражио у враћању на потпуну демократизацију земље. Да би се ублажила осуда Србије, констатовано је: "Али хоћемо, исто тако, одлучно да скинемо са српског народа оптужбу да је био саучесник у овој хегемонији, јер српски сељак, осим малог броја партијских кортеша, није никада желео нити хтео те хегемоније, која је исто тако немилосрдно пљачкала српског сељака". Даље се закључује: "Ми данас сматрамо да национални мир и ову стварну равноправност може да осигура само једно споразумно, федеративно државно уређење на које се мисли у тачци 5 резолуције".⁴⁶(Мисли се на

44 Вид. о томе више Љ. Бобан, Држање србијанских опозиционих странака поводом загребачких пунктација 1931-33, 20-21.

45 Исто, 21.

46 Исто.

Загребачке пунктације -М.Б.). Код Земљорадничке левице су биле тачно прецизиране 4 области, заправо федералне јединице, на које би била подељена Југославија. Захтев за оваквим преуређењем земље био је изнет у једном елаборату Драг. Јовановића. С њим се септембра 1932. сложио и Јован Јовановић.

Из горњег произилази да је осуда режима била једнодушна. Међутим, режим суди само Мачеку. Несме свима, јер би то значило признање сопственог неуспеха и компромитовање читавог режима и његове пропагандне намере. Међутим, режим није уочио да је, осуђујући Мачека, погрешно из два разлога. У пунктацијама се захтевало решење хрватског питања у оквиру Југославије. С друге стране, то је омогућило јаче деловање франковаца и сепаратистичких тежњи у Хрватској.

Драгољуб Јовановић, говорећи о југословенству тога времена, констатовао је да је "оно горе него формула СХС", и то из два разлога: "Један зато што у ствари истискује хрватство, док се српство и даље слободно шири". Као потврду тога он је навео да је "српски Свети Сава наметнут свима школама у земљи". Поред тога, уведена је српска команда у војсци, усвојена је српска униформа за све, а српска тробојка постала је југословенском заставом. Тврдило се да се Хрвати трпе "као појединци и то уколико напусте и издају своју националну ствар". Такво југословенство је, по њему, компромитовало једну велику идеју, "идеју уједињења са Бугарима". Други разлог је што је земљу требало назвати Југославијом тек када у њен оквир уђе и Бугарска.⁴⁷ Слично Бићанићу, Драгослав Јовановић је истакао да су Срби фаворизовани у војсци већ самим тим што су се празновале српске традиционалне свечаности (Видовдан, Ђурђевдан, Св. Сава, Бадњак, Богојављење и др.), док је обележавање хрватских у већини случајева сматрано за сепаратизам. Покушајем стварања јединствене југословенске нације, који је, како се из свега изложеног види, у ствари значио проширење великосрпства, шестојануарски режим је одбио од себе и Црногорце и Македонце, којима није признато национално право. Диктатура је насилним путем покушала да Црногорце и Македонце, као и Словенце и Хрвате, уврсти у новоформулисане Југословене. Ово је изазвало појачан отпор, нарочито Црногораца, код којих је спонтано народно незадовољство прерасло у широки црногорски национални покрет са економским и политичким захтевима. Црногорци су се осећали економски угњетеним и обесправљеним - као и остали народи Југославије. Никола Ђонович у делу "Захтеви Црне Горе" подвлачи да србијанске партије нису успеле да чврсто поставе и ојачају своје организације у Црној Гори. Оне су, у време диктатуре, скоро ишчезле. Уместо партија, јавио се један покрет који је себи поставио за циљ остварење "црногорске правде".

47 АЈ, Драгољуб Јовановић, Сазнања, II, 1963, стр. 215.

Кад се говори о Црногорској федералистичкој странци, треба нагласити да је у овом периоду у њеним редовима дошло до диференцијације. Један део њеног чланства се све више одвајао и приближавао Комунистичкој партији, док је десно, сепаратистичко крило, одбијало сарадњу са Партијом, јер се плашило њеног престижа, нарочито у националном питању. Сам Дрљевић, вођа федералиста, слагао се са пунктацијама. У исто време, у писму упућеном страначким присталицама, говорио је о стварању велике словенске државне заједнице. Дрљевић је био не само против сарадње са Комунистичком партијом већ и с читавом опозицијом изван СДК.⁴⁸

Што се тиче Македонаца, треба подвући да њима, такође, није признато право националног интегритета. Они су сматрани Јужносрбијанцима. Македонцима су оспоравана сва национална обележја, историја и културне тековине. Њих је требало задржати у незнању. У Македонији је радио мали број средњих школа, док је број жандарма достигао и 12.000. Покушаји насилне денационализације Македонаца нису уродили плодом. Они су допринели да се, као и код осталих нација Југославије, све више развија национални отпор. Комунистичка партија је још на свом IV конгресу позвала радничку класу да помогне борбу "раскомаданог и угњетеног албанског народа" за независну и уједињену Албанију.⁴⁹ Исто тако, иступало се против угњетавања националних мањина и истицано је њихово право на отцепљење.

На IV земаљској конференцији КПЈ, одржаној у Љубљани децембра 1934. године, још јасније се говори о националном угњетавању свих националности, па према томе и Македонаца. Тако се нпр. за непризнате нације каже: "Оне, плаћају веће порезе, веће намете, бановинске и општинске терете, оне су присиљене да издржавају окупациону српску војску, жандармерију, југосоколе, четнике и групе фашистичких организација. Несрпске земље добијају мање средстава из државног буџета, у њима држава гради само толико колико је потребно из стратешких разлога".⁵⁰ Притом се подвлачило да су ситна буржоазија и декласирани елементи желели да привуку националне мањине и ставе их под мађарски, талијански и бугарски јарам. На томе су нарочито радили В. Михајлов, затим усташе с Павелићем на челу и организација Леванта (мађарска национална илегална омладинска организација у Војводини). Насупрот њима, диктатура је преко цркве и клерикалаца у Хрватској радила на организацији фашистичког покрета као противтеже у револуционарним радничким масама. Поред тога, неке вође грађанских странака формулисале су захтеве који су, у

48 Т. Никчевић, Прилог изучавању политичких борби у Црној Гори 1929-37, Историја XX века, Београд, III, 64-65.

49 Из историје Југославије 1918-1945, Београд, 1958, 230.

50 Историјски архив КПЈ, II, 1950, 162-163.

својој демагогији, ишли најдаље. Они су били за буржоаску федеративну републику, као форму погодну за одржавање версајске Југославије (Драг. Јовановић, Прибићевић, Вилдер). Леви земљорадници су говорили о федеративној Југославији.

Према томе, диктатура, која је као један од својих главних задатака поставила стварање интегралног југословенства, није успела да оствари постављени циљ. Хрватски народни посланици су о томе отворено говорили већ првих дана после отварања Народне скупштине. Никола Никић је нпр. изнео у Скупштини да хрватско питање није решено. Наводио је бројчане податке којима је хтео да докаже да су Хрвати угњетени. Никић је знао, да би успео да придобије масе за себе требало је да покрене један проблем који је стварно постојао у народу. Такав проблем је био хрватско питање.

Много значајније је било иступање народних посланика и сенатора у Скупштини и Сенату и формирање Народног клуба, фебруара 1933. Интересантно је да су клубу приступила и два бивша министра Н. Прека и С. Шибеник. У декларацији Народног клуба, коју су њене присталице изнеле 16. II 1933. у Скупштини, а 17. II 1933. и у Сенату, покренута су иста она питања о којима се говори у Загребачким пунктацијама. У њој је националном питању била посвећена велика пажња. Констатовано је да је југословенска држава "сложена државна заједница од више историјско-политичких индивидуалности: српства, хрватства и словенштва, од којих свака у себи поседује 'атрибуте'". За стадијум југословенског унитаризма, на коме се он тада налазио, централистичко уређење не одговара. У току читавог развитка од 1918. није се поклањала пажња равноправности Срба, Хрвата и Словенаца, као посебним индивидуалитетима. Народни клуб је тражио да се држава преуреди "водећи рачуна о историјско политичким индивидуалитетима", увођењем најширих самоуправа, што не би било у контрадикцији са унитаристичким принципом. Најзад, констатовано је да хрватско питање није решено. Оно представља "првенствени државни проблем" па га "треба решити према основним и оправданим тежњама Хрвата".⁵¹

Карактеристично је да је режим, у вези са објавом пунктација, организовао низ протестних скупштина на којима су осуђивани потписници пунктација. Тако је на Цетињу, почетком фебруара 1933, протестни збор организовао председник месне организације ЈРСД (Бјелобрк Јово). На збор је дошло око 2.000 људи.⁵² Значајна је била и протестна скупштина у Цриквеници од 21. I 1933. год.⁵³ Режим је настојао да казни потписнике

51 О неслагањима међу самосталним демократима и ХСС при тумачењу треће и четврте тачке вид. Љ. Бобан, Историја XX века, IV, 334-335.

52 На збору је одлучено да се донесе резолуција и ова упуту на "компетентно мјесто". ОИ Дубровник, Бр. 64, ИА у Дубровнику.

53 У извештају се тврди да су на скупштини била заступљена "сва месна друштва и корпорације". АИСП, Пол. ситуација, бр. 3422.

пунктација, што је потврђивало чињеницу да су се владајући кругови плашили ове осуде опозиције која се односила на битна политичка питања Краљевине Југославије. То потврђује и изјава среског начелника из Славонског Брода да се "пунктације код свих млађих људи, без разлике на партијске припадности, сматрају глупим гестом крахираних политичара старије генерације"... "Ове пунктације опћенито се сматрају као једна неозбиљна парола, која позива натраг".⁵⁴

Режим је најоштрије иступио против потписника Загребачких пунктација, надајући се да ће се на тај начин најбоље обуставити покрет против диктатуре, и осудио све противнике тадашњег стања, па и вође забрањених грађанских странака (уколико су они стајали на челу тих акција). Тако је почетком септембра 1932. године, у вези са преласком на режим "чврсте руке", почео први процес против Ј. Павића, првака Земљорадничке странке у Црној Гори. Он је осуђен на годину и по дана строгог затвора⁵⁵ због тога што је учествовао у организацији нереда приликом доласка народних посланика и сенатора у Ц. Гору, ради организовања странке. Истог месеца одржано је суђење Јанезу Бродару, истакнутом прваку забрањене СЛС, због ометања зборова Ј. Барлеа код Крања, као и његовим саучесницима.⁵⁶ Одржан је и читав низ других суђења.

Мачек је 31. I 1933. због резолуције извршног одбора и изјаве страним новинарима, а после саслушања у загребачкој полицији, кажњен са 20 дана затвора. Он је конфиниран у Чајниче на неодређено време.⁵⁷ У Чајничу је поведена истрага против њега на основу чл. 3 Закона о заштити државе у вези са Загребачким пунктацијама. Из Чајнича је Мачек пребачен у Београд, у истражни затвор. У оптужници, која је против Мачека дигнута 3. IV 1933. године, највише му се замерало што се у резолуцији захтевало (а Мачек је био за резолуцију) враћање на 1918. и стварање самосталне државе од оних области које су биле под Аустроугарском. Спахо и Храсница су такође били кажњени због декларације ЈМО. Поред тога, Спахи је суђено и због његове изјаве страним новинарима.⁵⁸ Спахо и Храсница су били полицијски кажњени по 20 дана затвора због декларације ЈМО.⁵⁹ У Дравској бановини, због Корошчеве декларације, затворен је Корошец

54 АИСП, Пол. сит. Извештај од 3. XII 1932, бр. 1876.

55 Политика, 4. IX 1932.

56 Истог месеца одржано је суђење Јанезу Бродару, истакнутом прваку забрањене СЛС, због ометања зборова Ј. Барлеа код Крања. Поред Ј. Барлеа, на суд је изведено још 11 људи. Сви су они проглашени кривима и осуђени или на затвор, или новчану казну. *Политика*, 7. III 1933, *Врбаске новине*, 9. III 1933, 4.

57 Поводом Мачековог затварања, Н. Никић и другови поднели су интерпелацију у Народној скупштини у којој су истакли да је ово хапшење незаконито. *Стен. бел. НС*, 1932/33, 41-42. Иван Шубашић је, такође, покушао да издејствује ослобођење Мачека преко својих пријатеља, али у томе није успео, пошто нико од меродавних није хтео о томе ни разговарати. Архив Хрватске академије знаности и умјетности (АХАЗУ), Збирка Трумбић, Мачеково писмо из затвора 1934.

58 Љ. Бобан, Загребачке пунктације, 358.

(прво у Врњачку Бању, а после на Хвар где је остао до убиства краља), затим Вјекослав Куловец, Марко Натлачен и Антон Огризек.⁶⁰ Режим је повео кампању против присталица пункција, нарочито на зборовима владине странке. Значајно је да су представници радикала, демократа и земљорадника устали против овакве владине политике. Издали су заједнички проглас о томе. Они "сматрају да се само у слободи и при слободној измени мисли могу приближити и изједначити различита мишљења на државно уређење".⁶¹ Почетком априла 1933. биле су појачане мере режима против радикала.⁶² Међутим, и поред оваквих строгих мера, режим није могао да формира нову југословенску нацију од већ јасно издиференцираних нација које су улазиле у састав Краљевине Југославије. То најбоље потврђује отпор који је пружен унификацији.

На основу сачуваних извештаја команданата места у разним местима Приморске⁶³ и Савске⁶⁴ бановине, може се установити да је у њима током 1932. и 1933. постојао јак сепаратистички покрет. Карактеристично је тврђење у тим извештајима да се у сеоском и градском становништву Приморске бановине осећа велико разочарење нашом досадашњом државном и народном политиком. Ово нарочито важи за онај део народа који је југословенски националистички оријентисан.⁶⁵

59 Спахо је у својој жалби Управи полиције на ово решење истакао да закључци ЈМО немају карактер декларације и да су били намењени за интерну употребу. У јавност су продрли без његовог знања. Стен. бел. НС, 1933, IV, 197, говор Шукрије Куртовића.

60 АХАЗУ, 36. Трумбић, ф-126, Белешка А. Трумбића од 28. I 1933 и Белешка од 29. I 1933. Стен. бел. НС, 1933, II, 41-42, Интерпелација Н. Никића.

61 АЈ, Збирка Кризман, Протест од 13. II 1933.

62 АЈ, МС, ф-1/1, Писмо М. Стојадиновића од 21. IV 1933. Пери Вукотићу.

-
- 63 У извештају о стању у Сплиту од 25. VII 1932. се каже да је сепаратистички покрет у Сплиту и његовој околини почео "од како је овај везан железницом са Загребом". Карактеристична је констатација да професори сплитске гимназије предсављају јаку сепаратистичку организацију, да раде на развијању сепаратистичког духа код омладине. Чак се тврдило да је бивши бан Тартаља био у души сепаратиста и да је штитио професоре. Наводи се, такође, да је међу чиновништвом било доста сепаратиста и анационалних елемената. Тврдило се да је Сплит "центар свега што не ваља у Далмацији и да ће све дотле бити такав док се из Сплита не уклони бар 75% целокупног чиновништва. У томе се не треба оклевати, "јер се могу имати врло рђаве последице. У овоме не дозвољавати никакве интервенције народних посланика нити појединих лица која су успела да се добро пласирају у Београду". АВИИ, фонд Главног Ђенералштаба, (ГГ), 74, ф-3, 18/1. Слично се тврдило и у извештају од 27. VIII 1932. У њему се констатује: "На територији Приморске бановине стално се растурају протудржавни леци у којима се ружи не само централна државна управа но врло често и Њ. В. Краљ". АВИИ, ГГ, 74, ф-3, д-23/1. Упор. Исто, 74, ф-3, д-8/1-6. Упор. са изв. од 17. VII 1932. Ту се констатује да је "чиовништво највећим делом (90%) домобран, католик и у разним међусобним рођачким и другим везама са појединим сепаратистима и агентима талијанским". Приликом доласка Мачека у Шибеник и његовог боравка у сјеменишту дошло је до поклика: "Живела велика Хрватска", Живео Мачек, Доле Југославија, Доле Краљ". Демонстрације је предводио управитељ сјеменишта Дон Јосо Фелициновић. АВИИ, ГГ, к-74, ф-4, д-1. Извештај од 2. XII 1932. Према подацима из извештаја из Сплита од 25. VII 1933, католичка црква је трошила знатна средства за развијање дефетизма. АВИИ, к-74, ф-4, д-19/1-8. И извештај о приликама у Приморској бановини од 22. VII 1933. говори о јаком сепаратистичком покрету. Констатује се: "Сепаратистички прваци немају моментално јаче подршке код вањских пријатеља и зато су се у последње време притајили, повукли су се и у тишини стварају нове планове које ће да изврше у новом моменту". АВИИ, 74, ф-4, д-2. И у извештају из Сушака од 8. VIII 1933. се тврди да су виши функционери противници државног апарата и југословенске мисли. Исто, 74, ф-4, д-24. Дописник из Сплита наводи 4. X 1933. да је "Велики број професора у Сплиту или чисто сепаратистички или десепаратистички расположен и у том духу одгајају омладину". Исто, 74, ф-4, д-32. Истовремено се јављало о скором састанку између усташких емиграната на челу са Павелићем и вођа ВМРО-а на талијанској територији. На њему је требало да се расправља о даљој акцији. И у извештају од 11. XII 1933. се говори о појачаној активности сепаратиста по селима Приморске бановине. Констатација се односила и на Шибеник и Скрадин. Исто, 74, 4, 45.
-
- 64 Сачуван је низ извештаја из којих се види да је током 1933. у Савској бановини владао јак сепаратистички покрет. Тако се у извештају од 6. VIII 1933. каже: "Цео дан и ноћ је Загребачка гора урлала од самог хрватовања"... Све се пребацивало на сепаратистичко испаривање, али се нигде није заборавило припоменути да Хрвати још једино у католичкој цркви смеју "хрватовати живети као Хрвати и осећати се Хрватима". Исто, 74, 4, д-22. У извештају од 3. X 1933. се тврди да су сепаратистичке вође задовољне вестима које им пристижу из хрватских села. Исто, 74, ф-4, д-31. Упор. Исто, к-74, ф-4, д-39. Из извештаја од 12. XI 1933. сазнајемо да је градска маса испочетка била "наклоњена франковачким и сепаратистичким циљевима" и да се одупрла државном уређењу Краљевине Југославије. Међутим, сада се то расположење већ почело да напушта. Исто, 74, ф-4, д-40. Упор. Исто, к-74, ф-4, д-41. Извештај од 8. XII 1933.
- 65 Исто, к-74, ф-4, д-20.

**THE INTENSIFYING OF THE NATIONAL ISSUE UNDER THE
YUGOSLAV RADICAL-FARMER'S DEMOCRACY i.e. UNDER THE
YUGOSLAV NATIONAL PARTY REGIME**

by Milica Bodrožić

Summary

By working on the implementation of the idea of the Yugoslav nation, an attempt was made to form a nation for whose development conditions did not exist. They searched for the origins of the Yugoslav idea way back in the early Middle Ages. With a goal to form the Yugoslav nation, they worked on creating a uniform standard language and alphabet. The Serbian bourgeoisie imposed its hegemony by an uneven tax apportionment through the bureaucratic-administrative machinery which was in its hands. Most of the railways were built in Serbia. The Serbs were favoured in the army. The drafts from Zagreb contained requests for the reorganization of the state on the federal basis. The Zagreb drafts met with an approval among other nations, that is to say among their political parties (The Slavic Human Party, The Yugoslav Muslim Organization, The Novi Sad Resolution), as well as among some Serbian parties (Republican, Democratic, Radical and Farmers' left wing). They came out against the regime in the Assembly on 16th February 1933 and in the Senate on 17th February the same year. The Peoples' Club, formed both in the Assembly and Senate, demanded the rearrangement of the state "according to historical and political individualities". The regime put on trial the signers of the resolutions. This essay was written on the basis of first-class archives, newspapers of that time and available literature.

РИСТА СИМОНОВИЋ

**ШТАМПАРИЈА "НОВИ СВЕТ"
ВОЈИСЛАВА ЂОРЂЕВИЋА
- Њена историја и коментари -**

Ослобођење Врања, 4. октобра 1918. године, затекло је у главној улици града (данас улица Стевана Првовенчаног), број 112, штампарску радњу Димитрија Т. Јовановића, званог "Кацуље", који се овим послом бавио и пре окупације града. Будући да Димитрије није био имовински одељен од браће, Милана и Ристе, у новонасталој ситуацији био је принуђен да своју штампарију прода 1919. године. Купили су је Војислав Ђорђевић и Никола Петровић, штампари из Лесковца, који су желели да отворе радњу и у Врању. Врање, осим Кацуљеве штампарије, другу радњу ове врсте није имало, а у Лесковцу су биле у то време две штампарије, како пре тако и после Првог светског рата. Ова штампарија ће у животу грађана Врања одиграти између два рата врло важну улогу.

Продата штампарија имала је следећи прибор за штампање књига, канцеларијског материјала и других штампаница: шнел-пресу, модел 11101, марке "Франкештал", формата 60•95, са 9 кључева разних величина и потребним штеговима; снајд-машину модела 10349, марке "Карл Краус" из Линца, са два нова ножа за сечење; деклишер-машину за сечење картона, нумер 999/4, марке "Карл Краус" лајник; бостом-машину без нумере, неисправну и старог типа; хевт-машину за шивење кутија, модел 22 ф, неисправну; седам сандука оловних слова укупне тежине 500 кг; један сандук месинганих линија тежине 30 кг; један сандук квадрата тежине 30 кг; проредје за проред слога, тежине 20 кг; шеснаест великих сандука за одлагање слова; двадесет три мала сандука за одлагање слова; штегарку са штеговима; штегова 30 кг; осам врстача за слагање слова; седам кг фарбе; мотор за шнел-пресу са каишима, модел 1180 од две и по коњске снаге; четири стола величине 2,50 са 1,80 м и један мањи, једну пресу за

штамбиље, једну пресу за трговачке ствари; четири столице; један зидни сат и једну плехану фуруну са ђунковима. Читав прибор одавао је утисак сиротиње. Ово је био основни прибор са којим је почео рад штампарске радње нових власника у другој половини 1920. године. Нешто касније 12. октобра 1921. године, ортаци Ђорђевић и Петровић подносе молбу начелству среза пчињског за добијање дозволе ради отварања и регистрације радње код надлежне власти. Поднета молба је усвојена и радња је регистрована код Првостепеног суда округа врањског.

Због неслагања на почетку рада, ортаци се деле крајем 1921. и радњу преузима Војислав Ђорђевић. После деобе са ортаком Николом Петровићем, Ђорђевић ствара заједницу у радњи са рођеним братом Благојем, који је такође био штампар. Два брата почињу стручно да раде у штампарији, обојица су били добри мајстори а занат су изучавали у штампарији дневног листа "Политика" у Београду. Скоро одмах упошљавају као шегрте Милорада Илића и Радомира Стојковића, а касније и Апостола Арсића, Николу Стошића, Јанка Пузовића и Милорада Итића, углавном све као почетнике, који су код њих изучавали занат. Повремено млађа радна снага се мењала, једни су одлазили а други долазили.

Почетак рада штампарије био је врло тежак, и то је трајало нешто дуже но обично. Прибор је био стар и дуго времена употребљаван. Оба мајстора били су без великог капитала, а у Врању скоро непознати као штампари. Сви послови вршени су ручно, јер струје није било па су машине покретане руком. Посао је почео да се развија, а радило се много и добро, јер је од овога зависило проширење посла. Почело је обнављање и допуна машина за рад штампарије. Касније су примљени нови радници, и то: Сретен Јовановић, Павле Рус и Вучић Обрадовић.

После 1925. године штампарија се сели у нови локал, и то други по реду, јужно од доње апотеке Ђорђа Ристића, где је остала све до 6. априла 1941. године. Први локал, својина Јосифа, добошара, налазио се на самоме ћошку, северно од зграде Градског комитета.

За све време рада штампарија је имала разна имена, као што су: Модерна штампарија "Нови свет" Ђорђевића и Петровића, Електрична штампарија "Нови свет", Штампарија и књиговезница "Нови свет", Штампарски завод "Нови свет", Штампарија "Нови свет", Штампарски завод, књиговезница и радионица штамбиља и печата "Нови свет" и др.

Најчешћи послови били су: штампање локалних новина, школских извештаја Гимназије у Врању, плаката за предавања Народног универзитета и Грађанске касине и за наступе, Путуюћих позоришних трупа, правила врањских банака и годишњих биланса, каталога трговачке радње Ристе Антића Мицка, разних књига, превода са француског језика Душана Поповића, разних изборних плаката и друго.

На огласној страни локалних новина штампарија "Нови свет" свој рад и фирму рекламирала је на разне начине. Те рекламе имале су следеће текстове:

Штампарија и књиговезница "Нови свет" располаже најмодернијим: словима, шарама, линијама и најбржим машинама. Израђује све послове савремено технички и на време. Цене солидне.

Штампарија и књиговезница "Нови свет" прима све штампарске послове по најнижој цени.

Штампарија и књиговезница "Нови свет" - Врађе потпуно реновирана и снабдевена са најновијим и најбржим машинама "Планета" и "Рекорд" које су у последње време показале најбоље резултате при раду. Такође располаже најновијим словима, шарама и линијама, тако да је у могућности да прима све припадајуће у делокруг послова.

Књиговезница: снабдевена је најмодернијим машинама тако да поред повеза може примити у рад и сав картонашки посао, а нарочито кутије, врши повез књига, у платну, кожи, молескину, и шагрину и на истим ставља натписе златним и другим словима са нарочито специјалним машинама, поред овога иста располаже са најбољим стручњаком који је више година провео на страни.

Електрична штампарија и књиговезница "Нови свет" израђује акције, уложне књижице, платне књижице, правила, платне спискове, књиге, брошуре и тд. Израда првокласна и на време. Цене без конкуренције. Књиговезница повезује: протоколе, регистре, књиге за ђаке, књиге за библиотеке, кутије за ратлуке, сапуне и тд.

Штампарија и књиговезница "Нови свет" у Врађу потпуно реновирана и снабдевена са најновијим и најбржим машинама, словима, шарама и линијама те се препоручује за израду: дела, новина и брошура, а нарочито се препоручује новчаним заводима за израду уложних књижица, акција и осталих послова за исте установе.

Увек на стоваришту свију врста картона за позивнице, визит и вереничких карата, хартије за писма, коверте и све остале штампарске хартије.

Књиговезница је такође снабдевена са најновијим потребним машинама и повезује: протоколе, регистре, књиге за ђаке, за библиотеке брошуре и остале послове. Стовариште металних сандука, венаца и трака. Цене без конкуренције. Израда савршено техничка и на време.

На продају једна половна потпуно очувана "Стереотипија". За услове обратити се штампарији "Нови свет".

Штампарија и књиговезница "Нови свет" потпуно је изнова реновирана и снабдевена са најмодернијим словима, шарама и линијама, а поред тога отворила је и одељење за печате и нарочити завод за гравуру каучук штамбиља, металне фирме таблица а печаторезница израђује: штангле за преговање и позлату клишеа на бронзи, челику и цинку. Штангле за фаб-

рикацију сапуна, чоколада и др. моделе за ливнице, шаблоне и дрворезе. Израђује фирме-таблице, бројеве и знакове на месингу, бакру, никлу, сребру и злату. Врши гравуру и оправку на нумераторима, аутоматима и др. Слова на писаћим машинама, посућу и накиту.

Штампарија "Нови свет" израђује послове у једној и више боја савршено технички и на време. Цене ван сваке конкуренције.

Текстови свих реклама штампарије и књиговезнице "Нови свет" верно илуструју међуратни период рада ове радње. Они приказују велике напоре штампарске радње да у сиромашној средини Врања дела на плану културе и стварању повољних услова за развој штампарства.

У културној историји Врања штампарија "Нови свет" и њен власник Војислав Ђорђевић треба да добију почасно место. Да би се пак видео значај и вредност њеног рада за време од неких двадесет година, потребно је да њен развој посматрамо са дуже временске дистанце.

До краја 1928. године званична фирма штампарске радње била је Штампарија и књиговезница "Нови свет" В. Ђорђевића и Брата. После деобе, 1. јануара 1929. године, фирма је гласила Штампа "Нови свет", јер је у радњи остао само Војислав Ђорђевић, као власник штампарије. Благоје Ђорђевић отишао је у Косовску Митровицу и тамо отворио штампарску радњу. Касније 1939. године у Митровицу је одвео и радника Сретена Јовановића.

Штампару и власнику радње Војиславу Ђорђевићу није било лако радити после две деобе. С друге стране, баш у то време нашу земљу и наш град захвата светска економска криза која је била нека врста чуме за привреду града. Али се и у тим условима морало радити и живети.

Војислав Ђорђевић, рођен 1883. године у Лесковцу, имао је осморо деце и жену. Поред штампарије није имао никакву другу имовину и није му било лако да ради у условима кризе која је харала градом и селом. Ипак као једини штампар у граду, имао је услове да штампа и задовољава потребе људи и установа. Штампане књига није само голо занатство, то је и рад на просвећивању народа и његовој култури. Ђорђевић је тај посао обављао у средини крајње заосталој и бедној, у време беспарице и незапослености, глади и болести. Нигде новца да се купе животне намирнице које су биле доста јефтине. Врањска чаршија била је презадужена и њене радње стално су падале под стечај и затваране спуштањем ролетни. У то време штампање једног броја "Врањских новина" коштало је негде од 350 до 400 динара, килограм белог хлеба вредео је само један динар, а за динар се могло купити и 4-5 јаја. Шиник обрадиве земље куповао се за 50 динара. У овим условима штампар Војислав Ђорђевић није пао под стечај него је све то издржао. Примао је све врсте послова и био сваштар, а уз то и јако јефтин. Тек после 1934. године почео је да се осећа мали бољитак и привреда полако оживљава.

Штампарска радња Војислава Ђорђевића била је у центру града, у главној улици, али је била мала, ниска и врло тесна. На око 40 квадратних метара требало је сместити машине, раднике, помоћни прибор, огревно дрво и друго и требало је одржавати пословне везе са муштеријама. Што се пак културе тиче, све је било препуштено приватној иницијативи до те мере да држава није имала никаквог утицаја на ову врсту послова. Иако је радио врло савесно, десило се и то да је Војислав Ђорђевић одговарао пред Окружним судом у Врању. Он је за посланичке изборе, одржане 8. фебруара 1925. године, одштампао изборне плакате земљорадничком вођи др Урошу Стајићу, па је због овога одговарао пред судом 25. марта 1925. године, а по тужби радикалних првака Врања.

Штампарија Војислава Ђорђевића штампала је материјале који су данас велике вредности јер се у њима јасно види не само рад штампарије него и историја рада и живота врањског друштва у свим видовима, економске прилике града, састав друштва и друго.

ЛОКАЛНА МЕЂУРАТНА ШТАМПА КАО СТАЛАН ПОСАО

Радња Војислава Ђорђевића између два рата штампала је следећу локалну штампу:

НОВИ ПОКРЕТ, - излазио је у 1921. години као недељно гласило приватне редакције групе људи.

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК, - излазио је од 1920. до почетка 1927. године под уредништвом Драгутина Ј. Ранковића, деловође Окружног одбора округа врањског. Пре рата уредник овог листа био је Милан Стевановић, звани "Чапља", као деловођа тадашњег Окружног одбора. После рата, а у 1919. год. деловођа Окружног одбора округа врањског био је Стевановић. Власник листа био је Окружни одбор. Први број листа појавио се 1. августа 1920. године а последњи 23. јануара 1927. године. Окружни одбор укинут је 23. јануара 1927. године. Лист је био службено гласило Окружног одбора.

ГЛАС ПЧИЊЕ, - штампан је 1924. и 1925. године као гласило групе радикала. Лист је уређивао редакциони одбор. Власник листа био је Риста Стајић, књижар, директор Петар А. Кочић, адвокат, а одговорни уредник Аца Атанасијевић, правник. Лист је био покренут да би код народа припремили терен за изборе народних посланика који су одржани 8. фебруара 1925. године. Овај лист био је полемичког карактера и супротстављао се у полемикама "Врањском гласнику", а доносио је и друге прилоге.

ОБЛАСНА САМОУПРАВА, - излазила је од 13. марта 1927. до 6. јануара 1929. године два пута месечно или сваке недеље. Од 13. марта 1927. до 1. јануара 1928. уредник је био Бора Јовчић, председник Обласног одбора. Како је он на изборима од 11. септембра 1927. године био изабран за народног посланика среза пчињског (на листи Влајка Коцића), то је 5. фебруара 1928. за председника Обласног одбора био изабран Јован Караџић па је он био уредник листа од 1. јануара 1928. све до 9. децембра 1928. У ствари, лист је за ово време уређивао Љубиша Стојковић, а Караџић

је само формално био уредник. Риста Симоновић је у броју од 1. децембра 1928. године у листу објавио чланак "Забава К.С. Сестара". Чланак није одговарао Караџићу па је он сменио Стојковића са положаја уређивача. Од 9. до 30. децембра 1928. опет је уредник листа Караџић. Власник листа био је Обласни одбор обласне самоуправе. Лист је био службено гласило обласног одбора. Доносио је, поред службених вести и прилога, приче, приказе, политичку ситуацију у области и др.

ГЛАСНИК ВРАЊСКЕ ОБЛАСНЕ САМОУПРАВЕ, - повремено, од 6. јануара до 3. октобра 1929. године, излазио је као гласило комесара обласне самоуправе. Шестојануарском диктатуром 1929. године укинута су обласне самоуправе и на њихово место уведени комесаријати, који су радили до 3. октобра исте године, када је земљи промењено име у Краљевина Југославија а на место комесара самоуправе образовано је девет ба новина. Уредник листа био је учитељ Светислав Динић, а власник Исидор Витас, као комесар. И овај гласник био је службено гласило комесара. Доносио је службене вести комесаријата. У листу је било и других прилога.

ВРАЊСКЕ НОВИНЕ, - биле су социјално-културни лист који се бавио и проблемима привреде. Излазиле су у два маха, и то 1931. и 1932. до 1934. са двама различитим редакцијама. Редакција новина из 1931. у целини је одговарала тадашњем грађанском друштву, а друга је била јако критична и агресивна. Обе редакције биле су независне и радиле су без ичије субвенције и помоћи.

У 1931. уредник листа био је Љубиша Стојковић, а чланови редакције Милорад Вучковић, Стојан М. Симоновић, Борислав Петровић и власник Вукашин Вучковић. У 1932-1934. уредник листа био је Драгутин Влајинац а чланови Драгољуб Антић и Марко Аврамовић. Власник листа био је Риста Симоновић, а повремено и Влајинац.

Новине су биле независне а све проблеме третирале су стручно и од значаја не само за Врање него и шире. Многе тадашње теме и данас су актуелне. Оне су биле прве у земљи које су подигле глас противу фашизма и његовог мрачњаштва.

Врањске новине у то време биле су врло напредан и модеран лист са више рубрика у којима су третиране теме из области привреде Врања и њеног унапређивања. Дешавало се да су престоничке новине и листови из унутрашњости из ових новина цитирали неке чланке. Обе редакције имале су у листу целу страну огласа врањске чаршије из којих се и данас може видети тадашње стање трговине и занатства у граду. У 1931. лист је редовно излазио и сваке недеље појављивао се на време, а друга редакција била је у том погледу често неуредна па се дешавало да је у излажењу листа било прекида. Недостатак средстава био је главни проблем за обе редакције.

СОКОЛСКА ГАЗЕТА (новина), - била је гласило руске емиграције у Краљевини Југославији после 1919. године, када су Руси побегли испред револуције од 1917. године.

Газета је била месечно гласило и орган друштва "Руски соко". Ове новине су третирале разне проблеме руске емиграције, а бавиле су се и проблемима нове Русије. Уредник листа био је Борис Рјасњански, предавач врањске Гимназије. Иначе, руска емиграција у земљи је наишла на пуно разумевање власти у погледу запослења и материјалне помоћи.

НАШЕ СЕЛО,- политичко-привредни лист, било је гласило Хаџи-Тодора Димитријевића, званог "Магариче", који је од 8. новембра 1931. па до средине 1935. године био народни посланик среза пчињског. Лист је дељен сељацима бесплатно а грађанима је био продаван по један динар. У листу је Хаџи-Тодор био све: директор, одговорни уредник и власник, иако су формално други били уписивани као уредници, као што су: Ранко Антић, Јован Ивановић и Стеван Миловић. Први број овог листа појавио се 9. јуна 1932. Новине су биле штампане у врањској штампарији "Нови свет" у штампаријама "Раденковић" и "Привредни преглед" у Београду. Редакција није имала стално седиште већ је мењала место боравка.

Овај лист није имао огласну страну а био је врло полемичког карактера. Хаџи-Тодор је био јако агресивна личност па нимало није штедео све оне са којима није био у добрим односима. Он је ударао врло оштро по неким врањским банкарима, адвокатима, зеленашима и имућним људима. Сваком приликом је ласкао београдским политичарима од којих је зависио његов политички положај у земљи. Лист је штампао поуке о здрављу људи и стоке, а повремено је објављивао и народне пословице из врањског краја, које је објавио као књигу 1935. године. Пословице су посебно благо овога краја и вредне су јер су штампане у врањском дијалекту. Вредност ове књиге је велика. Бисер народне уметности налази се у њима.

Ако се погледа на време од 4. октобра 1918. до 6. априла 1941, видеће се да је Врање било без новина само у 1919. години, због рата, и 1930. због светске кризе и војне диктатуре. Новине које су у то време излазиле за данашњицу представљају посебну вредност, јер су једно велико огледало које тачно приказује време, људе и догађаје старог Врања и његовог живота. А у свему овоме посебно место припада штампару Војиславу Ђорђевићу који се жилаво и мукотрпно борио из дана у дан да своју штампарију одржи и у њој штампа углавном све врањске листове. Они нам омогућују да сазнамо какво је оно време било, шта се радило у граду од 1919. до априла 1941. године итд.

Иако је у штампарији Ђорђевић све руком рађено, а не машински како се то данас чини, ипак је све било јефтино и имало је своју вредност. Војислав Ђорђевић наручене послове радио је врло читко и лепо, онако како су муштерије тражиле. Штампане локалних новина између два рата за Војислава Ђорђевића био је сталан посао. Штампарија и књиговезница

Ђорђевића врло много је доприносила развијању и јачању културног живота у граду.

ИЗВЕШТАЈИ ДРЖАВНЕ РЕАЛНЕ ГИМНАЗИЈЕ У ВРАЊУ

Други сталан посао који се из године у годину обављао у штампарији "Нови свет" био је штампање годишњих извештаја врањске Гимназије. Они су штампани редовно и без прекида. Велика је штета што Гимназија, због тешких материјалних прилика, није могла да почне штампање извештаја са првом школском годином 1920/1921. и надаље, што значи да за првих седам школских година немамо објављене извештаје. Прве поратне године биле су врло занимљиве, јер је тада Гимназија добила по први пут осам разреда са великом матуrom.

У међуратно време први Извештај Државне реалне гимназије у Врању појавио се као штампана књига за школску 1927/1928. годину, и то за време директоровања Драгољуба Зекавице, а последњи школске 1939/1940, за време директоровања Бруна К. Марчића. Иако је по кратком програму и са више скраћења завршена школска година 1940/1941, као последња, а матурски испити обављени маја и јуна 1941, у ратним условима, јер је бугарски окупатор већ био ушао у Врање 22. априла 1941, нема штампаног извештаја ни за ову последњу годину, због рата. Окупатор је посебно прогањао српскохрватски језик и све оно што је носило српско име.

Ако данас узмете било који објављени извештај Гимназије у Врању, добијате комплетну слику рада и живота школе и људи који су радили у овој згради, која је била једина средња школа у Врањском округу.

Да би се видело шта садрже ови извештаји, послужићемо се садржином школског извештаја за 1927/1928. годину, у коме се налазе ови подаци:

Наставно особље, служитељи, фондови, научна средства, ђачке дружине, класификација ученика, награђени ученици, виши течајни испит, испити по члану 42 Закона о средњим школама, приватни испити, статистика ученика, извештај школског лекара, зграда Врањске гимназије и наредба директора школе за школску 1928/1929. годину.

Овај, као и остали извештаји, пун је разних података и цифара а у њему нема штампарских грешака. Извештај је пун реда и добро технички урађених страна.

Дакле, штампање годишњих извештаја врањске Гимназије био је сталан посао штампарије "Нови свет" Војислава Ђорђевића.

БАНКАРСКА ПРАВИЛА, БИЛАНСИ, КЊИГЕ, ИЗБОРНЕ ПЛАКАТЕ И ДРУГО

Између два светска рата многе државне установе, хуманитарна друштва, организације у области културе и просвете, фирме и појединци су потребу за штампањем многоврских књига, плаката, правила и банчаних биланса, упутстава, објава, плаката за изборе посланика и разних других

штампаница. Све ово поверено је штампарији "Нови свет" и њеном власнику Војиславу Ђорђевићу. Разне штампанице наводимо по времену настајања.

"Правила врањског електричног друштва А.Д." била су одштампана као прва штампана ствар власника штампарије Војислава Ђорђевића и Николе Петровића, и то у другој половини 1920. године. Радња је радила без обзира на то што су власници тек 12. октобра 1921. поднели молбу за добијање дозволе за рад.

У члану 1 ових правила, као општа одредба, стоји:

"Оснива се акционарско друштво са седиштем у Врању под именом "Врањско електрично друштво А.Д." чији је задатак да производи електричну струју и исту искоришћује за осветљење и друга привредна индустријска предузећа."

Каква догађај и сензација да град добије осветљење! Раније је живео у тами, јер су само нека јавна места после 1878. била осветљена фењерима, а пре тога ни овога није било. За Врање је то била велика новина коју су многи примили са неверицом и сумњом, као што се увек прима свака новина.

Иначе, када је у питању оснивање Електричног друштва, треба навести одбор оснивача, и то: Александра Р. Христића, адвоката, Манојла Џуваревића, трговца, Ристу Т. Стевановића Чапљу, трговца, Андру Аврамовића, трговца, Милана Стевановића Чапљу, адвоката, Танасија Стајића, трговца, Ђорђа Тасића, обућара, Стојана Николића, фабриканта обуће, Владу Петровића, трговца, Милана Ристића, трговца, Милана Стаменковића, терзију, Тому Костића, трговца, Јована Миљковића, благајника општине, Николу Цупару, трговца, Уроша Марковића, трговца, и Ристу Ђ. Стевановића, трговца, који су, као оснивачи, 30. априла 1920. године у штампарији Ж. Д. Обреновића у Лесковцу одштампали плакат као позив за упис акција и за збор грађана који је одржан 6. маја 1920. у сали хотела "Европа" у Врању.

"Правила врањског електричног друштва А.Д." одобрио је министар трговине и индустрије 31. марта 1920. године VI Бр. 335, са малим изменама и допунама.

"Правила фонда трговачко-занатлијског дома у Врању" била су штампана 1921. Иако су ова правила била тако рано одштампана, Занатски дом био је завршен тек 1940. због недостатка пара, а трговци су остали без свога дома све до напада Немачке на Краљевину Југославију, 6. априла 1941. године.

"Статут Врањске кредитне банке" као уједињене Акционарске штедионице и Врањске задруге, штампан је 1921. год. Врањска кредитна банка била је врло солидна новчана установа у граду и даљој околини и важила је као банка Тасе Стајића, једног од синова познатог народног посланика Томе Стајића (који је у Врању после 1878. био најбогатији човек).

Књига доктора А. Милошевића "Просветивање и васпитање", објављена 1923. године, истиче важност борбе против алкохолизма.

Књигу песама "Песме туге и бола", младог аутора Миливоја А. Поповића, штампарија објављује 1924. године.

"Извештај и закључни рачуни за 1924. годину" Врањске привредне банке објављен је 1925. године. Ова приватна банка у граду је сматрана за банку Јована С. Стојковића, званог "Луковац".

"Правила индустријско-трговачке банке у Врању" штампана су 1925. године. Банка је била нека врста својине Стојана Николића. Неко време она је имала и своју фабрику обуће А. Д. Министар трговине и индустрије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 8. априла 1925. године одобрио је правила и банка је отпочела са радом, али није могла да преживи економску кризу 1929-1933. године. На захтев веровника, Окружни суд у Врању отворио је стечај и 11. марта 1932. био је први збор стечаја. Суд је одредио за стечајног судију Борислава Неића а за управитеља стечајне масе Гавру Стевановића, рачуноиспитача главне контроле у пензији. Управитељ стечајне масе је 20. јула и 1. августа 1932. извршио продају банчиног намештаја и других ствари, и то путем јавне лицитације у просторијама банке.

Говоре и чланке Благоја К. Ристића "Са просветног поља" штампарија "Нови свет" објавила је 1925. Књига садржи следеће чланке: "Један потез српске историје", објављен у часопису "Српско Косово", "Данашња младост", објављен у "Просветном раднику", "О карактерним цртама културе Јужне Србије", објављен у часопису "Српско Косово", "Учитељ-национални пропагатор", објављен у "Просветном раднику", "О послератном менталитету нас данашњих", објављен у "Врањском гласнику", "Поводом првог децембра", објављен у "Врањском гласнику", "Дом и школа", објављен у "Дом и школа", "О учитељском самообразовању", објављен у "Учитељу", "Видовдан" необјављен, "О народном јединству" објављен у "Врањском гласнику" и "Школска зграда - просветни храм" објављен у "Врањском гласнику".

Благоје К. Ристић (1895-1953) родио се у Сурдулици а био је познат просветни радник који се бавио писањем и обрадом тема из више области. Будући демократа и политички противник радикалног тора био је, као учитељ, прогањан и стално премештан из места у места. Писао је и прозу и родољубиве песме.

"Даскалово наседаније", аутора Андре Поповића, објављено је 1925. године. Андри је било право име Андреја али сви су га звали Даскал због тога што је био син Косте Поповића, учитеља из Преображења и Анке кћерке Светозара Димитријевића из Кикинде, који је био председник Првостепног суда округа врањског од 1880. до 1887. године. Рођен је у Врању 21. новембра 1881. Стрелан је 21. октобра 1941. у Крагујевцу као талац са групом ученика, професора и грађана. Одлично је глумио и лепо

свирао на виолини а по природи био је веселјак, и дружељубив. Његова сестра Катарина-Каја, удата за лесковачког глумца Симу Бунића, такође се бавила целог живота глумом.

"Упутство за мешање свих врста колача, торти и дезерта у опште", ауторке Миле Ст. Лукић, објављено је 1925. године у Штампарији "Нови свет" Војислава Ђорђевића и Брата. Упутство има тридесет четири стране текста и данас је врло ретка и драгоцен књига.

"Правила Врањске прометне банке за кредит и штедњу А.Д." у Врању објављена су 1926. године. Одобрено их је министар трговине и индустрије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, др. Крајач, 26. маја 1926. Оснивачи банке били су Јанча З. Дингарац, трговац, Зафир Чатлајац, трговац, Радивоје З. Богдановић, трговац, Тома Ратајац, трговац, Јосиф Т. Влајинац, трговац, Ђорђе Д. Џокић, механџија, Милоје Ђорђевић, пекар, Стојан Ст. Стефановић, трговац, Велимир Дамњановић, банкарски чиновник, Драгутин Ристић, столар, Божа Ђ. Здравковић, банкар, сви из Врања. Ова новчана установа у граду је важила као својина Јанче Дингарца.

"Извештај о раду 1925. године Врањске кредитне банке у Врању" штампан је 1926. за редовну VI скупштину акционара, која је одржана 21. фебруара 1926. у Врању. На задњој страни овог извештаја дат је преглед петогодишњег рада (1921-1925) из кога се види следеће стање: за сваку годину главница, резерве, улози на штедњу и текуће рачуне, зајмови по свим гранама, чист добитак и дивиденда која се креће од 18 до 20% за сваку годину. Онај ко разуме и уме да чита бројке у овом прегледу, може врло лако да види не само стање банке него и ситуацију у новчарству Врања онога времена.

Изборни плакат Месног одбора Демократске странке "Врањским гласачима" за избор председника и тридесет шест одборника врањске општине позива грађане да изађу на изборе који су одржани 15. августа 1926. године.

Кандидат Демократске странке за председника општине био је Јанаћко Т. Стајић, овдашњи трговац, син Томе Стајића, дугогодишњег народног и кнежевог посланика за срез пчињски и једног од најбогатијих људи врањског краја. У плакату за врањске гласаче наведен је програм рада будућег председника и планови за подизање свестраног напретка општине. Јанаћко Т. Стајић је постао председник врањске општине, али је убрзо умро, 28. децембра 1926. године. На упражњено место био је од одборника општине изабран одборник Димитрије З. Стојковић, звани "Атан", трговац из Врања.

Противкандидат Јанаћку Стајићу био је радикал Димитрије Крстић, зет књижара Петра Јовановића из Врања, који је као кандидат изгубио јер је између два рата у граду већину гласача имала на свим изборима Демократска странка. Уочи избора и на сам дан избора вођена је жестока политичка борба између два кандидата и њихових гласача.

Инжењер Крстић је заједно са Петром испод старог гробља, код шапраначке цркве, подигао зграду, која је требало да буде фабрика за производњу цемента. Зграда је после 1970. преуређена у градску капелу.

Здравко М. Поповић је 1926. у штампарији "Нови свет" објавио збирку кратких прича "Приче живота". Поповић се дуго бавио писањем песама и прича, уређивао је разне часописе, а радио је (1925/1927) и као професор Врањске гимназије за српскохрватски језик. Он је добро тумачио дела наших књижевника, па су његова предавања била подстицајна за ученике.

Књига "Железнице у врањском округу" аутора Петра Миленковића, инжењера за саобраћај из Врања, објављена је 1926. године. Издавач је био Окружни одбор округа врањског који је престао са радом 23. јануара 1927. године, када је била изабрана група посланика за обласну самоуправну скупштину.

Петар Миленковић, школски друг Борисава Станковића, сав свој живот посветио је проучавању железница и изградњи железничких пруга у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а касније и у Краљевини Југославији. Ова кратка књижица, од 61 стране текста, садржи следеће главе:

1. Предговор Драгутина Ј. Ранковића, окружног деловође округа Врањског;
2. Бар-Скадар-Призрен-Урошевац-Гиљане-Врање-Врањска Бања-Босиљград-Ђустендил-Софија;
3. Пирот-Бабушница-Власотинце-Лесковац-Лебане-Приштина;
4. Грађење пруге Врањска Бања-Врање-Бујановац;
5. пруга узаног колосека 0,76 Владичин Хан-Сурдулица-Власина-Трн-Суково (Пирот);
6. реферат г. Петра Миленковића прочитан на збору грађана у Врању 14. фебруара 1926. године;
7. реферат г. Петра Миленковића прочитан на збору грађана у Лесковцу 15. фебруара 1926. године;
8. Резолуција збора у Врању, која је донета 14. фебруара 1926. године.

Књига је крцата подацима и предлозима о томе како да се овај крај - бивши врањски округ - повеже железничком пругом, чиме би читава ова област оживела и у заједници добила оно место које јој припада по географском положају.

Роман "Завичај", француског романописца Анри Бордоа (1870-1963), у преводу Душана М. Поповића, штампарија "Нови свет" објавила је 1926. године. Роман има у преводу 168 страна.

Преводилац Душан М. Поповић (1888-1944) иза себе оставио је око 16 објављених превода са француског језика. Он је после првог светског рата у два - три маха био професор француског језика у Врањској гимназији. Школске власти биле су према њему немилосрдне и малтретирале су га разним премештајима са једног на други крај земље.

"Извештај о раду 1926. године Врањске кредитне банке" штампарија и књиговезница "Нови свет" штампала је 1927. године. Та банка у међуратно време била је врло солидна организација чију су управу сачињавали имућнији људи Врања. У овој банци председник Надзорног

одбора био је познати врањски адвокат Александар Р. Христић, а председник Управног одбора Таса Т. Стајић. Банка је имала своја средства и никаква криза није јој сметала.

"Извештај и закључни рачуни за 1926. годину врањске Прометне банке" штампарија "Нови свет" Војислава Ђорђевића штампала је 1927. Ова банка била је позната као Дингарска банка, јер је у њој био председник управног одбора јанча З. Дингарац, трговац из Врања.

"Сточне болести", аутора Михаила А. Петровића, "Нови свет" је штампала 1927. Књига описује све сточне болести и начине како да се оне лече. За оне који имају стоку ова књига је драгоцен као приручник и водич.

"Даскалове приче" (разне копије Врањанаца), писца Андре Поповића Даскала, пензионера из Врања, штампарија је објавила, као први део, 1927. године.

Књига има следећи садржај: I "Васка Врањанка на бал сас татка", II Ловачко наседаније-шаллива игра у три чина, III Андра Даскал кафеџија с'госпа Вуком ортак бија и IV Скобла. Књига је препуна разних смејурија на рачун живих Врањанаца тога времена, због чега је Даскал био код једног броја људи Врања непопуларан. У свима овим копијама, које су писане као комедије, Даскал је играо главне улоге, а његова глума изазивала је код публике урнебесан смех тако да су људи падали са седишта. Он је умео да наш свет са периферије "погоди у живац", а уз то све његове позоришне ствари писане су врањским дијалектом. Даскал је своје копије изводио на сцени хотела "Европа" и за публику лоптачког клуба "Грађански" (пређе "Раднички"). Велика сала хотела све присутне није могла да прими. Људи и навијачи "Грађанског" Даскалове приредбе примали су као догађај године.

Пошто ове Даскалове копије представљају верну слику рада и живота људи старог Врања, као и читаве средине, а да би данашњи читалац могао да види све те старе слике врањског живота, да осети врањски мирис, преносимо из ове књиге цео предговор:

"Да би поштовани читаоци што боље упознали наш живот у Врању, ја сам написао неколико занимљивих копија Врањанаца.

Све је ово сушта истина. До душе има мало и лажи, али је и она потребна, јер се без ње не би могли насмејати. Н.пр. "Ловачко наседаније". Упитајте сваког ловца и сваки ће вам рећи, ово је прави ловац! Види се да говори праву истину.

Да бих вас уверио о томе, прочитајте "Ловачко наседаније", које сам средио и за позорницу, па ћете видети, колико смо ми ловци узвишени истином и патњама које нас приликом лова снађу. Ловца је задахнуо Дух, покојног Миче Таниног "Калче" из Ниша, да говори увек праву истину.

Што се тиче "Васке Врањанке", и то је сушта истина. Ја сам лично 1898. год. као гимназиста, присуствовао једном таквом Кромпир Балу и целе ноћи пратио програм овога Бала.

Ту се пије што наши кажу "Како на гробље" до 12 часова ноћи. Затим настаје гужва-Батина-кој' кога стигне. Стога се и Васка жали својој другој прици, како се је провела на балу. Прочитајте па ћете видети да је тако било.

Све даље копије, које сам средио, често сам их пута и пред публиком приказао. С' тога ме и већина Старе и Лужне Србије познаје.

Који беше "Андра Даскал"-пенз. из Врање.

Молим поштоване г.г. Критичаре, да ме поштеде од јаке критике јер нисам тако добар граматичар, да могу боље средити своје приче. Имао бих вам много што шта испричати али сам оставио за другу своју књигу. Желим да видим, какав ће утисак учинити на поштов. читаоце са овом првом и онда би био мало слободнији са другом књигом."

Испод овог предговора ставио је следеће: " Врањанац Андра Поповић, пенз. 'Даскал' "

Наивне људе и будале, прост свет, Даскал је врло лепо и много занимљиво приказао. Публика га је гледала и свему се смејала. После сваке изведене његове копије грађани су се разилазили јако задовољни и са жељом да опет виде и чују Андру Даскала и његове измотације. У овим измишљотинама Андра се редовно о понекога од крупних закачио, као чичак за овцу, и овај се није могао лако да откачи. Паметне или не, мудре или просте, он је све сликао по њиховом карактеру и времену у коме су живели. За оне који данас редовно живе у некаквој журби и куповини, који у једном даху желе све да буду, да буду богати, паметни и мудри, то време и ти људи, после педесет и више година, изгледају ако ништа друго, бар врло интересантни и за данашње прилике врло чудни. Просто, човек не може да верује да је све тако било како то прича чика Андра Даскал.

"Привремени правилник Министарства грађевине за извршење грађевинских радова у режији" објавила је штампарија Ђорђевића 1927. Поступање по овом правилнику одобрио је министар грађевине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Никола Т. Узуновић 20. јануара 1926. године.

"Књигу Уредаба Обласне скупштине области врањске" (донетих у сазиву од 23. II до 22. III 1927.). Обласни одбор врањске области објавио је 1927. штампана је у штампарији "Нови свет".

Ради јасноће, треба рећи да је од 4. октобра 1918. па до 23. јануара 1927. највиши орган власти у округу био Окружни одбор, а после тога, све до 6. јануара 1929, Обласни одбор врањске обласне самоуправе. Председник Обласног одбора био је Трајко Арсић а секретар Стојан М. Јовановић, звани "Шукар". Велики жупан врањске области био је Марко Новаковић. Велики жупан је представљао државу и министарство унутрашњих послова и у области био највиши контролни орган који је све седнице отварао и све уредбе одбора на основу члана 66 Закона о обласним и среским самоуправама проглашавао. Без његовог проглашења донете уредбе нису могле да се примењују и ступе у живот.

Ако човек погледа све до сада објављене књиге, расписе, наредбе и друге ствари, видеће да је штампарија "Нови свет" све послове обављала солидно и квалитетно. У то време сиромаштва и оскудице, када је општи развитак био врло скучен, штампар Војислав Ђорђевић је успевао да задовољава све потребе својих муштерија. Штампарија "Нови свет" у културном животу Врања одиграла је врло велику улогу.

"Каур", драма и догађај из новопазарског живота, аутора Пунише А. Зечевића, имао је пет делова, са више ликова на 72 стране штампаног текста. Писац је написао ово дело за време док је био полицијски писар среског начелства у Новом Пазару, а штампао га је у Врању 1927. године.

"Биланс врањске привредне банке" за 1928. годину објавила је штампарија "Нови свет" 1929. године. Њен председник био је Јован С. Стојковић, звани "Луковац", а потпредседник Милан К. Јовановић, свештеник из Врања.

"Правила врањске Централне банке" А.Д. одобрио је др Мехмед Спахо, министар трговине и индустрије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а објављена су 1929. године. Директор банке био је Јанча Дингарац.

"Светосавска прослава врањске Основне школе" која је падала 1930, објављена је 1930. године у штампарији "Нови свет". Школа је основана 1870. и њен први учитељ био је Милан Ковачевић. За време турске окупације имала је велике незгоде у своме раду. Њен рад много је ометао бугарски егзархат. Учитељ Милојко Веселиновић први је увео у школу прославу Светог Саве и Врбицу као свечаност. После ослобођења Врања, јануара 1878. године, школа је радила у згради Саборне цркве у јужном делу града. Зарије Поповић, гиљански приповедач, био је први који је у школи унео знатне новине и модернизовао је наставу.

Иницијативом Ристе Стајића, председника врањске општине, а кулуком народа, почело је зидање нове зграде 1910. од материјала порушених градских џамија. Школа је имала 15 одељења а зидање је коштало негде око 40.000 динара. За време Првог светског рата школа је била врло много оштећена од окупатора. Општина врањска и Окружни одбор помогли су да се подигне ђачко купатило у 1926. години. У 1928. књијар Риста Стајић школи је поклонио хектар ливаде у Ђошки за подизање летњих учионица. Од 1930. године управитељ школе био је Урош Здравковић. У 1952. школа има осам разреда, добија ново име ("Вук Караџић") и ради у сасвим новој згради која испуњава све услове за савремени рад и васпитање деце.

"Књижица општинског приреза и осталих општинских потраживања" објављена је 1930. На задњој страни ове мале књижице штампарија је дала свој мали оглас.

"Југословенски лексикон" Хаџи-Тодора Димитријевића штампан је 1931. у штампарији "Нови свет" Војислава Ђорђевића као прва књига овог речника.

"Меморандум удружења произвођача његовом величанству Александру I Краљу Југославије" који је написао Димитријевић, а објављен је 1931, потписали су: председник Удружења произвођача дувана Тодор Димитријевић, потпредседник Петар Т. Јовановић, секретар Никола Ст. Павловић, благајник Благоје Петковић и чланови удружења: Никола Цупара, Ђорђе Петковић, Светозар Стојковић, Стојан Станисављевић, Станоје Стошић, Стојан Митић, Коста Стошић и Никола М. Гогић, сви из Врања. У време највеће економске кризе, меморандум је узбуркао јавно мњење и био велика сензација за град и срез пчињски.

Зашто је Меморандум био велики догађај и зашто је врло дуго држао сиротињу и произвођаче дувана на ногама? Ево правог разлога: произвођачи дувана и радници Монопола били су слабо плаћени а дуван им је откупљиван по много ниским ценама. Радници Монопола једва да су имали наднице до 10 динара, а произвођачи су за жуто злато добијали 3-5 динара по килограму. Противно свему овоме, држава и управа монопола имали су велике приходе. Дуван Врања и других крајева држави је доносио средства за половину државног годишњег буџета, а произвођачи су живећи у тешким условима, често остајали без хлеба. Сиротиња града и села била је до те мере преко ове биљке осиромашила да је била склона да узме оружје и да се бије са онима који су је довели до просјачког штапа.

Хаџи-Тодор Димитријевић је био велики мајстор за изазивање разних незадовољстава код народа противу локалних управљача и Монопола дувана, тачније његовог руководства. Он је умео да руши све оно што њему лично није одговарало. И у Меморандуму свом жестином напао је управника Монопола Тихомира Јовановића, а његове ствараоце и потписнике довео је на суд због клевете и увреде. Захваљујући овој малој књижици од 15 страна, Хаџија је на посланичким изборима, одржаним 8. новембра 1931, после жестоке победе над полицијским кандидатом Михајлом Лукаревићем, постао народни посланик за срез пчињски и град Врање. У аферу око произвођача дувана он је увео честитог и угледног врањског трговца Николу Цупару, који није имао везе са дуваном, како би доказао да је и чаршија заинтересована за врањско дуванско питање. А када су прошле две године посланиковања Хаџијиног, он је требало да мандат уступи своме заменику, познатом врањском адвокату Душану Нешићу, али за то није хтео ни да чује. То је изазвало много међусобних оптужби, клевета, увреда и низ других непријатности.

"Схватања и идеје нових" писац Радивоје Богојевић објавио је 1932. Он је од школске 1931/32-1933/1934. био суплент врањске Гимназије за српскохрватски језик.

Другу збирку, и то песме "Крици", песник Радивоје Богојевић објавио је 1934. опет у штампарији "Нови свет". Богојевић, иако је имао факултетско образовање и био члан колегијума Гимназије, нимало није пазио на своје држање и понашање. Локални лист "Врањске новине", у

чланку "Пред отварањем нове гимназијске зграде у Врању", објављеном 6. децембра 1933. доноси и текст који се односи на младог песника Богојевића:

Око прошле бербе винограда, тумарајући без циља, као увек, г. Ради-воје Богојевић, суплент, "ст. права" и писац брошуре "Идеје младих", био је упао изјутра, рано, код г. Ђорђа Марковића, приватног инжењера. Конкретно, радило се о односу Марковићеве служкиње и суплента Ради-воја Богојевића. Овај догађај у малопаланачкој средини, каква је у то време била врањска, био је догађај који је песника сликао врло негативно. У Врању су се сви у то време знали на прсте па су знали сваки за сваког где и станује па је Богојевић био предмет разних оговарања дуго. Људима у малој варошици, какво је Врање било у то време, ништа није могло да побе-гне испред очију и радозналости.

"Начело слободног судијског уверења у кривичним парницама" студент права Драгутин Влајинац објавио је 1934. у Ђорђевићевој штампарији "Нови свет". Влајинац је материјал за ову књигу имао у својим објављеним чланцима у "Врањским новинама" године 1932. под општим насловом "Милонска афера у Лесковцу" у неколико наставака.

Године 1935. штампарија "Нови свет" објавила је "Хаџијино путовање по светој земљи". Он је путовање извршио са својом мајком у 1928-1929. и од тада он има надимак "Хаџија".

Акциони одбор Опозиционе листе за посланичке изборе одржане 5. маја 1935. године у штампарији "Нови свет" штампао је разне плакате, и то, са насловима као што су: "Гласачи, драги пријатељи!" и "Бирачима среза пчињског!" У њима напада владиног кандидата Михајла Лукаревића а предлаже да народ среза пчињског гласа опозиционог кандидата Тозу Тафу. Опозициони носилац листе био је Љуба Давидовић, демократа.

На овим изборима један од кандидата био је и др Урош Стајић, али је Лукаревић успео да њега пошаље у царибродски срез како би он сам био изабран за народног посланика испред земљорадничке странке. Када су омладинци видели да Стајић одустаје од кандидатуре у срезу пчињском, одштампали су плакат-летак "Омладини" у коме су истакли да им је опредељење било само за Стајића и ни за кога другога. Носилац земаљске владе листе био је Богољуб Јефтић.

"Правилник о наплати општинске трошарине "Градског поглаварства у Врању штампан је 1937. године за потребе општине, а потписао га је потпредседник Бора М. Јовчић. До 22. јула 1934. општина се званично звала Суд општине врањске, који је имао председника, потпредседника и два одборника са деловођом. Новим законом о градским општинама од 22. јула 1934. у члану другом, Врање је проглашено за град и од тада се општина звала Градско поглаварство. Оно је имало градско веће чији је извршни орган био председник. Са новим законом почело је увођење стручних

служби које до тада нису постојале. До овог закона важио је Закон о општинама од 5. јуна 1903. са свима изменама и допунама.

Одбор за подизање споменика Бори Станковићу у Врању издао је 1937. године "Проглас, поверенички списак и Правила одбора" и "Чековну уплатницу" са жиро-рачуном. Правила је одобрио начелнику Вардарске бановине Никола Димитријевић 15. септембра 1937. године. Председник одбора био је Александар Р. Христић, адвокат из Врања, секретари Божидар Илић, правни референт Градског поглаварства, и Олимпија Костић, благајник Војислав Павловић, судски приправник, потпредседници одбора Димитрије С. Николић, управник Основне школе у Врању и Драгутин Ристић, председник Градског поглаварства. Због рата, средства нису могли да прикупе. Тек је 7. септембра 1954. поводом десетогодишњице ослобођења Врања откривен у градском парку споменик, рад вајара Славка Шоше из Загреба.

Штампарија "Нови свет" објавила је 1938. књигу Милорада Ристића "Урбанизација и туризам као услови цивилизације".

Одбор за подизање споменика Бори Станковићу у Врању одштапао је марта 1938. плакат "Вече Боре Станковића", које је одржано 10. априла 1938. са следећим програмом:

I део:

- 1. Поздравна реч Александра Р. Христића, адвоката,*
- 2. Драгољуб Јовановић, професор Гимназије, Борисав Станковић - човек и писац,*
- 3. Милутин Стошић, обућар, пева песме из "Коштане" уз пратњу госпође Мургул на клавиру,*
- 4. Ученици Гимназије изводе завршну сцену из "Коштане", и*
- 5. Хор Студентског удружења пева песме из "Коштане".*

II део: игранка.

Свира Војна музика Првог пешадијског пука "Књаз Милош Велики".

Станковићево вече било је врло успешно и добро посећено.

Плакат "Удружена опозиција у Врању одржаће велику конференцију на трећи дан Духова", 14. јуна 1938. године, штампан је у штампарији "Нови свет". Тема конференције била је политичка ситуација у нашој земљи, а плакат је имао изборни карактер, јер су нови избори у целој земљи били заказани за 11. децембар 1938. За посланика је на њима био изабран радикал Радомир Накић, учитељ.

На овим изборима владини кандидати били су и Никола А. Стојановић, Врањанац, адвокат из Београда, и Сава Јанковић, звани "Џане", адвокат из Врања, а кандидат удружене опозиције био је Стојан Цветковић, адвокат из Врања.

За ове изборе Акциони одбор удружене опозиције у штампарији "Нови свет" децембра 1938. одштампао је и плакат "Сељаци, радници и грађани" у коме је био нападнут владин кандидат Накић. У овом плакату било је речено, поред осталог, и то како је Накић за време Првог светског рата био глумац бугарског дилетантског позоришта. Поред Накића, нападнути су и Стојановић и Јанковић.

Акциони одбор удружене опозиције у штампарији "Нови свет" објавио је и плакат "Браћо бирачи" у коме се од бирача тражило да гласају за опозиционог кандидата Стојана Цветковића и његовог заменика Николу Стајића из Светог Илије.

Југословенска радикална заједница за срез пчињски почетком децембра 1938. објављује плакат са сликом др Милана Стојадиновића, председника владе Краљевине Југославије и кандидата Николе Стојадиновића. У овом плакату се величају Стојадиновић и кандидат Никола А. Стојановић, звани "Бутинац".

Треба на овом месту рећи да је др Милан Стојадиновић био велики агитатор фашизма и хитлеризма и желео је да по сваку цену у земљу заведе фашистички правни и економски поредак. У нашој земљи владари су се играли политичарима а и политичари међусобно. Једну тако велику личност срушили су Драгиша Цветковић и Влатко Мачек. Иначе, пре него што је постао министар, Стојадиновић је писао стручне чланке из економије и привреде у којима је доказивао да наша земља има највише користи од оних земаља са којима је политички рђаво стајала, а то су биле Немачка и Италија, јер смо тамо највише извозили.

Године 1939. и 1940. Врањска кредитна банка у штампарији "Нови свет" одштампала је завршне рачуне за 1938. и 1939.

Историју рада штампарије "Нови свет" Војислава Ђорђевића између два рата завршавамо са "Закључним рачуном за 1940. годину" "Врањског електричног друштва А.Д. То је последњи документ који је објављен у 1941, и то почетком ове прве ратне године. Овај Закључни рачун требало је да се поднесе XXI редовној годишњој скупштини акционара 6. априла 1941. од стране управе друштва, али ова скупштина није одржана због почетка рата.

Будући да је 1940. година била последња међуратна година у којој је Врањско електрично друштво А.Д. пословало нормално и у миру, то је вредно на овом месту видети ко је све радио и руководио овом приватном организацијом уочи рата и како је она пословала по завршном рачуну за 1940.

Управни одбор сачињавали су: председник Влајко Т. Србинац, трговац, потпредседник Јован В. Антић, марвени лекар у пензији, и Михајло Сотировић, трговац; чланови управног одбора били су: Александар Р. Христић, адвокат, Манојло Џуваревић, трговац, Димитрије З. Стојковић, трговац, Димитрије Крстић, инжењер, Милорад Стојић, учитељ, Јован А. Стевановић, индустријалац, Стоша В. Стошић, трговац, Василије Милен-

ковић, трговац из Лесковца, Тома Спасић, трговац, Васа Каранфилац, трговац, Урош Марковић, трговац, и Драгутин Ристић, столар; чланови надзорног одбора били су: Риста Т. Стевановић, трговац, као председник, Реља Јанчић, Јован З. Стојковић, Петар Јанићијевић, Таса Стајић, Јован С. Стојковић, и Трајко Павловић, сви трговци. Сви чланови оба одбора били су имућни људи.

Какво је било новчано пословање у 1940. години?

Расходи су били 1.062.904 динара, и то општи 141.629,63, плате 209.941,4, таксе 4344,43, таксе на рачуне 3259,82, порез на пословни промет 31.047,66, порези и прирези 9.109,60, државна трошарина 57.174,24, камата 214.164,80, дотације: резервни фонд 39.250, амортизација 99000 амортизација за машине 131.000, амортизација за мрежу 113.000, амортизација за алат и намештај 10.000,69 динара.

Приходи друштва били су 1.062.902,11 динара, и то: инсталациони материјал 24.640,82, струја 1.021.905,29, кирија за струјомере 14.493, прикључна такса 1.590, приходи од ратне штете 275 динара.

Стање дуга износило је на дан 31. децембра 1940. године 2.722.002,80, код Хипотекарне банке у Београду и 210.000 код Народне банке у Скопљу.

Из Закључног рачуна Врањског електричног друштва А.Д. види се да нема ставки о хонорару чланова управног и надзорног одбора, што показује да су грађани на овом послу дали врло много без икакве награде. Није било лако водити једну привредну приватну организацију на основу добровољности и без награде.

Штампањем брошура, разних правила, плаката, извештаја, новина и др. Штампарија "Нови свет" Војислава Ђорђевића радила је на култури Врања и њеном подизању. Без наведених штампаница данас не бисмо могли да пратимо међуратни живот Врања и његових житеља. Штампарија је штампала књиге, а без књига нема напретка и сигурног хода ка будућности.

VOJISLAV ĐORĐEVIĆ' S "NEW WORLD" PRINTING FIRM - HISTORY AND COMMENTS -

by Rista Simonović

Summary

The origins of printing in Vranje date from the time before the First World War, but the real rise of this activity began with the opening of the printing workshop of Vojislav Đorđević and Nikola Petrović in the second half of 1920.

At the beginning, the workshop operated in very difficult conditions due to the lack of the capital and outdated machinery and equipment, but it developed later on and turned into a modern printing firm. Most frequently, it dealt with the printing of newspapers, posters, catalogues, books, annual reports and other printed material for the economic sector of that time in Vranje. During the later period, a bookbinding shop and a workshop for seals and stamps operated within the printing firm.

In addition to the history of Vojislav Đorđević' s "New World" printing firm, the author of the text gives descriptions and comments on the printed material between the two World Wars, on the basis of which you can study the development of Vranje between the Wars in a special way. Being active in recording the economical and political life of a backward and poor milieu and having a direct influence on creating the cultural goods (the printing of books, newspapers, brochures), the "New World" printing firm contributed much to the development of Vranje into a milieu with the characteristics of a modern town.

ЈАДРАНКА ЂОРЂЕВИЋ

НАСЛЕДНО ПРАВО И СВОЈИНСКИ ОДНОСИ У ГРАДСКОЈ ПОРОДИЦИ У ВРАЊУ

КАРАКТЕРИСТИКЕ САВРЕМЕНЕ ГРАДСКЕ ПОРОДИЦЕ У ВРАЊУ

Врањска градска породица се у суштини не разликује умногоме од породица у осталим урбаним срединама. За поменути породицу важе све основне одлике које јој дају обележје градске породице. Због тога се нећемо упуштати у објашњење основних карактеристика градске породице, већ ћемо пажњу усмерити на сагледавање специфичних околности које су утицале на формирање појединих облика породице у Врању.

У Врању је најзаступљенији тип породице тзв. инокосна породица, сачињена од брачног пара са децом. Мањи је број примера када у заједници живе две генерације, у том случају говоримо о проширеном облику породице. Осим тога, у највећем броју случајева појављују се породице службеника и радника.

Врањска породица фигурира као основна биолошко-социјална јединица друштва и у складу са тим врши све своје функције. Многе од тих функција зависе од друштвене атмосфере у којој се породица налази. Друштвена атмосфера у одређеној средини зависи од следећих фактора:

- еколошки оквир,
- организација својине
- традиција¹

Еколошки оквир и различит степен традиције утицали су да се формирају поједине разлике између породица у Врању. Наиме,

1 Цветко Костић, Облици наших породица, Гласник Етнографског музеја 7, Београд 1958, стр. 25-44

становништво је углавном досељено (око 80% становника сачињавају досељеници) из околних села која имају своје специфичне одлике, које су утицале на одређени начин живота, понашање и менталитет њихових становника. Због тога је, приликом досељавања у Врању дошло до регионалне подељености становништва која се најизразитије испољава у понашању људи, у њиховим породичним односима и спремности да се одржи традицијски начин живота и схватања. По речима проф. М. Златановића, постоје разлике у понашању између Мораваца и Пчињана. Наиме, Моравци су несложни, неповезани и нису упућени једни на друге. За разлику од њих, Пчињани чине услуге једни другима и сложнији су. Они чак у већој мери поштују породицу и родитеље.

За разлику од претходне групе фактора, постоји и друга, у чији оквир убрајамо: законодавство, индустријализацију, урбанизацију и сл. Ови фактори делују у правцу изједначавања појединих облика породичног живота у градској средини. Међутим, становништво које је досељено из различитих сеоских средина, независно од друштвено-економског развоја и напретка, у великој мери је задржало начин размишљања и схватања својствен сеоском начину живота. Поменута схватања садрже многобројне елементе обичајног живота и најчешће се изражавају у оквиру решавања наследно-правних односа у породици.

На одржавање традицијских - обичајних норми понашања утиче у великој мери и степен образовања родитеља и деце, затим економска основа породице, њена упућеност на културни живот и усавршавање, степен религиозности у породици, те њена подложност утицајима савремених масмедија и сл.

Становништво овог краја је углавном усмерено на стицање материјалних добара, оно тежи ка што савременијем облику живота помоћу коришћења модерног покућства и апарата. Независно од тога, њихов духовни живот остаје у великој мери у складу са традицијским схватањима, која се нарочито испољавају у менталитету становника који је, по мишљењу проф. М. Златановића, "сличан сеоском".

Ова констатација није изненађујућа ако узмемо у обзир да близина околних сеоских насеља омогућује многим становницима живе везе са сеоском средином и њиховим житељима. Међутим, везаност за село је карактеристична само за старије генерације Врањанаца, док млади у много мањој мери одржавају контакте са селом и сродницима који тамо живе. Младе генерације становништва својим начином живота, схватањем и понашањем изражавају градски стил живљења, који ствара нове потребе, нов поглед на живот, на основу чега долази до обликовања система вредности карактеристичног за градску средину. Друштвено-економске и социолошке промене утичу на формирање одређеног облика породичног живота који се највише разликује од традицијског у сфери материјалне кул-

туре, док се у сферама духовне и социјалне културе дуже одржавају елементи традицијског схватања и понашања.

СХВАТАЊЕ ИМОВИНЕ У ВРАЊСКОЈ ПОРОДИЦИ

По начину њеног промета, у имовину породице убрајају се непокретна и покретна добра која се налазе у приватној, друштвеној и личној својини.

По саставу, наследна добра се деле на бића и добра.

Под појмом непокретна добра се подразумевају следећа добра: окућница, пољопривредно земљиште, шуме, стан, градилишта, пословни простор и сл.

Појам покретна добра обухвата шири дијапазон добара, у чији оквир убрајамо: намештај, покућство, кућанске апарате, превозна средства, тракторе са прикључцима, стоку, уметничке предмете, накит, оружје, штедне књижице, "Дедина столица" и сл.

Осим поменутих материјалних добара, у имовину се убрајају и социјална добра, као што су: породично име, разна знања и функције.

Породичну имовину сачињавају и социо-духовна добра, као што су кумство и крсна слава.

Осим поменутих добара, наслеђују се и права и обавезе које се сматрају као наследно добро.

По законодавству, права могу бити лична и имовинска.

Лична права нису наследно преносива и смртју појединаца престају важити. Имовинска права се, за разлику од првих, могу пренети на друго лице.

У имовину се убрајају и права над нематеријалним добрима и садрже и морална права.

Сва горе наведена добра сачињавају имовину породице и фигурирају као наследна добра при наслеђивању, односно деоби породичне имовине.

На основу одређеног типа друштвене организације, породична добра су: заједничка добра - то значи да се као тип друштвене организације појављује инокосна породица која је, по схватању В. Богишића, уједно и задружна, јер је заснована на начелима колективизма. Заједничка породична добра су приватна и наследно преносива.²

У породичну имовину убрајамо такође и добра која се налазе у друштвеној својини. Породица има право, по начелима законодавства, право уживања тих добара. Као друштвена добра се најчешће појављују стамбене просторије које, на основу члана 16. Закона о национализацији, породица има право пренети на своје законске наследнике.

Породична добра могу бити у личној својини, као таква она су отуђива изван круга породице и наследно преносива. У лична добра се убрајају она која се налазе у личној својини појединог члана породице, који их је стекао

2 Н. Павковић, Етнолошка концепција наслеђивања, Београд 1982, стр.30

сопственим залагањем и радом или су му даривана. У оквиру личне својине најчешће улазе следећа добра: одећа, обућа, пензија, предмети од уметничке вредности, књиге, фото-апарати и сл.

У лично добро се такође убраја и мираз, који се најчешће састоји од покретних добара које девојка уноси у брачну заједницу приликом удаје.

У лично добро у оквиру задружног породичног живота убрајао се и "башкал'к". Под овим појмом подразумевамо добро које су невести при удаји даривали родитељи. Данас је "башкал'к" изгубио свој значај у складу са губљењем задружног облика живота.

Наведена добра се, у складу са начином промета и у зависности од економског значаја, наслеђују и тим путем преносе из једне генерације у другу.

Институција наслеђивања је повезана са типом друштвене организације у чијим се оквирима, у складу са местом и улогом појединца у породици, врши деоба имовине.

МЕСТО И ПРАВА ПОЈЕДИНАЦА У ПОРОДИЦИ

У потпуној, инокосној породици се ОТАЦ сматра за домаћина, односно "главу" породице. Из његовог положаја проистичу обавезе и права, која нису само израз традицијско-патријархалног схватања већ и одраз постојеће друштвене стварности.

Једно од права оца као "главе" породице изражено је у улози оца као носиоца својинских права над породичном имовином. Резултати истраживања указују да се у врањској породици у највећем броју случајева отац, односно муж, појављује као законски власник те имовине.

Такво стање је израз овдашњег схватања институције приватне својине. Међутим, у инокосној породици се задржао колективни карактер породичне имовине, није се развила институција приватне својине у смислу да отац као власник породичне имовине може њоме располагати потпуно индивидуално и неограничено, мада је то по закону изводљиво.

Отац као најстарији члан породице има улогу домаћина који је власник породичних добара. Разлог томе је практичне природе, јер се на тај начин решавају законом утврђена правила, нарочито у вези са регулисањем пореских обавеза према држави.

Муж уноси у брачну заједницу, у највећем броју случајева, економски најзначајнија добра, као што су: кућа, стан, земља и сл. осим материјалних, отац је носилац и социјалних добара, што значи да деца примају његово презиме. Отац је, такође, носилац социо-духовних добара, због тога породица слави његову крсну славу и поштује његово кумство.

Отац има, такође, своју личну имовину у чије оквиру, у зависности од његовог занимања и интересовања, улазе следећа добра: алатке, разни апарати и машине, књиге, оружја и сл.

У његову личну имовину се убраја и његов лични доходак.

Све досад наведено изражава постојеће схватање у нашем друштву да је "нормално" да се као власник добара именује отац, а да остали чланови породице прихвате његово презиме и очеву доминантну улогу у домаћинству.

Отац, односно муж, најчешће уз сагласност супруге, води "главну" реч при деоби породичне имовине. Он при наслеђивању или деоби располаже породичним добрима у складу са постојећим обичајно-правним или законским одредбама. У случају да је отац удовац или да је разведен, дужан је водити бригу о деци, нарочито ако су она малолетна. Резултати истраживања показују да приликом развода брака деца најчешће остају да живе са мајком, док отац плаћа њихово издржавање. Заједно стечена добра се при разводу брака деле на једнаке делове међу супружницима. У тим случајевима обично долази до неспоразума међу њима, нарочито ако су у брачној заједници стекли добра од велике економске вредности. На такав закључак нас наводи судска пракса која је забележила честе примере спорова између бивших супружника због неиспуњавања очеве обавезе према деци.

Муж слободно располаже својом личном имовином, а у којој мери је то омогућено и супрузи зависи од степена патријархалног схватања о правима жене и уједно од степена образовања брачних другова. Тако су права жене на њену личну својину, односно на стицање те својине најмања у радничкој породици. У поменутој породици се супруге саме придржавају патријархалних схватања, сматрајући да је такво схватање најисправније. У тим случајевима су спорови међу брачним друговима око породичне имовине ретки. Судска пракса потврђује и да су спорови између супружника који имају виши степен образовања ређи, јер је у тим брачним заједницама обичајно-правно схватање о улози жене у породици заступљено у много мањој мери.

У случају када је отац удовац са малолетном децом, он постаје власник у њихово име оног дела имовине који се сматрао као лично добро покојне супруге. Ако су деца приликом смрти мајке пунолетна, имају законом утврђено право на подједнак део (пола), као и отац, на наслеђе мајчиног дела. Судска пракса потврђује да деца мајчин део најчешће деле на подједнаке делове ако то није у супротности са последњом вољом мајке, док се отац обично одриче права на свој део имовине покојне супруге у име деце.

Ако је брачни пар био без деце, онда се лична имовина покојне супруге враћа њеној родбини или је наслеђује онај кога је она тестаментом одредила.

Деца нерадо одобравају очеву поновну женидбу јер се плаше да ће отац заборавити на њих и под притиском "нове" супруге сву имовину преписати њој. Тако је судска пракса забележила пример: "... у којем су деца тражила од оца да врши расподелу имовине за свога живота, јер се нису

слагала са маћехом те су желела бити сигурна да им отац неће својом вољом оспорити право на њихов део породичне имовине.

У овом случају отац је стварно поделио сву породичну имовину деци, док његова друга супруга није добила ништа."

Међутим, заблежен је и пример да је отац под притиском маћехе и због неслагања са децом оставио сва породична добра својој другој жени.

Потребно је упозорити и на положај мужа као домазета. У том случају отац постаје носилац социјалних добара, док се поставља питање власништва над материјалним и социо-духовним добрима породице.

Домазет је власник својих личних добара и оних које је стицао у брачној заједници. Ретко се догађа да домазет постане власник имовине свога таста, нарочито ако се не слажу, ипак он има право на плодно-уживање те имовине.

До домазетства најчешће долази у случају када је жена јединица, односно без браће. Нисмо забележили пример домазетског брака уколико жена има брата.

У домазетском браку брачни пар са децом обично живи у кући жениних родитеља, док се као власник непокретности појављује таст, односно деда. Након његове смрти имовина прелази у власништво ћерке, односно жене, или је наслеђују унуци. Домазет обично преузима духовна добра, односно слави славу свога таста-деде, док славу својих родитеља преславља.

Међутим, једна информаторка наводи:

"Зет обично тражи од жениних родитеља да му препишу имање да био он седео и чувао деду и бабу".

Ово мишљење нас упућује на схватање да домазет често жели да унапред зна своја права и тежи да их оствари. Када је ћерка јединица не наилазимо на проблем, јер тастово имање наслеђује она или њен супруг. У случају да су две сестре, од којих је старија довела у кућу мужа, домазет ће тражити да му таст препише имање. Зет ће за узврат чувати таста и славити његову славу. Домазет, по закону, не губи право на свој део при наслеђивању имовине својих родитеља, мада, у пракси и у складу са обичајно-правним схватањем, веома ретко то своје право и остварује. Домазет се свог права на део породичне имовине одриче у име своје браће.

Улога МАЈКЕ, односно ЖЕНЕ у породици:

Положај, права и обавезе жене, односно мајке зависе од обима породице. Њен положај у потпуној породици се разликује од њеног положаја у непотпуној породици, односно када живи сама са децом. Њена улога, свакако, зависи од степена заступљености патријархалног схватања о улози и правима жене у породици.

Обичајно право својим нормама изражава неравноправан - потчињен положај жене у породици и у друштву у односу на положај мушкарца. Нер-

авноправан положај жене долази нарочито до изражаја приликом регулисања својинских односа у породици.

Мајка, односно жена, појављује се као власник породичних добара само у случају када живи сама са малолетном децом, у супротном случају само је власник своје личне имовине. Независно од тога шта жена стиче у брачној заједници, она се, како потврђују резултати истраживања, не појављује као власник тих добара, нарочито не као носилац имовинских права над непокретностима.

Мајка има право на уживање породичне имовине као и остали чланови породице. Жена има у браку, такође, право на своју личну имовину коју је стекла сопственим радом или наслеђем или јој је даривана. У личну својину се обично убраја, осим мајчине одеће, и њен лични доходак којим може слободно располагати, мада то зависи од њеног односа са мужем. Ако је њихов однос једнакоправан, права жене на слободно располагање својим дохотком су већа, односно она располаже њиме у складу са потребама целе породице. Мајка се најчешће појављује као члан породице који је задужен да брине о породичном буџету.

У личну својину жене се убрајају и добра која је донела у брачну заједницу као мираз, који се најчешће састоји од:

покућанских апарата, накита ("дубле"), намештаја, те у неким случајевима и непокретности.

Мајка својом имовином располаже слободно, равнајући се притом по начелима обичајног права или по законским начелима. Резултати истраживања показују да се у оним породицама које су у честим контактима са селом жена увелико придржава обичајно-правног схватања о њеној улози и правима у породици.

Данас је положај мајке у породици у великој мери под утицајем промена у друштвеном систему. Еманципација жене довела је до формирања нове улоге и положаја жене уопште. На стварање новог положаја жене утицало је и законодавство путем озакоњавања једнакости полова. Такав положај, који у први мах изгледа еманципован, прихватиле су нарочито младе генерације жена, посебно оне које су дошле из оближњих сеоских насеља. Прихватањем нове улоге оне желе да раскину са патријархалним схватањем о улози и правима жене у породици.

Када жена живи сама са малолетном децом она постаје власник породичних добара, све док деца не постану пунолетна. У том случају мајка је власник само оног дела породичне имовине који јој законом припада.

У случају смрти оца долази до деобе породичне имовине и тада се како потврђује судска пракса, у највећем броју примера поштују законска начела једнакости, на основу којих се породична добра деле на једнаке делове између мајке и деце. На тај начин мајка постаје власник и оног дела добара која је стицала у брачној заједници са покојним супругом, уколико то није у супротности са његовом последњом вољом.

Када мајка живи у заједници са једним дететом и његовом породицом, она најчешће свој део породичне имовине уступа детету са којим живи или га задржава и користи се њиме до своје смрти.

Удовица има такође законско право, које у пракси најчешће и остварује, да после смрти свога мужа прима његову пензију. Овим правом се жели обезбедити економска самосталност и независност мајке од деце.

Ако је брак био без деце тада удовица, како потврђују резултати истраживања, узима онај део породичне имовине који јој законом припада, док остатак наслеђују мужевљеви сродници или лица која су тестаментом одређена за наследнике.

Жена, односно мајка, постаје власник породичних добара у случају развода брака када деца остану да живе са њом. Деца имају законом утврђено право на подједнак мајчин и очев део имовине и изједначена су при регулисању наследно-правних односа са децом коју имају њихови родитељи у другој брачној вези.

Деца најчешће не одобравају нову брачну везу својих родитеља из бојазни да би могла бити лишена оног дела породичне имовине који им припада. На основу резултата истраживања, закључујемо да разведена жена ретко ступа у нову брачну везу, нарочито ако су деца одрасла, јер тада чешће остаје да живи са једним дететом. Детету које брине о њој оставља у наслеђе свој лични део имовине. Како показују резултати истраживања, непокретности наслеђују синови, јер управо они најчешће преузимају улогу стараоца над својим родитељима. Покретни део имовине мајке, следећи обичајно-правна схватања, најчешће уступају ћеркама, односно унукама.

Мајка, односно жена, веома ретко се појављује као носилац права над социјалним и духовним добрима. У случају да је мајка самохрана, односно разведена, ретко задржава своје девојачко презиме већ, како истичу информатори, и даље "носи" презиме бившег супруга, чије презиме носе и њихова деца. Случајеви да жена уз презиме мужа задржи и своје чешћи су код млађих брачних парова. Међутим, то су ретки примери забележени једино код оних супружника који су пре брака стекли одређено звање и постали познати, ради чега не желе мењати своје презиме.

Жена прихвата и слави крсну славу свога мужа, осим у случају да живи са својом породицом у кући својих родитеља. У том случају слави славу свог оца, односно своју славу.

Жена, такође, прихвата и поштује духовно сродство свога супруга, мада морамо напоменути да је улога кумства изгубила свој некадашњи значај, јер млади брачни парови све чешће, нарочито ако су територијално удаљени од кумова, бирају своје пријатеље и колеге за кумове. "Старо" кумство се притом још увек поштује, али се губи ритуални значај кума у породичним светковинама.

Жене се могу појавити као познаваоци басни и тиме као носиоци једне врсте духовних добара. Оне често познају и вештину лечења травама, па се тако у извесним случајевима могу појавити у улози врачара.

ПОЛОЖАЈ И ПРАВА ДЕЦЕ У ПОРОДИЦИ

У животу Врађанаца брак има и данас велику улогу и важност. То нам потврђују многобројни обреди који се врше у циљу заштите брака и обезбеђења здравог порода. Добијање порода је управо главни циљ брака. Појам пород, односно потомство, још увек подразумева рођење мушког детета, док за женску децу важи изрека да су "туђа кућа".

Приликом теренског истраживања наишла сам на податак који потврђује претходно схватање. Наиме:

"отац се жали свом колеги да му је жена родила 'певаљку', а притом је мислио на рођење женског детета."

Поменуто схватање указује на још увек живо мишљење о значају рођења мушког детета и тиме указује на неједнак однос родитеља према полу детета.

У настојању да се обезбеди мушко потомство, изражава се тежња за наслеђивањем, јер се потомству предају социо-духовна и материјална добра. Нарочито је изражена брига о настављању социјалних и духовних вредности, јер материјална добра губе значај ако нема наследника који ће носити име породице.³

Обичајно-правно схватање заступа неједнакост полова, која долази нарочито до изражаја приликом регулисања наследно-правних односа у породици. Мушко дете има већа и другачија права приликом наслеђивања и уједно другачију улогу у решавању појединих породичних питања.

Однос родитеља према деци, како показују резултати истраживања, увелико зависи од њихове усмерености ка патријархалном, односно традицијом утврђеном начину живота, затим и од економске моћи породице. У случају да родитељи поседују велико имање трудиће се да оно остане у оквирима породице, односно да се преноси именом породице на следеће генерације.

Дете има право, независно од пола и старости, да ужива породичну имовину и моралну обавезу да припомогне њеном стицању и очувању.

Свако дете има право на своју личну имовину коју може стећи даровањем, наследством или личним залагањем. Деца обично у своју имовину убрајају: књиге, фотоапарате, сатове, музичке линије, накит, предмете од уметничке вредности и сл. То су обично покретна материјална добра. Веома су ретки случајеви да дете поседује непокретности. Забележила сам случај да је детету даривана пословна просторија у тежњи да му се обезбеди запослење. Овом приликом морамо напоменути да се поклони

3 Н. Павковић, Етнолошка концепција наслеђивања, Београд 1982, стр. 35.

у оквиру законодавства сматрају као део заоставштине, као наследно добро.

Родитељи могу на основу тога при деоби, у вредности поклоне који су даровали детету, смањити његов наследни део, али се при том не сме повредити нужни део наследства који припада поједином члану породице.⁴

Слично схватање је заступљено у оквирима обичајног права, што нам потврђују поједини примери. Рецимо:

"Ђерка је добијала повремену новчану помоћ од родитеља, па је ради тога сматрала, не обазујући се на закон, да нема право на цео свој део наследства већ се свог дела одрекла у братово име".

Забележили смо да велики број младих након завршетка средње школе наставља своје школовање на вишим школама и факултетима. Родитељи им то омогућују у оквиру својих материјалних могућности, јер сматрају да је то њихова морална обавеза.

Међутим, морамо напоменути да дете које се школовало при наслеђивању ради тога добија мањи део у односу на дете које се није школовало. Његов део се умањује у оноликој мери за коју родитељи сматрају да је утрошена приликом школовања. Ово обичајно-правно схватање је, сматрају информатори, заступљено у већем броју случајева. Мада по закону дете не губи право на свој део наслеђа, нарочито му се не сме повредити нужни део наслеђа.

Када родитељи праве велике разлике између деце, долази до породичних спорова, односно до нетрепељивости између деце.

То нам потврђује и следећи пример:

"Син који је стекао високу школску спрему није се сложио са одлуком мајке да се већи део породичне имовине додели његовом брату који није завршио школу, не би ли му се на тај начин олакшала економска ситуација. Старији син је сматрао да је брату пружена подједнака могућност школовања коју он свесно није искористио. На основу тога, брат нема већа права на породичну имовину за разлику од сина који је завршио школовање."

Неједнакост у односу родитеља према деци је такође последица схватања у којем се изражава принцип сениората, односно минората. То значи да у складу са поштовањем једног од поменутих принципа, старије, односно млађе дете, стиче већа права у породици. Старост детета је изражена само у случају када су деца истог пола и ређе се узима у обзир када су у породици само женска деца.

Данас је у врањској породици принцип старијег, односно млађег, слабо заступљен што нам потврђују многобројни примери у којима је видно да се подједнако воле и чувају па и васпитавају сва деца, независно од

4 Енциклопедија имовинског права, Београд 1978, стр. 368-371.

њихове старости. Деца су подједнако заступљена и код деобе, односно наслеђивања, нарочито ако су између њих и родитеља складни и присни односи.

Веома често се, међутим, изражава неједнакост у односу родитеља према деци када је у питању пол детета. Поједина, традицијом стечена схватања, која доводе до разлика између мушког и женског детета, најизраженија су при наслеђивању. Мушко дете има по обичајно-правним схватањима већа права на породична добра, нарочито на непокретни део добара. Женско дете је по обичајном праву искључено из наследства, сестра има право на плодоуживање и удомљење. Данас се Врањанци не придржавају, у већем броју случајева, овако стриктно одређених обичајно-правних норми. На редуковање поменутог схватања утицао је свакако нови начин живота и рада којим је омогућена еманципација женског света и њихово економско осамостаљивање. Поменуте промене одразиле су се нарочито у праву сестре на наследство и изражене су у опадању вредности мираза при удаји. Пракса потврђује да су женска деца при наслеђивању, у већем броју случајева, изједначена са мушком, односно пружа им се могућност да сама одреде да ли ће прихватити обичајно-правне или законске одредбе о деоби наследства.

На одређени однос према женском детету у породици утиче степен прихватања обичајно-правног схватања, који је у већој мери заступљен у оним породицама које су у честој повезаности са сеоском средином. Осим уже породичне атмосфере, на однос према деци утиче економска моћ и степен образовања родитеља.

Чести су примери да се сестра, придржавајући се обичајног схватања, својом вољом одриче свог дела наследства у име брата. Женска деца, како потврђује судска пракса, веома ретко наслеђују непокретности, нарочито ако имају брата. У том случају могу наследити мањи део непокретности, ако то дозвољава економска моћ родитеља и ако је брат вољан сестри уступити део.

Постоји разлика у обавезама деце према родитељима. Сматра се, како наводе информатори, да су мушка деца дужна бринути о родитељима, нарочито ако се тиме слажу и родитељи. Браћа најчешће преузимају бригу о родитељима и тиме стичу већа права на породичну имовину.

Ваља поменути да се по обичајно-правном схватању као наследник мајчиног дела сматрају женска деца, мада су законом оба пола изједначена и имају подједнако право на очев и мајчин део имовине. Данас се у пракси најчешће сусрећемо са схватањем да сва деца, независно од њиховог пола и старости, имају подједнака права на мајчин део. Међутим, често се дешава да се покретна добра, као што су вез, ћилими, накит и слично, дају у наслеђе ћерци или унуци.

Женска деца обично наслеђују и вештине везане за бајање. Баба или мајка преноси басму оном женском детету за које сматра да ће бити способно наставити бајање и да ће то радити са интересовањем.

ПРИНЦИПИ ДЕОБЕ НАСЛЕДНИХ ДОБАРА:

Наследна добра која уједно сачињавају породичну имовину у одређеним животним ситуацијама се деле међу породичним члановима.

Подаци добијени теренским истраживањем указују на чињеницу да до деобе наследних добара углавном долази још за живот родитеља. Нарочито када родитељи остаре и када због лошег здравственог стања нису више способни да сами брину о себи и воде домаћинство. До деобе долази вољом родитеља, који желе поделити имовину јер тиме обезбеђују себи стараоца и колико-толико безбрижну старост. Тим чином уједно спречавају касније спорове и несугласице око наслеђа код деце. Међутим, до деобе наследних добара за живота родитеља може доћи и ако то желе деца. Наиме, деца не желе прихватити бригу о родитељима уколико нису сигурна да ће за узврат добити наследна добра, као што су: земља, кућа, стан, и сл. Има случајева да се наследна добра деле приликом одласка деце из породице, односно када она почињу стварати властиту породицу. Тада им родитељи желе омогућити лакши почетак у новој животној средини, те им због тога дају ако не цео онда барем део породичне имовине која им припада.

Случајеви деобе наследних добара након смрти оба родитеља су ретки, јер већ смрт једног родитеља изискује деобу. Информатор М. Златановић наводи да до деобе након смрти оца најчешће долази у сеоској средини.

При деоби породичне имовине учествују, уколико је то могуће, сви чланови породице. Права наследника се, без обзира на њихово одсуство, поштују.

Резултати истраживања показују да се при деоби веома ретко поштују жеље и интереси појединих чланова породице. Родитељи ретко дозволе деци да изразе своју вољу, односно, како каже једна информаторка - "да се умешају".

Не поштујући вољу и жеље деце, родитељи могу донети погрешне одлуке којима изазивају свађу међу наследницима. Међутим, родитељи сматрају да је непотребно узимати у обзир жеље деце, јер су имовину ипак они стекли својим трудом и залагањем, па, према томе, само они имају право да одлуче како ће са њом поступити.

На основу тога, једна мајка каже:

"Ја ли ће га питајем како ћу и шта ћу. Ја сам радила ја има и да делим, ко оће нека прифати, ко неће нек си иде".

Примери показују да су најбројније свађе код деце чији родитељи при деоби нису поштовали правило једнакости. Разлог томе може бити постојећи однос између деце и родитеља. Родитељи често доделе већи део

имовине оном детету са којим су у приснијим односима, односно којег "више" воле.

Чињеница која такође утиче на одлуку родитеља јесте економска моћ и стварна животна ситуација у којој се налазе њихова деца. На одлуку родитеља утиче њихово схватање о улози и праву детета у породици. Уколико су њихова схватања резултат патријархалних, обичајним правом утврђених норми понашања, утолико ће њихова одлука одступати од законом утврђених права детета.

Схватања родитеља о принципу деобе наследних добара су уједно резултат њиховог степена образовања и са њим повезаног целокупног начина живота. Образовање родитеља има значај због тога што доприноси бољем сагледавању појединих животних проблема. То, међутим, не значи да се у тим породичним срединама решавају наследни односи увек без грешака и погрешних поступака. Чињеница је да се родитељи који су стекли вишу стручну спрему више ослањају на законом утврђена права појединаца на породично добро, те на тај начин решавају наследно-правне односе у породици.

У Врању је, ипак, у већем броју заступљена радничка и службеничка породица. Код поменуте групе становништва наследна добра се најчешће деле на основу обичајно-правних схватања, због чега често долази до међупородичних свађа.

Веома су ретки породични сукоби у оквиру институције наслеђивања код оног дела становништва чије је порекло из Црне Горе и код припадника ромске етничке заједнице. Судска пракса потврђује да Цигани поштују патријархална схватања и на основу њих регулишу своје наследно-правне односе.

Економска моћ и ситуираност породице је фактор који у највећој мери утиче на сукобе при деоби. Дешава се да управо у породицама које располажу великим материјалним добрима, независно од степена образовања родитеља и од степена прихватања обичајних схватања, долази до честих породичних размирица при наслеђивању.

Родитељи се договоре са којим ће дететом живети. На основу тога се подели породична имовина, за коју деца сматрају да је боље да се што раније подели. Ово схватање је изражено у следећој реченици. "Што ће ми имање кад остарим, кад нећу моћи да га уживам. Нек ми га даде сад."

Наследно-правни односи у породици се такође решавају путем писмених форми, као што су: уговори и тестамент.

Њима се изражава заступљеност законских норми при регулисању наследних односа у породици. Данас се најчешће склапају тзв. уговори о доживотном издржавању, којима се, по схватању правне науке:

"... регулишу правни послови међу живима".⁵

Уговор о доживотном издржавању не производи никаква наследно-правна дејства, већ је облигациони уговор. Склапање овог уговора

најчешће потенцирају деца, јер њиме стичу право на већи део породичне имовине, који је уједно економски најважнији. Родитељи пак склапањем овог уговора себи обезбеђују старатеље. Међутим, облигациони карактер овог уговора изражава чињеницу да обе стране морају испуњавати своје обавезе, у супротном може доћи до раскидања уговора а тиме и до губљења извесних права. Зато се овај уговор не сматра за основ за располагање будућим наслеђем. У пракси се ови уговори чешће склапају а ређе раскидају. Поменути уговор је по својој снази јачи од тестаментa.

Деоба породичне имовине може се регулисати такође: уговором о поклону и уговором о расподели имовине за живота.

Судија З. Петровић сматра да се уговором о расподели имовине за живота:

"... у потпуности решава питање наслеђа међу наследницима јер се са садржином овог уговора, којим је појединац сачинио распоред имовине за случај своје смрти, упознају сви наследници, који га истовремено и потписују, те се тако елиминишу спорови".

Непоштовање законских норми може створити велику збрку у решавању заоставштине, што потврђују и поједини примери из судске праксе.

У институцији наслеђивања заступљено је такође регулисање наследно-правних односа помоћу тестаментa.

Тестаментом може тeстатор у потпуности изразити своју вољу. Тако се тестаментом могу искључити из наслеђа она лица за која тeстатор сматра да својим поступцима и понашањем нису заслужили своје право на наслеђе.

Важност тестаментa је у пракси ипак мања од уговора о доживотном издржавању, којим се чешће регулишу наследно-правни односи.

Породична имовина при наслеђивању прелази са једног члана породице на другог, односно на друге чланове, што значи да говоримо о систему трансмисије наследних добара.

Поштујући обичајним правом утврђени ред и начела деобе наследних добара, родитељи та добра деле својим наследницима. Тако се покретна добра деле на једнаке делове члановима породице, док се непокретна деле по коленима браће. При деоби непокретности најчешће се узима у обзир патрилинеаран, вертикалан ред деобе добара.⁶

У нашем случају смо се најчешће сусретали са породичним типом који је заснован на патријархалној структури сродства за коју је карактеристично да се наслеђивање врши једносмерно - патрилинеарном линијом трансмисије. Тако се основна социјална и духовна добра, а повезано са њима и основна материјална добра, наслеђују по мушкој узлазно-силазној

5 Енциклопедија имовинских права, Београд 1978, стр. 346.

6 Н. Павковић, Етнолошка концепција наслеђивања, стр. 32-34.

линији. То значи да породично име, крсну славу и кумство наслеђују увек мушки чланови породице. Мушка деца по том принципу наслеђују и непокретности, као што су: кућа, стан, обрадиве површине и сл.

При деоби покретних добара поштује се принцип једнакости, што значи да се поједина добра деле на једнаке делове члановима породице. Потребно је истаћи да се поменута правила о наслеђивању не поштују увек доследно већ постоје извесни изузеци о којима ће бити говора у даљем излагању.

При наслеђивању одређену улогу има и симболички значај појединих добара. Тако је оружје постало симбол мушког пола управо због тога што су у прошлости само мушкарци имали право да га носе, те су га на основу тога наслеђивали само синови. За разлику од поменутог, знамо да су поједина покретна добра, као рецимо веш, вез, тканине, накит и сл. улазила у састав девојачког руха и на тај начин су преношена материнском линијом наслеђивања. Тако су постала и одржала се као симбол женског пола.

Резултати истраживања показују да су много чешћи нескладни породични односи или су се као такви формирали при деоби породичне имовине. На одређени облик породичних односа утичу и личне карактерне особине појединих чланова породице. Уколико код људи превлађује морални а не економски фактор расуђивања утолико су складнији и приснији породични односи.

На схватање појединца о његовим правима при наслеђивању утичу схватања његове ближе породице. Казивачи су често истицали да је главни узрок свађа око наслеђа притисак од стране супруга на жену да оствари своја наследна права и ако их она иначе не би тражила. Тиме жена нарушава постојеће сродничке односе са својом породицом.

Казивачи наводе да се најчешће око наследства сукобе браћа, а да су најређи сукоби између брата и сестре. Сматра се да су сукоби између браће чешћи јер на њих утичу њихове жене, које, по речима казивача:

"... врше притисак на мужа, ноћу му пребацују како он није добио ништа, како су све дали његовом брату."

Примери нас наводе на закључак да се спорови воде само при деоби материјалних добара. Наиме, духовна добра, као што су кумство и слава, увек се деле обичајним правом утврђеним правилима, тако не може доћи до различитих мишљења која би довела до сукоба.

Други разлог произилази из патријархалног схватања да се слава и име наслеђују са огњиштем. Значи да онај који остаје да живи на имању директно прима и обавезу слављења породичног имена. Међутим, уколико сва деца одлазе из куће родитеља, славу слави син који је наследио већи део имања. У случају да су браћа међусобно физички удаљена тада најчешће оба славе славу својих родитеља.

Кумство се као духовно добро наслеђује патрилинеарно, односно по коленима браће. Отац још за свога живота одреди ко ће коме кумовати. Очево кумство наслеђује син који наслеђује кућу и славу.

Спорови око наслеђа између сестара су све чешћи. Казивачи сматрају да томе доприносе њихови мужеви, односно зетови, који утичу на супругу да законским путем оствари право на свој део наследства.

Несугласице до којих долази при деоби наслеђа између брата и сестре су најчешће резултат неправилне одлуке родитеља или притиска на сестру од стране мужа. Наиме, брат често нема разумевања и не пристаје да да сестри њен део. Тако долази до судских расправа које најчешће завршавају доживотном мржњом и нетрпељивошћу између сродника. Наводим пример који потврђује изнесено схватање:

"Сестра је на инсистирање свога мужа била приморана да се суди са братом не би ли остварила своје законско право на наследство. Она је, по речима Н. Манића - "плачући молила брата да јој опрости, да јој не узима за зло што тражи део, јер се у противном не сме вратити кући деци и мужу".

Резултати истраживања показују да су данас све чешћи примери у којима сестре законским путем остварују своје право на наследство, иако знају да ће тиме пореметити односе са браћом. То нас наводи на закључак да је при регулисању наследно-правних односа у врањској породици много јачи утицај економског фактора над моралним схватањем.

III Досадашње излагање нас наводи на закључак да су обичајно-правне норме и њихов настанак и развој у тесној вези са моралним и религијским схватањима одређене средине у којој се оне испољавају. Моралне обавезе у примитивним друштвима су једнаке по снази обавезности правним обавезама у правним друштвима.⁷ Узимајући у обзир да је наше друштво "правно", можемо се запитати каква је улога обичаја и моралних обавеза при решавању наследно-правних односа у нашој породици. Одговор на постављено питање могли бисмо потражити у речима једног правника који констатује: "... што је примитивнија средина то је поштовање традиције веће, јер у тој средини економски фактори не играју већу улогу, главни су морални утицаји".

Резултати истраживања показују да се наследно-правни односи у врањској породици регулишу поштујући упоредо обичајно-правне норме са законским. Ова чињеница нам говори о постојању правног дуализма, чије су последице утицале на настанак одређених социјалних проблема у нашем друштву.

7 Н. Павковић, Теоријски оквир проучавања обичајног права, Београд 1982, стр. 128.

THE LAW OF INHERITANCE AND PROPERTY RELATIONS WITHIN A TOWN FAMILY IN VRANJE

by **Jadranka Đorđević**

Summary

The study is directed towards the research into the institution of inheritance within a town family. A family from Vranje does not in essence differ much from families in other urban surroundings. The most common type of the family is the so-called separate family, i.e. a married couple with children. In a complete separate family, father is considered to be the head of the household, that is the head of the family. On of the rights father has as the head of the family is expressed in his role of the holder of the rights over the family property. However, the collective character of the family property has been retained in the separate family, the institution of private ownership has not been developed in the sense that father as he owner of the family property can have it at his disposal in a completely individual way and without restraints, although it is allowed by the law.

The status, rights and duties of the wife i.e. mother depend on the size of the family. Her role certainly depends on the extent of the patriarchal attitude toward the role and rights of the woman within the family.

The results of the research show that the relations within the Vranje family concerning the law of inheritance are regulated by obeying the common law rules parallelly with the law.

ИВА ЛАКОВИЋ

ЗЛАТОВЕЗ ИЗ ЕТНОГРАФСКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ВРАЊУ

Од априла 1995. до октобра 1996. године Народни музеј из Врања организовао је са својом изложбом "Златовез" из етнографског одељења у девет градова Србије: Сомбор, Суботица, Бачка Топола, Јагодина, Шабац, Врање, Неготин, Београд и Бор. Због богатства и лепоте приказаног материјала, изложба је у свим градовима наишла на велико интересовање, поготову у оним у којима такве врсте материјала нема.

Збирка златовеза Народног музеја у Врању једна је од најбогатијих те врсте у Србији. Састоји се од стотинак предмета који су сакупљени од оснивања Музеја до данас. Највећу захвалност за прикупљени материјал дугујемо професору Татомиру Вукановићу, који је извесно време радио у Музеју. Предмети датирају од почетка прошлог века (најстарија је једна долама с почетка XIX века) па до двадесетих и тридесетих година овог века, када се ова вештина украшавања одећа губи.

Већина материјала из ове збирке потиче са Косова, јер Врање је гравитирало према косовским градовима у којима су се налазили занатски центри, а врањска градска ношња припада типу ношњи косовских градова. "Тако исто постоји разлика и у народној ношњи, али изузимајући Власину, сви остали крајеви врањски и у том погледу наслањају се на запад. Исто се тако и обичаји народни и песме и мелодија, и народне игре, и нарав народна, и тако даље, наслања опет на запад, на Приштину и Косово."¹ Тако су богатије врањске породице наручивале своју ношњу по косовским градовима. Ова ношња, украшена златовезом, припадала је богатијем слоју становништва и ношена је у свечанијим приликама.

1 Ј.Х. Васиљевић - Ка историји града Врања, Годишњица А. Чупића, књ. XVI, Београд 1896. г.

Овом изложбом желели смо да покажемо богат и драгоцен материјал збирке и предмете који су карактерисали културу одевања и становања овдашњег, углавном богатијег становништва. Исто тако, хтели смо да истакнемо лепоту веза срмом, који је плод народне маште, стваралаштва, упорности и воље непознатих везиља.

Кат. бр. 26 хаљина

Кат. бр. 31 антерија

Златовез је стара везилачка вештина. Пореклом је са истока и био је познат у старим културама Асирије, Вавилоније, Индије и Кине.² У средњем веку ту вештину неговала је и у наше крајеве пренела Византија. Српски средњовековни златовез рађен је тада по дворским, манастирским и градским радионицама. Углавном је рађен на свили, ређе на платну. Свила је била постављена ланеним платном, кроз које су пролазили бодови, што је осигуравало чврстину веза. Везло се позлаћеним или сребрним нитима, веома танким и гипким, које су добијане влачењем и предењем. Примењиван је најстарији начин прераде метала у нити за вез, познат још у старом веку. Наиме, сребро је било искуцано у танке листове који су пропуштани између два цилиндра да би се добила већа еластичност и мекоћа. После тога, листови су сечени у танке траке (каишеве) које су извлачене до танкоће влакна, па позлаћене и употребљаване за вез. Металне нити могле су да буду упредене са свиленим нитима.

У ранијим фазама у развоју златовеза везло се правим златом, тј. чистом сребрном жицом, добро позлаћеном. Почетком 20. века златне нити су куповане у трговини или од путујућих малих трговаца, а допремане су из Турске, Италије и Аустроугарске. У већим местима постојале су школе веза. Златовез се радио на ђерђефу, дрвеном оквиру на ножицама, на који се разапиње тканина која се везе. Вез на одевним предметима радиле су занатлије, срмаџије. Тако су, рецимо, били познати скопски мајстори који су своје производе продавали чак до Босне.

Златовез који се налази у Народном музеју, с обзиром на материјал на коме је рађен и технике веза, може се поделити у две групе: златовез на одевним предметима - јелеци, минтани, хаљине, антерије, либаде, шалваре, доламе - и златовез рађен на украсним текстилијама - пешкири, јастуци, чаршави, прекривачи.

Одећу украшену златовезом носили су у граду, и то богатији слојеви становништва. Златовез је красио одећу за најсвечаније прилике и за невестинске дарове. Преносио се са генерације на генерацију и чуван је по сандуцима за рухо. Зато је углавном добро и очуван.

"Врањска градска ношња спада у групу ношњи косовских градова: Гњилана, Приштине и Призрена. Стари Врањанци су много полагали на ношњу, и мада је у Врању било одличних везача - срмекаша (Панајот-Пане Штитлија, Нака Ратајче, Тома Грнчар) богате Врањанке су око половине 19. века извесне хаљетке поручивале у Призрену, Скадру... Колико по томе што је град Врање у 19. веку, до ослобођења од Турака, био богат град, још више по свом савршеном укусу, Врањанци су, присвајајући ову женску ношњу од Турака, усавршили у погледу лепоте, и женска врањска ношња била је врло лепа, али и врло скупа. Као на песму и коло, Врањанци су врло

много полагали и на лепоту свога одлела... У то време су врањски трговци хришћани почели трговати по целом Балканском полуострву па и даље, и видели како живе хришћани у другим градовима и крајевима. И сами врањски хришћани су почели радити са свиленим и чојаним материјалом као Топал Стојан, Димитрије Јовановић Магдинче, Томча Кичин, Апостол Христић и други. Поред развијене трговине са свиленом и чојаном материјом, Апостол Тоља Христић је имао и радионицу, у којој је, скоро до ослобођења Врања (преко тридесет година), свилене и чојане аљетке радило по 30-40 мајстора и калфи. У тој су радњи били најбољи везачи срмом и златом. Врањски хришћански везачи, срмекаши у многоме су у том времену и надмашили муслиманске.”³

Златовез је рађен на најфинијим материјалима - код одевних предмета на чоји, плишу, свили, сатену или на танким, ређим, прозирним, ланеним, памучним и свиленим тканинама. Тканине су ткале саме жене (нпр. призренско платно), а доста је и куповано, односно увозено са Истока.

Због различитости материјала и техника веза је била различита и углавном једноставна, због крутости нити. Срма за вез се производила на два начина: текстилна (углавном свилена) нит, омотана овојницом од метала и само пљосната метална трака - ламела. На дебљим материјалима (чоја, плиш), код којих је тешко провући металну нит кроз платно, рађен је вез преко картона и полагањем нити на платно.

Вез преко картона је вез код кога се нацрта или концем обележи мотив, затим се на њега прилепи исцртани и изрезани исти мотив од тањег или дебљег картона, зависно од жеље за већом или мањом пластичношћу. Преко картона могу се ставити и гужвице памука да би вез био рељефнији. Преко овог шаблона полагају се металне нити, једна уз другу, и свака пришива кратким бодом наизменично са једне и са друге стране, провлачењем игле испод шаблона и подлоге. Други начин израде златовеза на одевним предметима и дебљим материјалима је полагање нити на платно и њихово пришивање са наличја чврстим концем. Претходно је златна нит увијена око конца.

На одевним предметима рађен је чист златовез, док је на тањим материјалима, поготово на пешкирима, рађен у комбинацији са памучним концем. Вез на овим украсним текстилијама захтевао је много пажње и времена јер је златна нит пролазила кроз тканину стварајући исте ликове и с лица и с наличја. Овај вез је углавном рађен на ђерђефу, округлом, дрвеном раму. Вез се изводио по претходно исцртаном мотиву на платну или бројањем нити подлоге, јер су ова платна била ређа. Најчешће се примењивао пуни вез, а среће се и бод у бод, бод за иглу, коси бод, ланчанац, решеткасти бод. Вез је често украшен и допуњен шљокицама.

3 Ј. Х. Васиљевић - Врањска градска ношња ранијих година, Врање кроз векове, Врање 1993. год. стр. 328, 331.

Кат. бр. 7 минтан

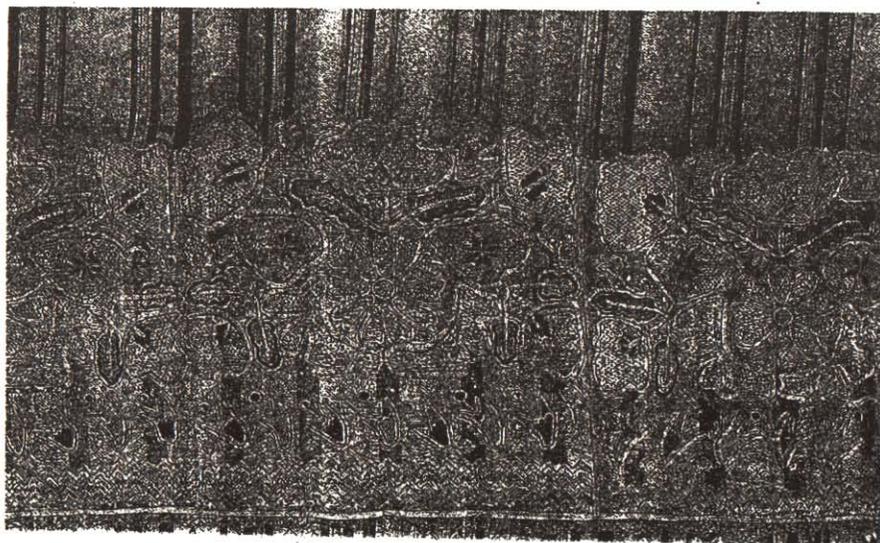
Кат. бр. 12 минтан

Вез на одевним предметима украшен је још и зрнима корала, шљокицама, упреденим гајтанима, позамантеријским, таласастим и правим тракама, концентричним круговима, палметама. На једној и на другој групи предмета преовлађује флорални орнамент. То су листови различитих величина, стилизовани и натуралистички цветови, гране, разне лозице, плодови, венци, гроздови, клас, дрво живота, плетенице, срце. Антропоморфних мотива нема. Мало је и стилизованих зооморфних мотива. Јавља се на једном пешкиру мотив у облику птице, а на другом су коњи. На једном чаршаву су извезени ђугуми, а на пешкиру је извезен пиштољ. Композиција је увек симетрична. Главни мотив се развијао на обе стране подједнако. Већина овог златовеза је добро очувана, јер није био за свакодневну употребу.

Попримањем европског одела, почетком 20. века, и употребом ткањине машинске израде са другим кројем одела овај вид украшавања се губи. Златовез измиче пред радовима машинске израде, тако да је данас потпуно изгубљен.

Кат. бр. 67, чършав

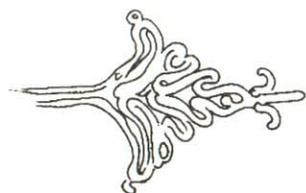
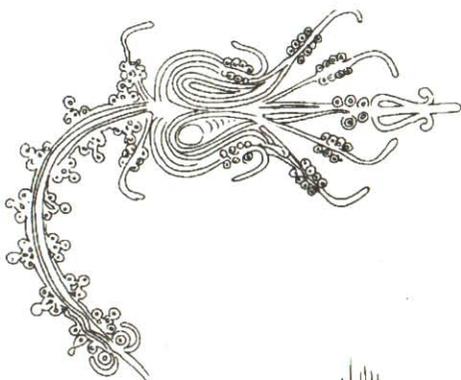

Кат. бр. 66, чаршав

ОРНАМЕНТИ НА ДЪВНИМ ПРЕДМЕТИМА

Е - 1070 МИНТАН

Е - 1171 ДОЛИАМА

Е - 2259 МИНТАН

Е - 2221 ЯЕТЕК

Е - 2220 ЯЕТЕК

Е - 304 ПИВАДЕ

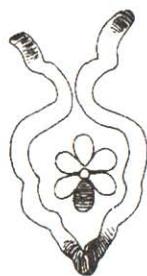

Е - 2267 ЯЕЧЕРМА

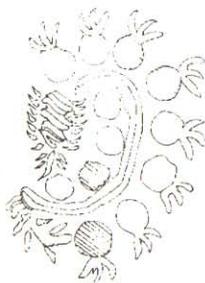

Е - 1205 ЦУБЕ

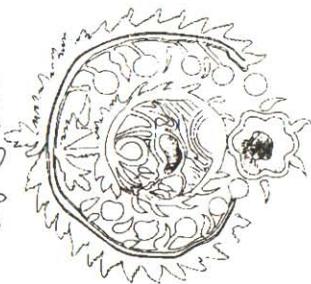

Е - 2269 ПРЕРИВАЧ

Е - 1898 ТЕШКИР

Е - 225 ТЕШКИР

Е - 2027 ЧЕВРЕ

Е - 1300 ТЕШКИР

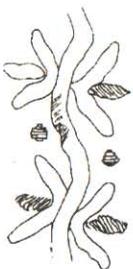
Е - 2042 ТЕШКИР

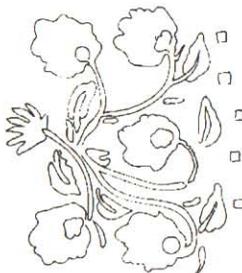
Е - 2025 ТЕШКИР

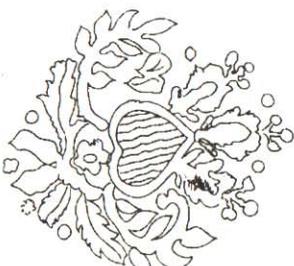
Е - 2055 ТЕШКИР

Е - 2044 ТЕШКИР

Е - 24 МАРАМА

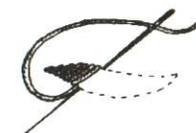
ТЕХНИКЕ ВЕЗА

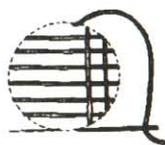
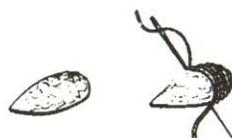
БОД ЗА ИГЛУ

БОД У БОД

РАВАН БОД

ВЕЗ ПРЕКО КАРТОНА

ЛАНЧАНАЦ

РЕШЕТКАСТИ БОД

ИЗРЕЗАНЕ ИВИЦЕ

БОД ЗА ПОПУЊАВАЊЕ

ШЉОКАНКА

ГОРАН ПЕНЕВ ¹

ДЕМОГРАФСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ЈУГА СРБИЈЕ

Уколико се жели да се издвоји основни демографски проблем савремене Србије, тада је то, по многима, присуство упечатљиве дихотомије у домену репродукције становништва. С једне стране то је проблем ниског рађања, вишедеценијски недовољног за просту замену генерација. Такво репродуктивно понашање становништва, у садејству са морталитетном и миграторном компонентом кретања становништва, узроковало је распрострањену појаву депопулационих тенденција, које су највише, а и најпре захватиле мање територијалне јединице (насеља, општине), да би њиховим ширењем оне постале својствене и за веће јединице (окрузи), а последњих година и поједине велике макро-регионалне целине (Пенев и Стевановић, 1996). С друге стране, у пуној својој жестини присутан је и проблем високог фертилитета, пре свега становништва албанске националности, који резултира његовим експлозивним демографским растом, посебно на Косову и Метохији, са познатим негативним демографским, економским, социјалним и политичким импликацијама, као и импликацијама у домену међунационалних односа.

Тај основни проблем из домена репродукције становништва утицао је и на појаву многих других, као што су формирање различитих старосних структура. С једне стране, то је присуство демографски старог становништва које је изложено даљем интензивном старењу. С друге стране, то је релативно млада популација која је још увек резистентна на дејство процеса старења.

¹ Мр Горан ПЕНЕВ, истраживач-сарадник
Центар за демографска истраживања Института друштвених наука Универзитета у Београду
Београд, Народног фронта 45
Телефон/факс: 011/643-629 E-mail: EPENEV@UBBG.ETF.BG.AC.YU

У највећој мери под утицајем изразитих неједанкости у нивоу природног прираштаја, али и због постојања супротних миграционих токова (пражњење многих подручја и неконтролисан прилив становништва у градове, првенствено у веће градске центре) у Србији су присутни и знатни поремећаји у територијалном размештају становништва. Они се огледају кроз јачање концентрације становништва, првенствено на Косову и Метохији и у великим градовима, нарочито у метрополитенском Београду, и истовремено кроз демографско слабљење великих простора, посебно у Војводини и Централној Србији (Рашевић, 1995)

Не смеју се занемарити и друге неповољне тенденције, као што су задржавање релативно високе смртности становништва појединих старосних група (посебно одојчади), али и застој, па чак и реверзибилни трендови у кретању смртности по старости и полу на појединим подручјима (Војводина).

Резултати демографских пројекција (Пенев и др, 1996) указују да у будућности треба очекивати наставак неповољних тенденција, које се могу објаснити како дугорочношћу феномена из домена репродукције становништва, тако и ефектима тзв. демографске инерције, условљене наслеђеном старосном структуром и непосредним последицама које она оставља на промене вредности компоненти кретања становништва.

Наведени проблеми, а пре свега дихотомија у репродуктивном понашању становништва долазе највише до изражаја на нивоу Србије као целине. На мањим подручјима, као што су насеља, општине, окрузи, па у извесној мери и макро-регионалне целине, углавном доминирају неки од наведених проблема. Међутим, југ Србије (њеног средишњег дела), под којим у овом раду подразумевамо Јабланички и Пчињски округ, једна је од ретких, ако не и једина међу мањим територијалним целинама (мезо-нивоа) у којима се могу срести готово сви највећи проблеми који оптерећују демографски развитак Србије. Поједини од њих су мање изражени него што је то случај на макро-нивоу (нпр. поремећају у територијалном распореду), али су други још наглашенији (нпр. истовремено присуство одмаклог процеса демографског старења и релативно младе старосне структуре, затим демографска девастација појединих подручја, посебно пограничних насеља према Бугарској).

Демографски кроки југа Србије с почетка 1990-их

Јабланички и Пчињски округ су, са по приближно 250 хиљада становника, у време последњег пописа из 1991. године спадали у ширу групу округа која се, по броју становника, налазе на просеку.²

Уколико се посматра послератни период између 1948. и 1991. године становништво југа Србије је повећано за свега 58 хиљада (индекс 113.2) или по просечној годишњој стопи од 2.9 промила (табела 1). Такав темпо

2 1991. године у Србији је просечан број становника округа износио 282 хиљаде.

демографског раста је знатно испод просека за Србију (9.4 промила) односно за Централну Србију (7.9 промила). Иако оба округа имају испод-просечну стопу раста, Пчињски је са просечних 3.5 промила годишње имао нешто бржи популациони раст од Јабланичког (2.3 промила), што је непосредно условљено интензивним порастом становништва албанске националности.

Од укупно 13 општина у већини (6) је број становника 1991. године био мањи него 1948. године. Депопулационе тенденције су нарочито појачане у последњем међупописном периоду (1981-1991), када је број становника повећан само у општинама које представљају окружне центре (Лесковац и Врање) и у општинама са високим уделом албанског становништва (Бујановац и Прешево). Најинтензивнијој депопулацији је изложена општина Црна Трава, чије је становништво 1991. године сведено на свега четвртину броја становника из 1948. године (са 13614 на 3789).

Депопулација је искључиво везана за сеоска насеља, док се градска још увек одликују демографском експанзијом. Наиме, од укупно 13 градских насеља негативна стопа раста је забележена једино у Сијаринској Бањи, и то само у периоду 1981-1991.³ Иначе, осим у Бујановцу и Прешеву, као и Лесковацу, у свим осталим општинама обим сеоског становништва је 1991. био мањи него 1948. године,⁴ а током протекле четири деценије (1953-1991) стопа раста је била континуирано негативна. Ипак, у последњем међупописном периоду, и код сеоског становништва лесковачке и бујановачке општине су забележене депопулационе тенденције, тако да једино у "албанској" општини Прешево сеоско становништво и даље бележи позитивне и то стално растуће стопе раста.

Табела 1.
Кретање становништва Јабланичког и Пчињског округа по типу насеља, 1948-1991

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	Индекс 1991/1948
Југ Србије	440512	465038	477375	491355	501284	498540	113.2
- Градско	54416	63590	83650	120666	163975	192490	353.7
- Остало	386096	401448	393725	370689	337309	306050	79.3
Јабланички округ	231280	244128	254855	260982	262531	255011	110.3
- Градско	32265	36747	49556	68153	84834	95643	296.4
- Остало	199015	207381	205299	192829	177697	159368	80.1
Бојник	21895	22329	20838	18801	16246	14498	66.2
- Градско	-	-	-	-	-	-	-
- Остало	21895	22329	20838	18801	16246	14498	66.2

- 3 У периоду 1948-1991 просечна годишња стопа раста становништва Сијаринске Бање је врло висока (39 промила).
4 У време пописа из 1991. у оба округа је сеоско становништво било за петину малобројније него 1948. године.

Црна Трава	13614	12902	12319	9672	6366	3789	27.8
- Градско	-	-	-	-	-	-	-
- Остало	13614	12902	12319	9672	6366	3789	27.8
Лебане	26290	28062	27579	28228	27836	27068	103.0
- Градско	1975	2103	2617	5889	7966	9528	482.4
- Остало	24315	25959	24962	22339	19870	17540	72.1
Лесковац	113158	121311	134250	147487	159001	161986	143.2
- Градско	23537	27503	38564	50549	61632	67976	288.8
- Остало	89621	93808	95686	96938	97369	94010	104.9
Медвеђа	22478	24300	24244	20792	17219	13368	59.5
- Градско	1836	1916	2443	2928	3070	3587	195.4
- Остало	20642	22384	21801	17864	14149	9781	47.4
Власотинце	33845	35224	35625	36002	35863	34302	101.4
- Градско	4917	5225	5932	8787	12166	14552	296.0
- Остало	28928	29999	29693	27215	23697	19750	68.3
Пчињски округ	209232	220910	222520	230373	238753	243529	116.4
- Градско	22151	26843	34094	52513	79141	96847	437.2
- Остало	187081	194067	188426	177860	159612	146682	78.4
Босилеград	18816	19751	18368	17306	14196	11644	61.9
- Градско	1233	1320	1355	1662	2029	2440	197.9
- Остало	17583	18431	17013	15644	12167	9204	52.3
Бујановац	34472	36810	39064	43522	46689	49238	142.8
- Градско	3177	3681	4603	7524	11789	17050	536.7
- Остало	31295	33129	34461	35998	34900	32188	102.9
Прешево	23379	24607	26738	30056	33948	38943	166.6
- Градско	-	-	-	-	-	-	-
- Остало	23379	24607	26738	30056	33948	38943	166.6
Сурдулица	32747	35578	32505	29494	27029	24785	75.7
- Градско	3119	4233	5007	6817	10018	11925	382.3
- Остало	29628	31345	27498	22677	17011	12860	43.4
Трговиште	15368	15578	14404	12556	8923	7146	46.5
- Градско	-	-	-	-	-	-	-
- Остало	15368	15578	14404	12556	8923	7146	46.5
Владичин Хан	24946	25927	26074	25231	25441	25255	101.2
- Градско	1262	1782	2395	3809	6207	7835	620.8
- Остало	15368	15578	14404	12556	8923	7146	46.5
Врање	59504	62659	65367	72208	82527	86518	145.4
- Градско	13360	15827	20734	32701	49098	57597	431.1
- Остало	46144	46832	44633	39507	33429	28921	62.7
<i>Напомена:</i> За цео период 1948-1991 је усвојена подела насеља према типу која је важила у време пописа из 1991. године							

Посебно интензивном депопулацијом су захваћена погранична подручја (изузев појединих насеља у општини Прешево у којима доминира албанско становништво), што, уосталом, није карактеристика само југа Србије већ и целокупног пограничног подручја Републике (Пенев, 1994) .

Депопулација је највеће размере задобила у насељима на југословенско-бугарској граници. У тој пограничној зони је свих 11 насеља у време пописа из 1991. године имало малобројније становништво него 1948. године (у просеку 37% броја становника из 1948). То су, без изузетка, насеља са негативним миграционим салдом, али и негативним природним прираштајем.

Нејаднак темпо раста градских и осталих насеља условио је и промену удела градова у укупном становништву, које се манифестује кроз његово стално повећање. За 43 године, између 1948. и 1991. године становништво градских насеља југа Србије је увећано за 3,5 пута (са 54 хиљаде на 192 хиљаде), а његов удео у укупном становништву је више него утростручен (са 12,4% на 38,6%). Повећање обима становништва градских насеља је било приметно интензивније у Пчињском него у Јабланичком округу. У Пчињском округу је у послератном периоду број становника градских насеља више него четворостручен (са 22 хиљаде у 1948. на 97 хиљада у 1991), а њихов удео у укупном становништву округа је повећан са 10,6% на 39,8%. У истом периоду је становништво градских насеља Јабланичког округа утростручено, па је 1991. његов број (96 хиљада), али и удео у укупном становништву први пут био мањи него у Пчињском округу.

Пораст становништва градова Пчињског округа у највећој мери зависио је од веома интензивног демографског раста становништва Бујановца и Враћа, градова са највећим апсолутним повећањем становништва (14 хиљада, односно 40 хиљада у периоду 1948-1991), али и од врло високе просечне годишње стопе раста (индекс раста од 537, односно 460). Поред Враћа, највеће апсолутно повећање броја становника је остварено у Лесковцу (такође укупно 40 хиљада лица). Међутим, у том значајном индустријском центру југа Србије просечна годишња стопа раста током послератног периода знатно је нижа него у Враћу (26 према 36 промила).

У последњем међупописном периоду за цео југ Србије својствено знатно успоравање процеса урбанизације,⁵ (просечна годишња стопа раста градског становништва је преполовљена у односу на период 1971-1981). Споменута тенденција је присутна у оба округа, с тим што је она у Јабланичком отпочела већ 1970-их. Спорији раст становништва градова је непосредно условљен смањеном атрактивношћу градова, нарочито због врло тешких услова запошљавања. Такве помене су се одразило на снижавање вредности стопе позитивног миграционог салда градског становништва. Слабији прилив становништва у градове је узрокован и знатним сужавањем миграционе базе села, у знатној мери условљене и демографским чиниоцима међу којима доминира врло одмакао процес старења сеоског становништва.

5 Овом приликом процес урбанизације сагледавамо само кроз повећање броја становника градова односно преко пораста њиховог удела у укупном становништву

Према вредностима већине индикатора старосне структуре, почетком 1990-их становништво југа Србије се налазило у стадијуму демографске старости (просечна старост 35.6 година, удео старих 60 и више 16.5%, удео младих 29.7%). Оно је демографски млађе од становништва Централне Србије, али је нешто старије од укупног становништва Републике Србије (Пенев, 1995). Посматрано по окрузима, може се рећи да је становништво Јабланичког округа демографски старије од становништва Пчињског округа (1991. просечна старост је виша за преко 4 године - 37.6 према 33.4). Разлике по општинама су још упечатљивије. Убедљиво најстарије је становништво Црне Траве, које је са просечном старашћу од 46 година увелико ушло у стадијум најдубље демографске старости. У тој општини је готово сваки трећи становник старији од 60 година, а тек сваки шести има мање од 20 година (1991. године индекс старења је износио 1.92). У дубокој демографској старости се налази становништво општина Бојник и Босилеград, чија просечна старост такође прелази 40 година, а становништво трећег доба је обимније од контингента млађих од 20 година. Већина осталих општина се по старосној структури свог становништва битније не разликује од Централне Србије.

Једини изузетак чине општине Бујановац и нарочито Прешево које се одликују најмлађом старосном структуром. У општини Прешево су најбројнији млади (1991. године лица до 25 година представљала су 53% укупног становништва). У тој општини просечна старост (27.3 године) је безмало двадесет година нижа од просечне старости становништва општине Црна Трава, а медијална старост је више него двоструко нижа (50.9 година у Црној Трави и свега 23.2 године у Прешеву).

И за југ Србије су карактеристичне разлике у старосној структури становништво по типу насеља - становништво градских насеља је демографски млађе од становништва осталих насеља. Посматрано у целини, градско становништво југа Србије је 1991. године било у просеку 4 године млађе од сеоског (просечне старости су износиле 33.0 односно 37.2 године). По општинама су разлике још упечатљивије, тако да је у већини случајева просечна старост градског становништва за 6 и више година мања од просечне старости сеоског становништва исте општине.

У савременим условима старосна структура становништва је првенствено формирана под утицајем фертилитета. Изузетак не представља ни старосна структура становништва Јабланичког и Пчињског округа, која је пре свега детерминисана ниским и опадајућим нивоом фертилитета. Управо у нивоу плодности треба тражити објашњење и за релативно младу старосну структуру становништва општине Бујановац, а нарочито за старосни састав становништва општине Прешево. Та друга је почетком 1990-их са вредношћу стопе укупног фертилитета од 4.2 детета по жени односно са стопом наталитета од 32 промила знатно одступала од свих осталих општина југа Србије (осим Бујановца), код којих, у огромној већини, ниво

плодности становништва није довољан за посту репродукцију (почетком 1990-их стопа фертилитета је износила око 1.7), а број живорођених на хиљаду становника се кретао између врло ниских 6.9 (Црна Трава) до умерено ниских 17.2 (Медвеђа).

На формирање старосне структуре утицале су и миграције, које су на југу Србије пре свега имале емигрантски карактер. Ако се посматра само последњи међупописни период (1981-1991), све општине, без изузетка имају негативну стопу миграционог салда (у просеку -6.6 промила). Емигрантски најактивнија је општина Црна Трава, са просечном годишњом стопом миграционог салда од -42.2 промила. С обиром на познату селективност миграната по старости и полу (више се селе млади и жене), тако интензивне миграције су знатно убрзавале процес демографског старења.

Демографски развој југа Србије почетком 21. века:
Неизбежност погоршања?

Досадашња анализа указује да је у целини посматрано југ Србије у другој половини 20. века био захваћен неповољним тенденцијама у развоју његовог становништва. Да ли је релано очекивати да почетком 21. века буду настављена слична кретања?

Ради прецизнијег одговора неопходно је приступити изради демографских пројекција, а пожељно је да оне буду урађене у неколико варијанти. За потребе овог рада, за Јабланички и Пчињски округ су израђене пројекције становништва по старости и полу до 2021. године, и то за градско и остало становништво. Овог пута пројекције су рађене у једној варијанти, што указује да оне у извесној мери имају прогностички карактер.

Хипотезе су постављене о будућим трендовима морталитета, фертилитета и миграција (примењен је аналитички метод). Међутим, пројекције градског становништва су рађене методом односа раста. Такође, пошло се од одређења да је најприкладнији тзв. декомпонован приступ, што значи да су хипотезе дате за општине. Као основа за постављање конкретних претпоставки о будућим променама компоненти демографског раста општина Јабланичког и Пчинског округа су послужиле хипотезе на којима је базирана тзв. варијанта спонтаних промена пројекција становништва рађених за потребе извештаја о демографској ситуацији у Србији (Пенев, 1995а)

Приликом постављања *хипотеза о морталитету* пошло се од основне претпоставке да се диференцијални морталитет (по старости и полу) становништва општина неће битније разликовати од нивоа морталитета Централне Србије. Изузетак представљају једино општине Бујановац и Прешево код којих су претпостављене промене које би биле сличније променама на Косову и Метохији него у Централној Србији. За све општине је предвиђено стагнирање дужине очекиваног трајања живота до 2001. године, а затим његово успорено продужавање. У првој групи општина очекивано трајање живота би до 2021. достигло 74.6 година (са 69.8 у 1991) за

мушко и 79.2 (са 75.3 у 1991) за женско. За Бујановац и Прешево се предвиђа нешто интензивније повећање (од 1991. до краја пројекционог периода очекивано трајање живота би се повећало са 69.2 на 74.4 године за мушко и са 73.5 на 78.0 година за женско становништво).

Хипотезама о фертилитету је предвиђен наставак тренда снижавања фертилитета и то у свим општинама. И овом приликом су као основа за претпоставке о будућим променама фертилитета послужиле споменуте пројекције становништва Србије до 2051. године. Као полазна основа за израду пројекција становништва Јабланичког и Пчињског округа је послужила "спонтана" варијанта споменутих пројекција. У ту варијанту није укључена претпоставка да ће у пројекционом периоду бити спровођена једна активна и, што је још важније, делотворна популациона политика. Конкретно, "спонтаном" варијантном је предвиђено да до 2011. године ниво фертилитета у Централној Србији достигне ниво од 1.40 детета по жени (1.73 у 1991), и да се у наредној деценији задржи на тако ниском нивоу.⁶ Приликом постављања хипотеза о кретању фертилитета по општинама пошло се од претпоставке да ће у свим општинама Јабланичког и Пчинског округа бити присутна тенденција снижавања фертилитета која је предвиђена за макроцелине. Међутим, темпо опадања фертилитета не би био идентичан у свим општинама. Такође је претпостављено да ће бити израженија конвергенција у погледу кретања нивоа фертилитета, тако да би он брже опадао код општина са вишим фертилитетом (посматраног у односу на просек за Централну Србију), а спорије у општинама са испод-просечним нивоом фертилитета. Тако је, на пример, претпостављено да ће пад фертилитета бити најспорији у општинама Црна Трава и Босилеград (вредности стопе укупног фертилитета би опала са 1.65 детета по жени почетком 1990-их на 1.40 крајем пројекционог периода), а најинтензивнији у општинама Медвеђа, Бујановац и посебно Прешево (са 3.90 на 2.20 детета по жени).

Код *хипотеза о миграцијама* је такође претпостављено настављање досадашњих тенденција, пре свега оних из последња три међупописна периода. Међутим, с обзиром на актуелну и пројцирану старосну структуру за огромну већину општина југа Србије је генерално предвиђено снижавање укупног годишњег миграционог салда, с тим што ни за једну општину није претпостављено да може прећи у групу имиграционих општина. Једини изузетак представљају општине Бујановац и Прешево за које је претпостављено приметно повећање обима негативног миграционог салда.

6 У првој половини 1990-их година већина јужноевропских држава (укључујући и бивше југословенске републике Словенију и Хрватску) се одликовала ниском плодношћу становништва. У тим земљама се 1995. године вредност стопе укупног фертилитета кретала у интервалу од 1.2 (Италија) до 1.5 (Португалија) детета по жени (Levy i Boucher, 1995).

Међутим, за те две општине је постављено стагнирање (Бујановац) односно лагано повећање (Прешево) вредности просечне годишње стопе миграционог салда. Као резултат споменутих претпоставки оба јужносрпска округа би током читавог пројекционог периода имала негативан миграциони салдо.

Какве би последице по демографски развитак југа Србије проузрок-овало остварење претпостављених хипотеза? Као најважније треба споменути да **резултати** пројекција становништва Јабланичког и Пчињског округа указују да би веома реално било очекивати даље погоршање демографске слике тог подручја. Наиме, процес депопулације би до 2021. године захватио све општине југа Србије, с изузетком Прешева (табела 2.1). За већину општина то би био континуиран процес током читавог пројекционог периода, а у општинама у којима је почетком 1990-их оствариван позитиван демографски раст (Лесковац, Бујановац и Врање) становништво би такође почело да се смањује. Према резултатима пројекција становништво општине Лесковац би почело да опада већ од 1994, у врењској општини би депопулација отпочела после 2007, а у бујановачкој после 2015. године. Уједно, треба истаћи да би последње две, поред Прешева, биле једине општине с југа Србије чије би пројекцирано становништво у 2021. години било бројније од становништва из времена пописа 1991. године. Што се, пак, тиче Прешева, резултати пројекција упућују да ће стопа демографског раста бити знатно смањена. У периоду 1991-2021. просечна годишња стопа раста би износила 8.0 промила, а у последњих пет година пројекционог периода износила би свега 2.6 промила, што је знатно ниже у односу на просечну стопу која је остварена у послератном периоду, а такође и у односу на просечну годишњу стопу раста у раздобљу 1981-1991 (13.7 промила).

И у наредном периоду би се процес депопулације најинтензивније одвијао у општинама Црна Трава, Босилеград, Медвеђа и Трговиште, чије би становништво, према резултатима пројекција до 2021. године било сведено на мање од трећине обима регистрованог пописом из 1948. Посебно тешка би била ситуација у општини Црна Трава, где би у 2021. години укупно становништво бројало свега 1497 становника, према 3789, из 1991. односно 13614 из 1948. године. За ту општину се може рећи да практично, имајући у виду постојаност досадашњих неповољних демографских трендова, као и садашњу врло стару старосну структуру њеног становништва, тешко може избећи судбину брисања са демографске карте Србије. Наиме, уз претпоставке о релативно умереном паду фертилитета, затим о продужењу очекиваног трајања живота и готово нултом миграционом салдо, у наредних четврт века број становника би био више него преполовљен у односу на 1991, и сведен на свега 11% обима из 1948. године. Илустрације ради наведимо да би при нултој стопи миграционог салда, тренутно и нагло повећање фертилитета са садашњих 1.65 на 3.50 детета

по жени (ниво Косова и Метохије с почетка 1990-их) и његово константно задржавање на тако високом нивоу у наредних 25 година, једино могло да резултира заустављањем процеса депопулације, и то тек након 2020. године. До тада би становништво општине опадало (до укупно 3.2 хиљаде становника), значи, чак и при остварењу претпоставки о константно високом фертилитету и престанку исељавања.

Табела 2.1.
Укупно становништво Јабланичког и Пчинског округа по старости, 1991. (попис) и 2021. год. (пројекције)

Општина	Укупно	Становништво по старости				Староснаструктура (%)				Индекс с старења	Просечна старост
		0-19	20-39	40-59	60+	0-19	20-39	40-59	60+		
1991											
Југ Србије	498540	148160	143541	124769	82070	29.7	28.8	25.0	16.5	0.55	35.6
Јабланички округ	255011	67372	70821	69765	47053	26.4	27.8	27.4	18.5	0.70	37.6
Бојник	14498	3387	3338	4050	3723	23.4	23.0	27.9	25.7	1.10	41.3
Црна Трава	3789	627	864	1096	1202	16.5	22.8	28.9	31.7	1.92	46.0
Лебане	27068	7166	7312	7518	5072	26.5	27.0	27.8	18.7	0.71	37.7
Лесковац	161986	43135	46195	44524	28132	26.6	28.5	27.5	17.4	0.65	37.1
Медвеђа	13368	4250	3385	3123	2610	31.8	25.3	23.4	19.5	0.61	36.0
Власотинце	34302	8807	9727	9454	6314	25.7	28.4	27.6	18.4	0.72	37.9
Пчињски округ	243529	80788	72720	55004	35017	33.2	29.9	22.6	14.4	0.43	33.4
Босилеград	11644	2727	2902	2957	3058	23.4	24.9	25.4	26.3	1.12	41.2
Бујановац	49238	19158	14889	9386	5805	38.9	30.2	19.1	11.8	0.30	30.3
Прешево	38943	17067	11971	6504	3401	43.8	30.7	16.7	8.7	0.20	27.3
Сурдулица	24785	6938	7176	6110	4561	28.0	29.0	24.7	18.4	0.66	36.7
Трговиште	7146	2072	2004	1623	1447	29.0	28.0	22.7	20.2	0.70	36.8
Владичин Хан	25255	6817	7183	6589	4666	27.0	28.4	26.1	18.5	0.68	37.4
Врање	86518	26009	26595	21835	12079	30.1	30.7	25.2	14.0	0.46	34.5
2021											
Југ Србије	451788	98162	119485	120918	113223	21.7	26.4	26.8	25.1	1.15	41.5
Јабланички округ	211920	39227	52800	59086	60809	18.5	24.9	27.9	28.7	1.55	44.0
Бојник	8258	1354	1848	2231	2826	16.4	22.4	27.0	34.2	2.09	47.1
Црна Трава	1497	153	197	431	719	10.2	13.2	28.8	48.0	4.70	55.5
Лебане	22977	4389	5885	6387	6316	19.1	25.6	27.8	27.5	1.44	43.4
Лесковац	146425	27363	37010	41293	40760	18.7	25.3	28.2	27.8	1.49	43.6

Медвеђа	6365	1440	1621	1268	2035	22.6	25.5	19.9	32.0	1.41	43.8
Власотинце	26398	4528	6239	7476	8153	17.2	23.6	28.3	30.9	1.80	45.3
Пчињски округ	239868	58935	66685	61832	52414	24.6	27.8	25.8	21.9	0.89	39.2
Босилеград	6247	891	1234	1868	2255	14.3	19.8	29.9	36.1	2.53	48.8
Бујановац	54305	15827	15850	13738	8892	29.1	29.2	25.3	16.4	0.56	35.8
Прешево	49405	16785	15726	10338	6554	34.0	31.8	20.9	13.3	0.39	32.5
Сурдулица	16884	2860	4005	4492	5527	16.9	23.7	26.6	32.7	1.93	45.7
Трговиште	4878	970	1314	1314	1277	19.9	26.9	26.9	26.2	1.32	42.7
Владичин Хан	20978	3766	5099	6000	6113	18.0	24.3	28.6	29.1	1.62	44.3
Врање	87171	17836	23457	24082	21796	20.5	26.9	27.6	25.0	1.22	41.8

Карактеристично је да ће депопулација југа Србије, што важи и за оба посматрана округа, као и за све општине, бити искључиво везана за сеоска насеља (табеле 2.2 и 2.3). Уколико се остваре претпоставке на којима су базиране пројекције, становништво градских насеља ће континуирано увећавати све до 2021. године,⁷ али ће стопа раста бити све успоренија. Тако би за читав пројекциони период 1991-2021 стопа раста урбаног становништва југа Србије износила у просеку 10.5 промила годишње (5.5 промила 2016-2021), што је знатно ниже у односу на последњи међупописни период (16.2 промила), а вишеструко ниже него што је био просек за период 1948-1991 (29.8 промила).

Табела 2.2.

Градско становништво Јабланичког и Пчинског округа по старости, 1991. (попис и
2021. год. (пројекције)

Општина	Укупно	Становништво по старости				Старосна структура (%)				Индекс старења	Просечна старост
		0-19	20-39	40-59	60+	0-19	20-39	40-59	60+		
1991											
Југ Србије	192490	61028	61320	48457	21685	31.7	31.9	25.2	11.3	0.36	33.0
Јабланички округ	95643	28545	29577	25534	11987	29.8	30.9	26.7	12.5	0.42	34.2
Бојник	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Црна Трава	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебане	9528	3048	3008	2543	929	32.0	31.6	26.7	9.8	0.30	32.5
Лесковац	67976	19932	20781	18483	8780	29.3	30.6	27.2	12.9	0.44	34.6

7 Изузатак су општине Медвеђа и Сурдулица за које је пројецтирано смањење градског становништва након 2006.год.

Медвеђа	3587	1256	1092	736	503	35.0	30.4	20.5	14.0	0.40	32.3
Власотинце	14552	4309	4696	3772	1775	29.6	32.3	25.9	12.2	0.41	34.1
Пчињски округ	96847	32483	31743	22923	9698	33.5	32.8	23.7	10.0	0.30	31.8
Босилеград	2440	697	812	569	362	28.6	33.3	23.3	14.8	0.52	34.9
Бујановац	17050	6809	5649	3005	1587	39.9	33.1	17.6	9.3	0.23	28.7
Прешево	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сурдулица	11925	3788	3848	2907	1382	31.8	32.3	24.4	11.6	0.36	33.0
Трговиште	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Владичин Хан	7835	2491	2525	2025	794	31.8	32.2	25.8	10.1	0.32	33.0
Врање	57597	18698	18909	14417	5573	32.5	32.8	25.0	9.7	0.30	32.2
2021											
Југ Србије	263646	58488	74581	74011	56567	22.2	28.3	28.1	21.5	0.97	40.0
Јабланички округ	128276	26587	35330	36658	29700	20.7	27.5	28.6	23.2	1.12	41.2
Бојник	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Црна Трава	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебане	14150	3225	4247	4080	2597	22.8	30.0	28.8	18.4	0.81	38.7
Лесковац	91790	18825	25056	26554	21357	20.5	27.3	28.9	23.3	1.13	41.3
Медвеђа	3965	979	1158	747	1081	24.7	29.2	18.8	27.3	1.10	41.0
Власотинце	18371	3558	4869	5277	4665	19.4	26.5	28.7	25.4	1.31	42.5
Пчињски округ	135370	31901	39251	37353	26867	23.6	29.0	27.6	19.8	0.84	38.9
Босилеград	3271	567	830	1014	859	17.3	25.4	31.0	26.3	1.51	44.0
Бујановац	34727	10402	10815	8532	4977	30.0	31.1	24.6	14.3	0.48	34.6
Прешево	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сурдулица	12884	2449	3402	3612	3421	19.0	26.4	28.0	26.6	1.40	42.9
Трговиште	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Владичин Хан	12257	2590	3432	3730	2507	21.1	28.0	30.4	20.5	0.97	40.3
Врање	72231	15893	20772	20465	15103	22.0	28.8	28.3	20.9	0.95	39.8

И у наредних четврт века би требало очекивати убрзанији демографски раст градских насеља Пчињског него Јабланичког округа.⁸ Међутим, разлике у брзини урбаног раста између та два округа ће се све више смањивати, с тенденцијом ка изједначавању (у читавом пројекционом периоду стопе раста становништва градских насеља у Јабланичком округу би износила 9.8 промила, а у Пчињском 11.2 промила годишње).

Позитивна стопа раста градског становништва, у условима депопулације укупног односно сеоског становништва, нужно ће условити наставаљање процеса повећања његовог удела у укупном становништву југа

8 Таква кретања би била условљена претпоставком да ће бити настављен интензиван пораст становништва Бујановца (у просеку 24 промила годишње у периоду 1991-2021).

Србије. До 2021. године урбано становништво Јабланичког и Пчинског округа би представљало 58.4% укупног становништва југа Србије. Таквим повећањем проценат градског становништва та два округа би био знатно већи него 1991 (38.6%), али не и превише изнад просека за Централну Србију из времена с почетка пројекционог перипода (53.6%). С обзиром на претпостављени нешто интензивнији пораст градског становништва Пчињског округа као и виши стартни ниво, неочекивано је да ће, према резултатима пројекција, у 2021. години удео урбаног становништва бити већи у Јабланичком округу (60.5% према 56.4%). До такве парадоксалне ситуације се дошло због претпоставке да ће у Јабланичком округу сеоско становништво бити смањивано двоструко бржим темпом него становништво сеоских насеља Пчињског округа.

Пројекције указују да ће у свим општинама које нису "чисто" сеоске, градско становништво у 2021. години представљати више од половине укупног становништва (између 52.4% у општини Босилеград до 82.9% у општини Врање).

Такође, треба очекивати, да ће у односу на кретање градског становништва сасвим супротне тенденције бити присутне код динамике сеоског становништва. Процес депопулације који је у другој половини 20. века масовно захватио руралне просторе југа Србије, још интензивније ће бити настављен у првим деценијама 21. века. Према пројекцијама за само три деценије сеоско становништво југа Србије би опало за 120 хиљада (са 306 хиљада у 1991. на 188 хиљада у 2021) или за готово 40%.

Нарочито интензивно убрзање депопулације села ће бити у Јабланичком округу. Сеоско становништво тог округа ће у периоду 1991-2021. бити готово преполовљено (са 160 хиљада на 84 хиљаде), што значи да би просечна годишња стопа раста износила веома високих -21.3 промила годишње.

У Пчињском округу ће депопулација села бити спорија, али такође врло интензивна, посебно у поређењу са актуелним стањем. Наиме, становништво сеоских насеља Пчињског округа би, уколико се остваре постављене хипотезе, у периоду 1991-2021. опало за 42 хиљаде (са 147 хиљаде на 105 хиљада) или по просечној стопи од -11.2 промила годишње. Према томе, иако се за то подручје предвиђа интензивније смањење сеоског становништва него у периоду 1981-1991 (-5.6 промила годишње) оно ће се одвијати безмало дупло спорије него у Јабланичком округу. Свакако, таква разлика у интензитету депопулације по окрузима није резултат повољнијих прилика у Пчињском округу, већ првенствено чињенице да се у оквиру њега налази општина Прешево (без градског становништва), за коју је, с обзиром на битно другачији репродуктивни модел већинског албанског становништва пројигиран континуиран демографски раст. У осталим општинама Пчињског округа кретање сеоског становништва се,

према резултатима пројекција, неће битније разликовати од прет-постављене популационе динамике у Јабланичком округу.

Мада су пројекције рађене до нивоа општина, њихови резултати, као и досадашње тенденције у кретању укупног становништва насеља наводе на закључак да ће на десетине села југа Србије у наредних четврт века практично бити популационо девастирана.

Општина	Укупно	Становништво по старости				Старосна структура (%)				Индекс старења	Просечна старост
		0-19	20-39	40-59	60+	0-19	20-39	40-59	60+		
1991											
Југ Србије	306050	87132	82221	76312	60385	28.5	26.9	24.9	19.7	0.69	37.2
Јабланички округ	159368	38827	41244	44231	35066	24.4	25.9	27.8	22.0	0.90	39.6
Бојник	14498	3387	3338	4050	3723	23.4	23.0	27.9	25.7	1.10	41.3
Црна Трава	3789	627	864	1096	1202	16.5	22.8	28.9	31.7	1.92	46.0
Лебане	17540	4118	4304	4975	4143	23.5	24.5	28.4	23.6	1.01	40.6
Лесковац	94010	23203	25414	26041	19352	24.7	27.0	27.7	20.6	0.83	38.9
Медвеђа	9781	2994	2293	2387	2107	30.6	23.4	24.4	21.5	0.70	37.4
Власотинце	19750	4498	5031	5682	4539	22.8	25.5	28.8	23.0	1.01	40.6
Пчињски округ	146682	48305	40977	32081	25319	32.9	27.9	21.9	17.3	0.52	34.5
Босилеград	9204	2030	2090	2388	2696	22.1	22.7	25.9	29.3	1.33	42.9
Бујановац	32188	12349	9240	6381	4218	38.4	28.7	19.8	13.1	0.34	31.2
Прешево	38943	17067	11971	6504	3401	43.8	30.7	16.7	8.7	0.20	27.3
Сурдулица	12860	3150	3328	3203	3179	24.5	25.9	24.9	24.7	1.01	40.1
Трговиште	7146	2072	2004	1623	1447	29.0	28.0	22.7	20.2	0.70	36.8
Владичин Хан	17420	4326	4658	4564	3872	24.8	26.7	26.2	22.2	0.90	39.4
Врање	28921	7311	7686	7418	6506	25.3	26.6	25.6	22.5	0.89	39.2
2021											
Југ Србије	188144	39678	44903	46913	56654	21.1	23.9	24.9	30.1	1.43	43.5
Јабланички округ	83643	12641	17468	22429	31108	15.1	20.9	26.8	37.2	2.46	48.3
Бојник	8258	1354	1848	2231	2826	16.4	22.4	27.0	34.2	2.09	47.1
Црна Трава	1497	153	197	431	719	10.2	13.2	28.8	48.0	4.70	55.5
Лебане	8828	1163	1637	2308	3718	13.2	18.5	26.1	42.1	3.20	51.0
Лесковац	54634	8539	11952	14739	19404	15.6	21.9	27.0	35.5	2.27	47.4
Медвеђа	2400	462	465	521	953	19.3	19.4	21.7	39.7	2.06	48.3

Власотинце	8026	970	1369	2199	3488	12.1	17.1	27.4	43.5	3.60	51.7
Пчињски округ	104501	27037	27435	24484	25546	25.9	26.3	23.4	24.4	0.94	39.6
Босилеград	2978	325	407	854	1394	10.9	13.7	28.7	46.8	4.29	54.0
Бујановац	19579	5425	5035	5205	3916	27.7	25.7	26.6	20.0	0.72	38.0
Прешево	49405	16785	15726	10338	6554	34.0	31.8	20.9	13.3	0.39	32.5
Сурдулица	4000	411	602	882	2104	10.3	15.1	22.1	52.6	5.12	54.9
Трговиште	4878	970	1314	1314	1277	19.9	26.9	26.9	26.2	1.32	42.7
Владичин Хан	8721	1178	1669	2272	3604	13.5	19.1	26.1	41.3	3.06	50.0
Врање	14940	1943	2682	3619	6697	13.0	18.0	24.2	44.8	3.45	51.2

Приликом образлагања хипотеза констатовано је да нису предвиђене радикалне промене у погледу будућих трендова фертилитета, морталитета и миграција. Такве претпоставке упућују да се узроци наставаљања неповољних тенденција у кретању обима становништва југа Србије морају, поред осталог тражити и у старосној структури. Код анализе главних карактеристика досадашњег демографског развоја Јабланичког и Пчињског округа, међу најважнијима је издвојено и интензивно одвијање процеса старења, који је условио да се почетком 1990-их становништво југа Србије нашло у стадијуму демографске старости. Таква старосна структура са релативно високим уделом старих биће свакако један од главних чинилаца убрзања депопулационих трендова на том подручју. С једне стране, постојећа старосна структура је неповољна с аспекта рађања, што уз претпоставку о даљем опадању плодности становништва нужно условљава брзо снижавање стопе наталитета односно даље интензивно старење од базе старосне пирамиде. С друге стране, релативно велики удео старих ће, и поред претпоставке о снижавању смртности по старости, неминовно довести до повећања опште стопе морталитета и самим тим до појаве негативног природног прираштаја.

Наведене напомене олакшавају објашњење, не само интензивирања депопулационих тенденција, већ и будућих промена старосног састава становништва. Наиме, несумњиво је да у наредним деценијама треба очекивати такве модификације старосне структуре које ће водити ка даљем старењу становништва. Према резултатима пројекција је јасно да ће тај процес на подручју југа Србије бити свеобухватан и континуиран. Старење ће се одвијати од базе, али још брже с врха старосне пирамиде. Прецизније речено, крајем пројекционог периода сваки четврти становник (25.1%) југа Србије ће бити старији од 60 година. Истовремено би тек сваки пети (21.7%) био млађи од 20 година. Уједно би просечна старост становништва достигла 41.5 година.

Карактеристично је да би се процес старења брже одвијао у граду него на селу, али би сеоско становништво било демографски знатно старије (због старије иницијалне старосне структуре). На пример, у 2021. години

би 30.1% становништва сеоских насеља имало преко 60 година, док би у градским насељима југа Србије њихов удео износио 21.5% (11.3% у 1991).

Такође, резултати пројекција упућују да ће се старење интензивније одвијати у Јабланичком него у Пчињском округу. Тако ће у 2021. години становништво Јабланичког округа ће бити демографски старије од становништва Пчињског округа, што указује на уску повезаност темпа демографског раста и брзине и одмаклости процеса старења.

Иста веза је приметна и на нивоу општина. Црна Трава, код које ће према пројекцијама бити најизраженији депопулациони трендови, истовремено ће бити и највише захваћена процесом старења. За само тридесет година, удео старих би се повећао са високих 31.7% на енормних 48.0%, тек сваки десети становник (10.2%) би био млађи од 20 година, а просечна старост би достигла 55.5 година. Што се тиче осталих општина, све, без изузетка би биле захваћене интензивним демографским старењем. Тај процес би се најспорије одвијао у општини Прешево. Ипак, до 2021. године и то становништво би се, према већини показатеља, нашло на самом прагу демографске старости.

Најзад, резултати пројекција потврђују да ће, с обзиром на значај старосне структуре становништва за будући демографски развитак становништва, актуелна, а још више очекивана старосна структура бити међу најважнијим препрекама демографске ревитализације југа Србије.

Future Population Prospects in the Southern Part of Serbia

by Goran Penev

Summary

The paper presents results of the population projections for Jablanica and Pciwa districts until the year 2021 (with the 1991 census taken as a base). The analysis focuses on future demographic development of urban and rural populations in the two South Serbian districts.

Separate hypothesis are formulated for each individual commune regarding future movement in fertility, mortality and migration. Account is taken of earlier tendencies in movements of basic components of demographic growth and the expected changes in the projection period. On this occasion, account is not taken of the possible effects of an active and fully effective population policy.

Projection results show that the unfavourable tendencies in demographic development will continue to prevail in the southern part of Serbia in the course of the coming 25 years. Moreover, the downward trend in population development will become more pronounced, the gap between population growth in urban and rural settlements will broaden, and an intensive and far advanced process of demographic ageing shall encompass an even greater portion of the population (particularly in rural areas). Despite the assumed tendencies of a further decline in fertility of ethnic Albanian population, the differences in size of the basic demographic indicators shall very much persist in the communes in which the share of such population is high (Presevo, Bujanovac, Medvedja) and in other communes of Jablanica and Pciwa districts.

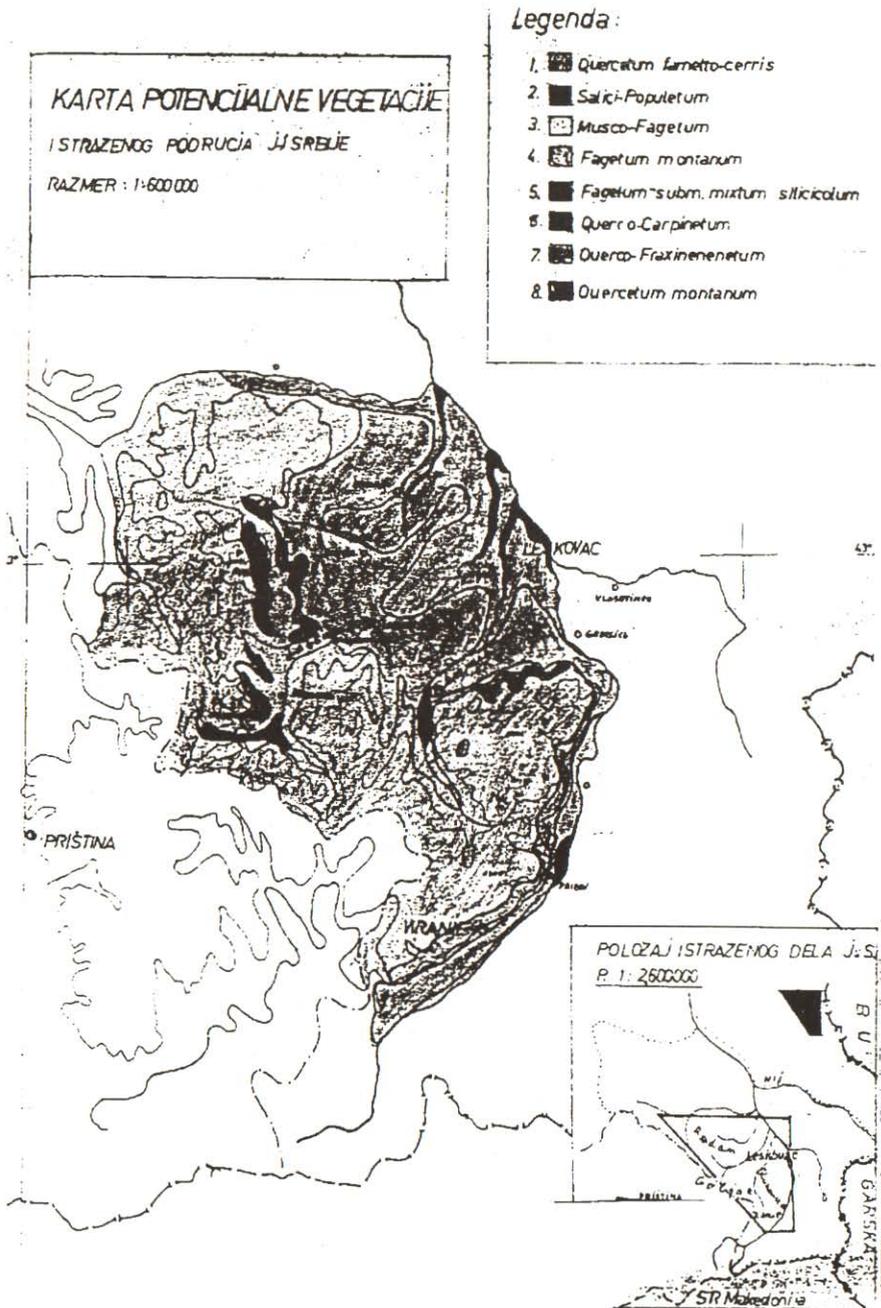
ВИДАК ЈОВАНОВИЋ

**АСОЦИЈАЦИЈА *SEDO-DIENTHETUM PINIFOLIAE*
Ранђ. 1974. У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ**

**Прилог упознавању флоре и вегетације
околине Врања**

Крајем 80-их и почетком 90-их година, бавећи се ботаничким истраживањима флоре и вегетације југоисточне Србије, запазио сам да је подручје околине Врања и Лесковца, у флористичком и вегетацијском смислу, веома богато и интересантно у односу на друге крајеве Србије. На овом подручју констатовано је доста нових биљних врста за Флору СР Србије (Н.Ранђеловић, 1977. , В.Јовановић, 1979. , В.Стаменковић, 1976.), а забележени су и разни типови реликтне вегетације (В.Мишић, 1984. , Анка Динић, 1984. , В.Јовановић, 1984. и 1985. и др.), као и бројне рецентне вегетацијске јединице, које представљају мозаик биљних заједница, асоцијација различитих типова. И поред ангажовања од стране неведених аутора и других истраживача, подручје није потпуно истражено и зато је изазов за будуће истраживаче.¹

1 У погледу претходних истраживања значајни су пионирски радови, крајем 19. и почетком 20. века професора врањске Гимназије Ђ.Ничића, М.Симића, и Ђ.Илића. Од посебног је значаја допринос Ђ.Ничића, који је у "Грађи за флору околине Врања" описао 1141 "фелу".

Карта 1: Карта потенцијалне вегетације истраженог подручја југоисточне Србије

Претходне напомене

Моја ботаничка истраживања везана су за део југоисточне Србије на левој обали Јужне Мораве, тј. за подручје између Врања и Лесковца (карта 1).

Из легенде приложене карте 1 види се прегледно осам асоцијација потенцијалне вегетације, које су констатоване на подручју, а у табели 1 је дат њихов синтаксономски преглед.

Табела 1: Синтаксономски преглед потенцијалне вегетације

КЛАСА	РЕД	СВЕЗА	АСОЦИЈАЦИЈА И СУБАСОЦИЈАЦИЈА
QUERCO -	Quercetalia pubescentis	Quercion farnetto	Quercetum farnetto cerris, subass.typicum i carpinetosum orientalis
- FAGETEA	Fagetalia	Carpinion betuli illyricum	Quercio-Carpinetum Quercio-Fraxinetum serbicum
		Fagion illyricum	Fagetum monatanum Fagetum submontanum mixtum silicicolum
	Populetalia albae	Populion albae	Salici-Populetum
QUERCETEA-ROBORI-PETRAEAE	Quercetalia-robori-petraeae	Quercion-robori-petraeae	Quercetum montanum Musco-Fagetum

На станишту потенцијалне вегетације, која је делом посечена, под утицајем антропогеног и зоогеног фактора и због деловања бројних еколошких фактора, дошло је до формирања тзв. секундарне вегетације, која је прегледно дата у табели 2.

На станишту вегетације класе Quercio-Fagetea и класе Quercetia-robori-petraeae јављају се биљне заједнице класе Molinio-Arrhenatheretea Tuxen 1973 и класе Festuco-Brometea Braun Blanquet et Tuxen 1943. Прве су распрострањене претежно у долинама и поред већих река и све припадају свези Trifolion resupinati Micevski 1957. Заједнице класе Festuco-Brometea налазе се у брдском и монтаном појасу и припадају свезама Chrasopogono-Danthonion calycinae Кojiћ 1957 и Scabioso-Trifolion dalmatici H-ić et Rand. 1973. Заједнице класе Chrysopogono-Danthonion calycinae изражене су у брдском и монтаном појасу. На прелазу ових појаса, највећим делом на топлијим стаништима, где је изразито дејство антропогеног фактора, распрострањене су биљне заједнице свезе Scabioso-Trifolion dalmatici. Према томе, деловањем антропогеног фактора на станишту потенцијалне вегетације делом су настале антропогене заједнице које се могу издвојити као: а) заједнице долињских ливада, б) заједнице брдских ливада и ц) заједнице пашњака. Њихов синтаксономски преглед дат је у табели 2.

Табела 2: Садашња секундарна вегетација и њен синтаксономски преглед

Класа: MOLINIO-ARRHENATERETEA Tx.1937.
Ред: Trifolio-Hordeetalia H-ić 1957.
Свеза: Trifolion resupinati Mic. 1957.
1. Ass. Hordeo-Caricetum distantis Mic. 1957.
2. Ass. Cynosureto-Caricetum hirtae Mic. 1957.
3. Ass. Trifolietum resupinati-balansae Mic. 1959.
4. Ass. Trifolietum nigrescentis-subterranei Mic 1957.
5. Ass. Poeto-Trifolietum fragiferi Mic. 1968.
Класа: FESTUCO-BROMETEA Br.-Bl. et Tx. 1943.
Ред: Brometalia erecti (W.Koch 1926) Br.-Bl. 1936.
Свеза: Chrysopogono-Danthonion calycinae Kojić 1957.
6. Ass. Danthonio-Trifolietum velenovskyi Rand. 1977.
7. Ass. Festuco-Chrysopogonetum grylli Rand. 1977.
8. Ass. Diantho-Armerietum rumelicae Rand. 1997.
Ред: Astragalo-Potentilletalia Mic. 1970.
Свеза: Scabioso-Trifolium dalmatici H-ić et Rand. 1973.
9. Ass. Astragalo-Calaminthetum alpinae H-ić et Rand. 1973.
10. Ass. Hordeo-Xerathemethum annui Rand. 1977.
11. Ass. Trifolium-Lotetum angustissimi H-ić et Rand. 1973.
12. Ass. Sedo-Dianthetum pinifoliae Rand. 1974. ^a

^a У овој табели нису дате субасоцијације, унутар 12 (дванаест) асоцијација, аутор је описао и 11 субасоцијација од којих је 5 (пет) н о в и х за науку.

Састојине неких од наведених асоцијација у табели 2 распрострањене су у непосредној околини Врања, што се види из карте 2.

На карти 2, из легенде може се видети да су у околини Врања од заједница брдских ливада распрострањене састојине асоцијације Danthonio-Trifolietum velenovskyi код Девотина; од заједница долинских ливада састојине асоцијације Trifolietum resupinati balansae и асц. Cynosureto-Caricetum hirtae и од заједница пашњака састојине асоцијације Trifolio-Lotetum angustissimi и асц. SEDO-DINETHETUM PINIFOLIAE. У овом раду биће описана асоцијација Sedo-Dianthetum pinifoliae.

ЗАЈЕДНИЦЕ ПАШЊАКА

На испитиваном подручју брдског региона, на мањим надморским висинама, констатовали смо ксерофилне заједнице ливада које су под испашом. Оне припадају класи Festuco-Brometa Braun-Blanquet et Tuxen 1943., субмедитеранском реду Astragalo-Potentilletalia Micevski 1957. и свези Scabioso-Trifolion dalmatici H-ić et Randj. 1973. Ове заједнице настале су крчењем климазоналне шумске заједнице Quercetum farnetto-cerris, односно њених субасоцијација typicum i carpinetosum orientalis. Оне се распростиру на надморској висини од 300 до 700 (900) м.

Према Мицевском (1970) брдски пашњаци јужног дела Балканског полуострва припадају вегетацијском реду *Astragalo-Potentillentalia*. Карактеристичне врсте овог реда, које смо забележили на испитиваном подручју јесу: *Astragalus onobrychis*, *Medicago rigidula*, *Erysimum diffusum*, *Crepis foetida* subsp. *roeadifolia*, *Aegilops triaristata*, *Bromus squarrosus*, *Xeranthemum annuum* и *Psilurus aristatus*. Овако велики број забележених карактеристичних врста реда Астрагало Потентиллеталиа јасно указује на припадност нижих таксономских јединица овом вегетацијском типу. У оквиру овог реда Мицевски је издвојио две свезе: *Satureio-Thymion* Мис. 1970. на кречњаку, лапорцу и серпентину и *Trifolion cherleri* Мис. 1970. на кречњаку и силикату. Како је наше подручје на силикатној подлози, обратили смо пажњу на флоростички састав друге свезе. Према прелиминарним истраживањима, сматрамо да се састојине неких асоцијација из оквира свезе *Trifolion cherleri* налазе на граници ареала у југоисточној Србији (присуство врсте *Trifolium cherleri* и неких других врста свезе *Trifolion cherleri* код Прешева потврђују нашу претпоставку). Међутим, упоређивањем заједница брдских пашњака испитиваног подручја са заједницама суседног подручја, на десној обали Јужне Мораве, показују више сродности са заједницама из оквира свезе *Scabioso-Trifolion dalmatici*. То је и разумљиво, јер је испитивано подручје географски, у погледу климе и других еколошких параметара, доста слично стаништима свезе *Scabioso-Trifolion dalmatici* Н-ић et Randj. 1973. Ова свеза, према резултатима нашег истраживања уједињује заједнице брдских пашњака на ширем подручју југоисточне Србије, па и оне заједнице у околини Врања. То јасно потврђује и велики број карактеристичних врста свезе *Scabioso-Trifolion dalmatici* које смо констатовали и на истраживаном подручју, а то су: *Scabiosa ucranica*, *Trifolium dalmaticum*, *Achillea novilis*, *A. crithmifolia*, *Thymus glabrescens*, као и трансгресивне врсте асоцијација: *Calamintha alpina*, *Lotus angustissimus*, *Horedum asperum*, *Dianthus pinifolius* и др.

Карактеристичне врсте свеза Сцабиосо-Триофолион далматичи, заједно са трансгресивним врстама, управо су оне врсте које експлицитно одражавају опште и локалне климатске прилике као и друге еколошке прилике станишта брдских пашњака испитиваног подручја југоисточне србије, што се, такође, види и из описа асоцијације.

ОПИС acc. SEDO-DIANTHETUM PINIFOLIAE Randj. 1974.

Заједница *Sedo-Dianthetum pinifoliae* распрострањена је фрагментарно на скелетоидној подлози и јужним експозицијама. То је пашњачка камењарска заједница. Њене састојине забележили смо на одговарајућем станишту код села Субал, у близини Владичиног Хана, у подножју планине Кукавице (сл.1) и на падинама Радана, код села Славник, на левој обали Пусте Реке.

Карактеристичне врсте сазе:
(Scabioso-Trifolion dalmatici)

3	Ch	Thymus glabrescens Willd.	2.2	1.2	2.2	3.2	2.2	2.2	2.2	1.2	3.3	3.2	V	2100	
4	H	Centaurea micranthos Gmel.	1.1	2.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	V	750	
4	T	Trofolium dalmaticum Vis.	2.2	1.2	1.2	.	+	.	+2	2.2	+2	+2	V	454	
4	T	Lotus angustissimus L.	+	.	.	2.2	1.2	1.2	1.1	1.2	1.1	1.1	V	477	
4	T	Xeranthemum annuum L.	1.1	+	1.1	.	+	+	1.1	+	.	.	IV	154	
3	H	Poa angustifolia (L.)Sm.	1.2	.	1.1	+	.	+	.	+	+	+	IV	105	
8	H	Achillea crimthmifolia W.et K.	+2	1.1	1.1	-	-	-	-	-	+	+	III	103	
7	T	Vulpia myuros (L.) Gmel.	+	.	+	.	+	.	.	.	+	+	III	5	
4	T	Sedum rubens L.	1.2	2.2	3.3	1.2	.	.	+	.	.	.	III	650	
4	H	Scabiosa ucranica L.	.	+	.	.	.	.	2.1	2.1	+	.	III	352	
4	T	Trifolium hirtum All.	.	.	.	.	.	+2	+	.	+	.	II	4	
5	T	Bromus japonicus Tnunb.	+	.	+	.	.	.	.	.	.	.	II	5	
2	T	Vicia lathyroides L.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	+2	+	II	2
4	T	Parentucellia latifolia (L.)Car.	+	.	+	.	.	.	.	.	.	.	II	4	

Карактеристичне врсте реда:
(Astragalo-Potentilletalia)

4	H	Festuca vallsiaca subsp. pseudovina (hack) A.et G.	2.2	3.3	1.2	1.2	1.2	1.2	+2	1.2	1.2	2.2	V	1026
5	H	Calamintha alpina (L.) Lam.	1.1	2.2	2.2	1.2	1.2	2.2	1.2	1.2	2.2	+2	V	951
8	H	Hypericum rumelicum Boiss.	1.1	+	1.2	1.1	2.1	2.1	+	.	+	1.1	V	553
4	T	Bromus squarrosus L.	+2	.	1.2	+2	1.1	.	1.2	+2	+	+	V	155
4	T	Galium divaricatum(Lam.)Vis.	+	.	+	1.1	1.1	1.1	.	+	2.1	2.1	V	503
4	H	Potentilla inclinata Vill.	+	.	.	.	.	.	.	.	1.1	+	III	52
3	H	Euphorbia barrelieri Savi	.	.	.	.	.	.	2.2	1.1	2.1	+2	III	401
2	T	Hypochoeris glabra L.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	+	II	2
8	T	Trifolium glomeratum L.	1.2	+	.	.	.	.	.	.	.	.	II	51
4	T	Medicago rigidula (L.) Desr.	+2	+	.	.	.	.	.	.	.	.	II	4

Карактеристичне врсте класе:
(Festuco-Brometea)

4	H	Andropogon ischaemum L.	2.2	2.2	2.2	2.2	1.2	1.2	1.2	1.2	2.2	1.1	V	1125
4	T	Helianthemum salicifolium (L.) M.	1.1	1.1	+	2.1	2.1	2.1	+	2.1	2.1	1.1	V	977
4	T	Ornithopus compressus L.	+	+	+	1.1	1.1	2.1	1.1	+	+	+	V	331

ГРАЂА И ФЛОРИСТИЧКИ САСТАВ АСОЦИЈАЦИЈЕ

Флористички састав асоцијације *Sedo-Dianthetum pinifoliae* види се из фитоценолошке табеле 1 дате у прилогу 1. Заједницу изграђује доста велики број врста (72), од којих 29, или 40%, улази у карактеристични скуп, што заједницу јасно издваја од састојина других сродних заједница. Карактеристичне врсте асоцијације су: *Dianthus pinifolius*, *endemitet Balkanskog poluostrva*, *Alyssum repens* и *Allium sphaerocephalus*. Прве три врсте имају највиши степен сталности, а Диантус пинифолиус у јесењем аспекту, својим цветовима благољубичасте боје, истиче ове састојине, дајући им посебну физиономију у односу на суседну вегетацију. Карактеристичне врсте свезе са високим степеном сталности су: *Thymus glabrescens*, *Centaurea micranthos*, *Trifolium dalmaticum*, *Lotus angustissimus*, *Xeranthemum annuum* и *Poa angustifolia*. Ред *Astragalo-Potentilletalia* репрезентују са највишим степеном сталности: *Festuca vallesiaca*, *subsp. pseudovina*, *Calamintha alpina*, *Hypericum rumelicum*, *Bromus squarosus* и *Galium divaricatum*. Класа *Festuco-Brometeae* такође је представљена великим бројем врста, од којих осам (8) имају највиши степен сталности. То су: *Andropogon ischaemum*, *Helianthemum salicifolium*, *Ornithopus compressus*, *Petrorhagia saxifraga*, *Eryngium campestre*, *Chondrilla juncea*, *Potentilla argentea*, *Chrysopogon gryllus*, *Sanguisorba minor* и *Convolvulus cantabricus*. Међу пратилицама се истичу: *Trifolium arvense*, *Plantago lanceolata*, *Hieracium pilosella*, *Hypochaeris radicata* и *Filago arvenensis*.

Заједницу истиче више временска слојевитост од просторне. У пролеће, састојине асоцијације се одликују жутом бојом цветова врсте *Alyssum repens* и *Sedum Sartorianum*, коју смењује црвено-љубичаста боја цветова *Thymus glabrescens*, *Trifolium dalmaticum* и врсте *Calamintha alpina*. У каснијем, летњем периоду доминира врста ендемичног каранфила *Dianthus pinifolius* са цветовима љубичасте боје, коју употпуњују цветови сличне нијансе ове боје врста *Centaurea micranthos*, *Xeranthemum annuum* и *Convolvulus cantabricus*.

Сличност састојина асоцијације *Sedo-Dianthetum pinifoliae* у ширем подручју југоисточне Србије види се из синтетског извода (табела 3) и прегледа животних облика (табела 4).

Табела 3: Синтетски извод ас. *Sedo-Dianthetum pinifoliae* из фитоценолошких табела:

- а) Састојине ас. на испитиваном подручју; бр. сн. 10; ук. бр.
- б) Састојине ас. на десној обали Ј. Мораве; бр. сн. 10; ук. бр. 65

СТЕПЕН СТАЛНОСТИ, БРОЈНОСТИ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ
И ПОКРОВНОСТИ ВРСТЕ И ПРАТИЛИЦЕ

a)	b)	Karakteristične vrste asocijacije:
V +-3	V 1-5	Dianthus pinifolius
V +-2	V 1-2	Alyssum repens
V +-2	V 1-2	Sedum sartorianum
III +-1	V +-1	Allium sphaerocephalum
		Karakteristične vrste sveze (Scabioso-Trifolion dalmatici)
V 1-3	III +1	Thymus glabrescens
III +-3	V 1	Scabiosa ucranica
V +-2	III +1	Trifolium dalmaticum
II +	III +	Vicia lathyroides
III +-1	III +	Achillea crithmifolia
III 1-3	II 1	Sedum rubens
V 1-2	V +-1	Centaurea micranthos
		Karakteristične vrste reda (Astragalo-Potentilletalia)
V 1-2	V 1-2	Calamintha alpina
V 1-2	III +	Hypericum rumelicum
V +-2	II +	Galium divaricatum
V +-1	II +	Bromus squarrosus
II +	I 1	Mdicago rigidula
		Karakteristične vrste klase (Festuco-Brometea)
V 1-2	V 1-2	Andropogon ischaemum
II 1	V +-1	Trifolium campestre
V +-2	IV +-1	Eryngium campestre
V +-1	IV +-2	Tunica saxifraga
III +-2	IV +-1	Poa bulbosa
II +-2	III 1-3	Asperula cynanchica
III +	IV +-1	Hieracium baucinii
III +	IV +-1	Teucrium chamaedrys
		Pratilice
V +-3	V +-2	Trifolium arvense
III +-1	V +-1	Linaria genistifolia
IV +-1	II +-1	Filago arvensis
II +	III +	Veonica arvensis
III +	/	Rumex acetosella
/	III +-1	Vulpia ciliata

Из табеле 3 може се уочити одређена подударност састојина асоцијације Sedo-Dianthetum pinifoliae на подручју југоисточне Србије, на испитиваном подручју и на подручју на десној обали Јужне Мораве. Она је изражена у готово у једнаком присуству карактеристичних врста асоцијације и највећем броју врста осталих синтаксономских јединица.

Табела 4: Упоредни преглед животних облика асц. Sedo-Dianthetum pinifoliae на испитиваном подручју (а) и на десној обали Јужне Мораве (б)

ŽIVOTNI OBLIK	a		b		
	br./%		br./%		
T	27 / 37.6	25 / 38.4			
H	41 / 56.9	37 / 56.9			
Ch	1 / 1.3	1 / 1.5			
G	1 / 1.3	2 / 3.0			
P	2 / 2.8	/			
T - P	72 / 100	65 / 100			

Из упоредног прегледа животних облика у састојинама асоцијације Седо-Диантхетум пинифолиае на подручју југоисточне Србије, такође се могу уочити одговарајуће сличности.

СИНЕКОЛОГИЈА ЗАЈЕДНИЦЕ

Асоцијација Sedo-Dianthetum pinifoliae развија се на еродираним скелетноидном замљишту, врло слабо колоидном, са малим процентом хидроскопне влаге и ниском тачком већења; хемијска реакција је осредње ацидна па су процеси подзолирања умерени, али са врло ниским "С" и "Т" вредностима (табела 5). Састојине асоцијације налазе се на стаништима јужно експонираним, и код села Стубал, изражене инклинације, на надморској висини од 400 до 500 метара.

Еколошке услове асоцијације показује и спектар приказан на слици 2, заједно са спектром ареал-типова, датих у прилогу 2. Биолошки спектар јасно показује ксерофилне црте асоцијације. У њој је, како се види, заступљен велики проценат талофита (Т) као резултат израженог деловања антропогеног фактора. Од свих заједница пашњака, у овој заједници субмедитерански елемент заступљен је највећим процентом и на одређени начин показује утицај субмедитеранског поднебља, одраженог у вегетацији овог типа пашњака.

Табела 5: Физичке и хемијске особине земљишта асц. Sedo-Dianthetum pinifoliae

Локалитет: Стубал

Дубина профила 10 -20 цм

Физичке особине земљишта асоцијације:

Механички састав земљишта:Укупан песак:Укупна глина:

2-0.2 0.2-0.02 0.02-0.002 0.002

42,00 42,56 10,84 4,60 84,84 15,44

Текстурна ознака земљишта: Ну %мах Ну % Тачке већења

Иловасто - песковито 3,08 5,24 6,81

Хемијске особине земљишта асоцијације

% рН

CaCO₃ и H₂Ou KClY1 T - C C T

0,00 5,89 4,81 7,00 4,55 5,8 10,35

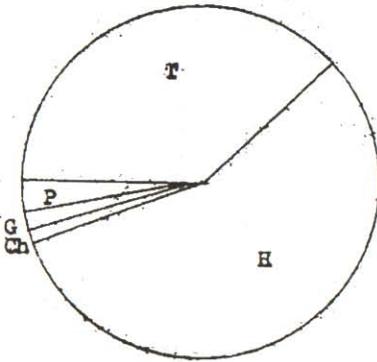
% % % % Лако прист.
V H Humus N P₂O₅ K₂O мг/100 г земље

СИНДИНАМИКА ЗАЈЕДНИЦЕ

Асоцијација *Sedo-Dianthetum pinifoliae* развијена је на станишту шумске заједнице сладуна и цера са грабићем (*Quercetum farnetocerris sub-ass. carpinetosum orientalis*). Теренеи су јако нагнути и јужне експозиције, па је, поред израженог дејства антропогеног фактора, присутан и фактор инклинације и експозиције као орографски фактор. Према флористичком саставу и неким едафским условима, ова заједница показује сличност са субасоцијацијом заједнице *Astragalo Calamintetum alpinae ornithopo-heliathemetosum salicifoliae*, што је значајно код разматрања глобалне синдинамике. На станишту ове заједнице местимично се јавља матична подлога, па је у отежаним условима могућа деградација терена до ерозионих површина, што је са становишта заштите такође веома значајно.

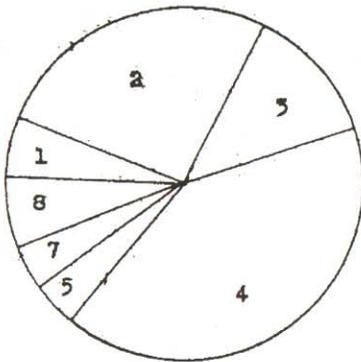
Асоцијација *Sedo-Dianthetum pinifoliae* први пут је описао Ранђеловић (Ранђ. 1974) за подручје Селичевике, на десној обали Ј. Мораве. Нова налазишта њених састојина на испитиваном ширем подручју на левој обали

J. Morave potvrđuju njeno prisustvo i na ovim terenim južistočne Srbije.

T (therophyta)	= 37,6%
H (hemipterophyta)	= 56,9%
Gn (chamaephyta)	= 1,3%
G (geophyta)	= 1,3%
P (phanerophyta)	= 2,8%

Ekološki spektar ass. Sedo-Dianthetum pinifoliae

1 (cirkumpolarni)	= 5,4%
2 (evroazijski)	= 26,3%
3 (srednjoevropski)	= 12,5%
4 (submediteranski)	= 40,2%
5 (južnoevropski)	= 4,1%
7 (kosmopolitski)	= 4,1%
8 (balkanski)	= 6,9%

Spektar arealitipova ass. Sedo-Dianthetum pinifoliae

**THE COLONY OF SEDO-DINATHETUM PINIFOLIAE RANDJ. 1974. IN
THE SOUTH-EAST OF SERBIA**

by Vidak Jovanović

Summary

Several plant colonies of secondary vegetation have been registered on the site of the potential *Quercetum farnetto-cerris* forest vegetation in the south-east region of Serbia. The study gives a description of a *Sedo-Dianthetum pinifoliae* Randj.1974. colony which belongs to his type of vegetation and which is widespread even in the region of Vranje near the village of Stubal. The colony is floristically well represented on the phytocenological chart. The important species of *Dianthus pinifolius*, the endemit of the Balkan peninsula stands out as one of the characteristic species of the colony. The colony's floristic structure with a distinctive element of the submediterranean flora clearly reflects the influence of the Submediterranean. Accordint to the floristic structure and some environmental conditions, the colony shows a resemblance to other vegetation colonies of this type in the South-East of Serbia. That enables a better look into the global syndynamics.

The stands of the *Sedo-Dianthetum pinifoliae* colony exist on degraded terrains and after the felling of the potential vegetation of an oak forest (*Quercetum farnetto-cerris* subas. *carpinetosum orientalis*), they survive under the influence of the anthropogenic factor. An uncontrolled exploitation can lead to soil erosion with serious consequences for the environment.

The new stands of the colony have been found in a large area on the left banka of the South Morava River. That confirms its presence in a much wider part of South-East Serbia.

МОМЧИЛО ЗЛАТАНОВИЋ

ЛИРСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ (ОСВРТ)

Усмено песништво у југоисточној Србији истражује се тек после преломне 1878. године. До тада је било само узредних записа.

Милан Милићевић, следбеник Вука Караџића, међу првима је походио новоослобођене крајеве и старе градове Ниш, Лесковац и Врање, који су још чували источњачки колорит и многе форме патријархалног живота. Његово синтетичко монографско дело *Краљевина Србија* (Београд 1884) веома је важно за упознавање историјских, друштвених, етнографских и других прилика у овом делу Србије. Оно садржи и више од осамдесет песама, махом лирских, из сва четири округа.¹

Јован Хаџивасиљевић је 1890. године објавио читаву прегршт лазаричких песама, које је прикупио десет година раније као ученик гимназије.² Он је неупоредиво више од Милићевића водио рачуна о финесама завицајног говора. Пошло му је, затим, за руком да дође до песама од веће естетске вредности. Античке размере, нпр., има слика о невести:

*У среди двори млада невеста;
кошуљу пушта до црну земљу,
перја уздиза до ведро небо,
па се препира с јасно Месече.*

Из последњег десетлећа XIX века два рада су посебно значајна о песништву на југу Србије.

- 1 Момчило Златановић, Милан Милићевић као истраживач стваралаштва у новоослобођеним пределима Србије (1878-1882), Нишки зборник, 1977, бр. 4, стр. 133-140.
- 2 Јован Х. Васиљевић, Лазарице, српски народни обичај (у Врању и Врањском округу), Братство, Београд 1890, IV, стр. 66-94.

Вуковац Светислав Вуловић истраживао је епику и гусларску традицију у брдовитој Пољаници.³

Гимназијски професор Светислав Симић даје драгоцене податке о лирским и епским песмама у Врањском округу.⁴ Он је навео у целости песму *Месечино, царева девојко*, са древним мотивом - чежња за породом.

Међутим, лирске народне песме из југоисточне Србије постају широко познате тек почетком XX века, и то захваљујући књижевницима Стевану Сремцу и Борисаву Станковићу.

Лирско певање је било омиљено у старом Нишу, што се види и на страницама *Зоне Замфирове* и *Ивкове славе*. Стари хаџија Замфир је велики заљубљеник у песму ("Волео је да га песмом буде и успављују"). Лепотица Зона захтева од измењарке Васке да јој запева жалну песму. Мане кујунџија, такође, воли песму и игру.

У граду на Нишави неговано је и обредно певање и играње. На Белу недељу било је магијско ритуално љуљање. У *Зони Замфировој* сачуван је дванаестерац: "Чије перо на нишалку, гајтане мој?!"

Зналци народне лирике указивали су на чврсту повезаност усмених стихова са емоционалним текстом Борисава Станковића. Посебно је импресивна сажета мисао Владана Недића: "Он их је расуо, преко тридесет, по *Старим данима*, по свим различитим издањима *Коштана*, по *Нечистој крви* - али расуо као месечину по своду, тако да оне добијају дубину од пространства у коме трепере, а пространство дубину од њих."⁵

О функцији лирске песме у делима великог писца писао је и Владимир Јовичић: "Мелодијски чисте, ритмички из дубине бректаве, ове песме су звучни ехо јужњачког менталитета "прекрштеног" патријархалном психологијом. У акустици егзотичног поднебља одјекују као поетско сазвучје тврде ћутње и грке исповести. Једино таква, тонски тамна и пригушена песма могла је бити израз и мелем Станковићевих потиштених душа. Иако са патином давнина, речи ових песама брецају од живота, ломе се у грчевима непролазних страсти."⁶

Заиста, лирска песма у Станковићевој уметности има дубљи смисао. Митке без певања не би био у драми оно што јесте. Коштана је, пак, симбол младости, поезије, музике и игре. И у луцидној лепотици Софки живи мелодија. После узбудљиве ноћи, кад би је обузело оно "њено", проводила је усамљено дан у башти. "У сваком би цвету налазила по једну своју жељу, у сваком цвркату тица по који неиспевани, неисказан уздах и глас неке песме."⁷

3 Светислав Вуловић, Блешке и белешчице, литерарне, историчне, фолклористичне и др., Годишњица Николе Чупића, Београд 1894, XIV, стр. 263-279.

4 Свет. Ст. Симић, Белешке о народној епској поезији у Врањском округу, Извештај Врањске гимназије за школску 1895/96. годину, Београд 1896, стр. 3-7.

5 Владан Недић, О усменом песништву, Београд 1976, стр. 229-230.

6 Владимир Јовичић, Уметност Борисава Станковића, Београд 1972, стр. 118-119.

У *Нечистој крви* трипут се јавља стара градска и орска свадбена песма *Хаџи Гајка*, а четврти пут само први стих. У два четрнаестерца згуснута је чемерна истина о неоствареним сновима младости и о жртвовању личне среће.

Станковић је изабрао изврсну песму која придонosi поетској реалности и рељефности драматичне слике Софкине свадбе.

Уочавајући важност ових стихова у структури *Нечисте крви*, издавач у Минхену је 1935. године, не случајно, дао наслов Станковићевом роману *Hadschi Gajka verheiratet ihr Mädchen* ("Хаџи Гајка девојку удава").

Лирске песме из југоисточне Србије објављиване су пре Првог светског рата и у часописима и листовима, а особито у нишком Кићи (1905-1913). Слали су их из различитих места учитељи, општински службеници и тежаци. Тако је у овом листу учитељ М. Ђ. Јовановић публиковао 1907. године циклус сватовских песама из Хума код Ниша. Он их је поделио на огледничке (прошевинске), свадбене и гостинске. Сваки тренутак свадбеног ритуала имао је тада у Хуму своју песму.

Међу записима у Кићи с почетка XX столећа могу се наћи и песме које задивљују као уметност речи, а остале су готово незапажене. Нишка виноградарска песма (Кића, 1907, бр. 37) могла би да се упореди с најлепшим хеленским стиховима о чаролији славујевог поја:

*Доцкан пођо низ Горицу,
славуј пева на вишњицу,
а ја момак аџамија,
па застану те заслуша.
Што сам мало постојаја,
за три дана и три ноћи,
коња ноге зболеле,
мен' је дремка одолела.
Пода мене коњ говори:
"Чорбацијо, аџамијо,
зашто стојиш, зашто слушаш?
Мене ноге зболеле,
тебе дремка одолела."*

Песма из околине Ниша (Кића, 1908, бр. 32) поетским обликом сонорном складношћу и недореченошћу, одаје већег познаваоца тајне песништва. "Поезија тајне је најузвишенија поезија" (Максим Горки).

*Синоћ коњи не дођоше!
Ја Јенто,
ја Сенто,
јасан котал,*

зелен лозан!
 Три дни резни,
 резни перо,
 ој каравиље!
 Млад стојох, не вечерах,
 но си свирим у цивару.
 Цивара ми одговара:
 "Жени мене, моја мајко!"
 Ја Јенто,
 ја Сенто,
 јасан котал,
 зелен лозан!
 Три дни резни,
 резни перо,
 ој каравиље!

Међу антологичарима одавно је на цени изванредна збирка Владимира Ђорђевића *Српске народне мелодије (предратна Србија)*. Али је тек Владан Недић уочио мисаоно-поетску изузетност једне лазаричке песме: "Једна лазаричка песма, записана у Врању, изискује одвојен спомен. Она је мајужна: три стиха. Међутим, ако се мери њен унутарњи обим - једини битан - она је горостас. Живот усамљеног цвета над водом, потресан у једноставности, прелази границе једног описа. Он говори много више:

*Игличе венче над воду цвета;
 над воду цвета, над воду вене;
 над воду вене, над воду спада.*

Полустихови који певају о цветању и већењу понављају се у овој песми, нимало случајно; вода се јавља непрестано, као неизбежно огледало; течан глас "в" одјекује у свакој другој речи; ритмички удари нижу се у неумитним размацима; укратко, све доприноси да главна мисао песме, утисак опште пролазности, добија најскладнији израз. Да ли то лебди туга изнад стихова? Може бити, али тиха и светла".⁸ Од свега седам различитих речи створено је филигранско песничко дело.

Иначе, лазарице су, по правилу, прво ишле на кладенац или поток и прву песму певале води. У старом Врању су, пак, обилазиле бунар и том приликом се чула мелодија *Игличе венче*.

Међу два светска рата највишу оцену о врањској усменој лирици дао је Милош Савковић: "Најстрасније лирске песме о жени и о злату, о свили и о јатаганима, о јаблановима и о коњима испеване су ту. Трговина и уметност ишле су ту заједно, укорак."⁹

8 Владан Недић, нав. дело, стр. 49.

9 Милош Савковић, Писма из Врања, Мисао, Београд 1933, књ. XLII, св. 1-4, стр. 192.

Највећи број песама записан је у југоисточној Србији од 1950. године, нарочито у лесковачкој области, Запању и у врањским пределима. Међу записивачима и истраживачима истичу се: Миодраг Васиљевић, Драгутин Ђорђевић, Сергије Димитријевић, Драгољуб Симоновић и други.

Објављене су у новије време многобројне обредне, обичајне, посленичке, љубавне, породичне и друге лирске песме.

Нигде у Србији није сакупљено толико лазаричких песама као овде. Оне чувају паганске слике живота, али опевају и односе у патријархалној породици и љубавне страсти.

Ниш, Лесковац и Врање представљају музичка средишта у којима је стварана изразито љубавна лирика. Жене су певале углавном тихо, у сеновитој башти, поред ђула и шимшира, шамдуда и у гостинским собама. Усмени песник у овим градовима имао је изоштрен смисао за дубоко психолошко понирање у карасевдах, у његово разорно дејство.

Када данашњи човек слуша мелодије песама о дерту, севдаху и карасевдаху, не може а да не помисли на лепотицу Софку, саткану од најтананијих психолошких нити, на егзотичну сцену у Хамаму, на уметницу Коштану, замишљено и сетно загледану у тајанствену гору, на нишку лепотицу и заносну песмопојку Сику и на шумни крвоток младости у ђурђевданско јутро.

Сачуване су и многе лирске песме и баладе о дугим и тамним годинама османлијске владавине.

Опевани су сејмени који пале села и одводе девојке и невесте. Последњи стих песме *Што Морава мутна течи* својеврсна је синтеза наше трагичне прошлости. Морава је мутна сваке вечери. Али од чега? Сејмени перу крваве сабље.

О хајдуцима су испеване песме са разноврсним мотивима. У њима је каткад нарације врло мало. У балади о погибији Раше буљубаше, која се и сада пева у различитим приликама, сва пажња као да је усмерена на звук:

*Пуче пушка, џанум, пиле ле Стано,
Из гору зелену, из гору зелену!
Па погоди, џанум, пиле ле Стано,
Рашу буљубашу, Рашу буљубашу!
Бре, не дајте, џанум, пиле ле, Стано,
Рашу буљубашу, Рашу буљубашу!
Мртав лега, џанум, пиле ле Стано,
Раша буљубаша, Раша буљубаша!*

Стваране су и песме у вези са Првим српским устанком, као што је пркосна *Море, врћај коња*. Абдул Ћерим-ага је пошао из Врања на север да би учествовао у гушењу устанка, али су га у Грделичкој клисури убили Карађорђеви бећари. И гроб му се зна.

За време комитског покрета (1904-1912) настао је читав циклус краћих комитских песама, највише у Прешевској кази.

Владан Недић, који је имао истанчано осећање за лепоту изворне усмене лирике, говорио је да из јужне Србије, управо из врањског и лесковачког краја, потичу такве песме које су у погледу уметности равне најбољим песмама Гетеа и Пушкина.

Нема сумње, постоје усмени стихови, а у строгом избору и песме, који су због згуснутих емоција и прелива боја и звукова народних говора прави лирски драгуљи.

Може се поуздано рећи да су највећи број лирских песама у југоисточној Србији испевале жене. Уосталом, многи осмерци и десетерци одају устрепталу, префињену, меку и рањиву женску душу.

LYRICAL FOLK POEMS OF SOUTH-EAST SERBIA**by Momčilo Zlatanović**

Summary

The research on the oral poetry of South-East Serbia was done only after 1878. Until then, just some marginal notes had existed.

Although lyrical poems had already been written down by the end of the 19th century, they became widely known only at the beginning of the 20th century thanks to the great Serbian authors Stevan Sremac and Borisav Stanković. Most of the poems were published in magazines and collections after 1950.

There is a variety of the poems: ritual, custom, mythological, work, love, family, highwaymen, komitadji and other poems.

Within an objective selection, the lyrical poems from the South-East of Serbia possess a poetical value above all. They are a real synthesis of sound and picture.

СТОЈЧЕ БОГДАНОВИЋ

"КОШТАНА" НА РУСКОМ ЈЕЗИКУ (критика превода)

1.

Један од највећих српских писаца, бесмртни песник Врања Борисав Станковић, преведен је на многе стране језике, међу њима и на руски¹. У књизи која нам је дошла у руке је, између осталог, и превод драме Коштана, а преводилац је Н. Лебедева. Наш задатак у овом раду је да, у границама наших могућности и нашег скромног језичког осећања, извршимо критичку анализу неких делова превода, са посебним освртом на превођење неких сегмената Митковог говора. Дакле, полазни текст је српски. Овде ће бити учињен покушај да се протумачи како је извршена семантизација, односно да ли су пронађени одговарајући еквиваленти језика изворника (српског) у језику Б (руском) (лексема и њихова семантичност, тј. нијансе), тим пре што је у конкретном случају реч о специфичном тексту са специфичним врањанским говором (варијанта јужноморавског говорног типа призренско-тимочке дијалекатске зоне) који има своје лексичко-граматичке специфичности, за разлику од савременог српског стандардног језика, а што је преводиоцу, мора се признати, представљало озбиљне тешкоће при проналажењу адекватних лексема, израза, морфолошких глаголских облика, лингвокултуролошких елемената и сл. Преводилац се, додуше, трудио да што је могуће више приближи текст језика изворника тексту језика превода, тако да уопште не треба сумњати у његово добро познавање савременог српског језика, али да је превођење Станковићеве "Коштане", посебно Митковог говора, веома тежак задатак, показаћемо на неким ексцерпираним примерима.

1 Борисав Станкович, Избрачное, Москва, "Художественная литература", 1973.

2.

2.1 Приликом превођења глаголских индикативних облика преводилац се углавном добро сналази, односно већину њих преводи адекватно. Међутим, има и пропуста. И једно и друго потврђују следећи облици:

2.1.1. Претеритални:

1. Митка: <...> А, Салче? <...> Него с'г и ти остаре, испече се. <...> (231)²

Митка. <...> А, Салче? <...> Да и ты тогда была!.. А сейчас вон состарилась, высохла. <...> (375)

Остаре, испече се облици су аориста од глагола остарети, испећи се. Овај други глагол у два овде цитирана речника наводи се само у свом правом (денотативном) значењу, а запоставља се његово преносно (конотативно), које, по нама, у конкретном контексту значи: исушити се, увенути, ослабети и сл., па сматрамо да би наредна издања оба речника могла да региструју наведену лексему и у овом конотативном значењу. Преводилац се овде добро снашао, превео је оба аористна облика одговарајућим облицима руског прошлог времена перфективног вида: состарилась, высохла, што значи да је други облик высохла (срп. исушила се, дијал. исуши се) једно од преносних значења глагола испећи се: испече се. Са семантичког аспекта и облици оригинала и облици превода означавају "стање као резултат претходног процеса", односно резултат претходне радње досеже до садашњости, актуелан је у њој, означавајући физичко стање личности, тј. да је неко такав као резултат претходног вршења радње, претходног одвијања процеса. Реч је, дакле, о квалитативној нијанси перфекатског значења.

2. Надовезујући се на песму Отвори ми, бело Леиче:МИТКА (упада, сам себи): Ба... Никад ми не отвори! (246)

Митка (прериваеет еџ, про сеџа). А мене никога не откриеет! (390)

Преводилац изоставља узвик ба, а негирани претеритални облик не отвори преводи обликом руског будућег простог времена. А не отвори односи се на прошлост у односу на тренутак говора. Преводилац као да се надовезује на императивни облик у песми: отвори = открий, али то није непосредно обраћање у тренутку говора. Као да је писац рекао: А мени никада неће отворити!, а није, јер је песма настала пре (песма је ранијег датума) и сада се само пева. Може се ово схватити и као повезивање двају планова: прошлости и садашњости (српски), односно садашњости и будућности (руски), али то опет не би били прави (потпуни) еквиваленти (са различитом семантиком). Отуда ми сматрамо да реченицу треба превести: Ба... Никога мене не открила!

2 Примери језика изворника су из књиге: Борисав Станковић. Нечиста крв. Коштана. Просвета, Нолит, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1978.

3. АРСА (враћа се; Салчету, Гркљану): <...> Ко ме ја и говорих, и претих, и кога апсих? <...> (248-249)

Арса /возвращается, говорит Салче и Гркляну/. <...> Я ведь вам не раз говорил, в кутузку сажал! <...> /392/

Преводилац упитну реченицу непотребно трансформирше у узвичну, мењајући при том интонацију, а самим тим и модалну боју исказа која још више бледи изостављањем и. Уз то, ремети и низ радњи у оригиналу (прет-постављамо омашком): говорити, претити, апсити. Очигледно је да за њега постоје само две радње: говорити и хапсити, па је тако и превео: Та ја сам вам више пута (не једном) говорио, (х)апсио вас! Према томе, у форми питања- обраћања само се саопштава да су се радње вршиле у прошлости (локализованост радњи у прошлости), а да нема никаквог индикатора који прецизира њихов степен вршења. Глаголски облици којима су изражене локализоване у прошлости радње су имперфекти, који се на руски језик преводе облицима руског прошлог времена несвршеног вида. На основу напред реченог, дати исказ се могао превести: Кому ја и говорил, и грозил, и кого в кутузку сажал?

2.1.2. Футурски:

КМЕТ: <...> Ох, кад ће већ да је одведу?(251)

Староста. <...> Ох, скорей бы уж еѐ увезли! /394/

У оба случаја (оригиналу и преводу) употребљен је узвик ох. Међутим, док је у оригиналу упитна интонација, у преводу је узвична, па се мења и интерпункцијски знак. Поставља се питање: зашто? У оригиналу језгро исказа чини конструкција: кад + футур I (кад + ће да одведу), а окосницу исказа у преводу чини облик СН³(бы увезли). Преводилац је превела: Ох, да је што пре одведу! и сл. Узвиком ох у оригиналу изражено је осећање нестрпљења (незадовољства), љутња, огорчење у форми питања, а узвиком ох у преводу изражена је жеља. Оптативност је повећана и лексемом скорей, тј. да што пре (што брже) дође до реализације радње (у конкретном случају реализације одвођења). Дакле, цео исказ је оптативан. Ми сматрамо да би се потпуна еквивалентност постигла преводом: Ох, когда уж еѐ уведут?

2.2. Императивне облике преводилац преводи одговарајућим облицима, при чему се добро сналази при преношењу неких нијанси, али у многим исказима има одступања од "ароме" оригинала.

2.2.1. 1. Арса <...> И доведоше је! /Коштану - С.Б./ Сад, шта ћу?

Тома (плане) : Па уби! <...> (223)

Арса. <...> И привезли! Что я могу сделать?

Тома /вспыхивает/. Убей ты еѐ! <...> /368/

У оба текста (оригиналу и преводу) императивни облици су од глагола перфективног вида. У оригиналу предлог-негодовање изражава се речцом па (речца за појачавање која појачава значење императивног облика, а која у преводу нема одговарајућег еквивалента). У преводу у постпозицији у односу на императив стоји лична заменица ты која доприноси оштријој, нестрпљивијој побуди, тј. интензивира нијансу побуде (негодовања) - позива на вршење радње. Наиме, познато је да лична заменица ты (срп. ти) има своју одговарајућу функцију, већ у зависности од места у односу на императивни облик: препозиција или постпозиција, а о чему, мора се признати, многи преводиоци не воде рачуна. Из ширег контекста, међутим, јасно је да је овде реч о њој, па сматрамо да је директан објект её у преводу, као и ты у постпозицији, сувишан, а еквивалентност би могла бити постигнута одговарајућим глаголским обликом и одговарајућом лексемом у препозицији: Ну убей!, имајући, наравно, у виду чињеницу да узвик ну, између осталог, изражава и негодовање.

2. Митка: <...> (Окреће се Коштани) Коштáн! Де, пој! (231)

Митка. <...> /Поворачивается к Коштане./ Коштана! Пой же, пой! <...> /375/

И овде преводилац не води рачуна о неким елементима превода. Наиме, преводилац превиђа варијанту имена, јер се елидирани (крњи) облик имена преводи пуним; тако се уместо интимнијег, употребљава официјелни облик, чиме се нарушава однос међу личностима и ритмика (звучна слика) оригинала. Императивни облик у изворнику у препозицији има речцу де којом се говорно лице подстиче на вршење радње, а преводилац речцом же у постпозицији (а же је ту увек у односу на императивни облик у руском језику) нејпре појачава побуду, а затим је још више интензивира (сасвим непотребно) увођењем још једног императивног облика (понављањем). Уместо тога могло се рећи једноставније: Ну, пој!, чиме би се сачувала еквивалентност, без икаквог дозирања, односно додатног емоционалног набоја.

3. Коштана, Салче и остали (хоће да иду.)

Митка (зауоставља их): Стој! Кудé ви? (234)

Коштана, Салче и остальные хотят уйти.

Митка /останавливает их/. Стойте, куда вы? /378/

Дакле, кад Коштана, Салче и остали хоће да иду (а њих је значи више: Коштана + х, тј. $1 + х$, где је $х = 1 + 1 + 1$ итд.), Митка их зауоставља, говорећи Стој! Наиме, у обраћању саговорницима говорно лице понекад употребљава облик 2. л. сингулара императива. Реч је о једној од многобројних нијанси императива - нијанси збирности. У питању је неконгруентност, тј. збирна множина и облик 2. л. сингулара императива, чиме писац постиже већу експресивност, живост, пластичност, динамичност и економичност. Преводилац не води рачуна о изворнику, па уместо сингулара употребљава 2. л. плурала императива, односно конгруира збирну

множину и плурал императива, тако да осиромашује оригинал. Могло се, с обзиром на изворник, рећи: Стой!, што је у духу како једног тако и другог језика (оригинала и превода).

2.2.2. Понекад се при превођењу глаголских конструкција (облика) замењује нијанса значењем, или се један облик замени другим, што доводи до промене "ароме" оригинала.

1. Стојан: Дај да те убијем! (229)

Стојан. Эх, убил бы я тебя! /373/

Преводилац је реченицу превео: Ех, убио бих те! Одмах пада у очи да у два исказа (оригиналу и преводу) није иста модална боја. У два наведена исказа супротстављени су: српска конструкција дај + да + презент и руски облик СН. Док српска конструкција изражава захтев-обраћање, са циљем да се допусти (дозволи) извршење радње, оптативност је потиснута у други план, руски облик СН означава жељу, интензивiranу узвиком эх. Према томе, поставља се питање: зашто преводилац одступа од модалне боје оригинала? Зар није било боље српску конструкцију превести: Дай я тебя убою!, чиме би се сачувала како семантичка тако и емоционална (експресивна) еквивалентност.

2. МИТКА: <...> (Горко, ситећи се сам себи): <...> Само се по мејане луњаш, само пушке, сабље, жене. И докле ћеш? Липчи и цџ књи бре једанпут! <...> (247)

Митка. <...> /Горестью, обращаясь к самому себе./ <...>

Все по трактирам шляешься, одни только ружья, сабли да женщин знаешь. И до какой поры это будет? Сдох бы уж лучше! <...> /390/

У наведеним исказима облик 2. л. сингулара презента употребљен је у обраћању себи, тј. односи се на самог адресанта. И облик 2. л. сингулара императива употребљен је у обраћању себи (са горчином, у конкретном случају): срп. липчи (дијал.), цџ књи.

Преводилац користи други морфолошки облик - облик СН, који се, као што је познато, често среће и у функцији императива, тј. који често може имати значење побуде. Разуме се, постоји разлика у употреби између императива и облика СН. Кажу да облик СН ублажава категоричност побуде. Још једно запажање: да ли су једанпут и лучше еквиваленти? Мислимо да би било прецизније наведени исказ превести: Сдохни уж наконце!

2.3. Вид глагола у оригиналу преводилац преводи одговарајућим видом. Има, међутим, и примера одступања од изворника.

2.3.1. При означавању итеративности преводилац прибегава употреби типичних за руски језик конструкција: бываает, бывало + одговарајући облик глагола:

1. Васка: <...> А тамо, кажу, сада човек не сме ни да приђе. Песма, оро, пушке! Па и крв често легне. (220)

Васка: <...> Что там творится, близко, говорят, не подойти. Песни эти, хоровады ихние, пальба! Бываает, и кровь льется. /365/

Преводилац прилог често преводи речју бываает. Можда се ова преводна семантизација и може прихватити, јер се у руском језику често вршење радње изражава и конструкцијама: бываает, бывало + одговарајући облик глагола (прошло време глагола имперфективног вида, садашње или просто будуће време). У оригиналу глаголски облик легне (од глагола лећи) је перфективног вида, а преводилац се управо овде "спотакао" о вид глагола, јер га неадекватно преводи глаголом имперфективног вида лється, а употребом глагола перфективног вида у изразу са префиксом про- имали бисмо облик прольется. Према томе, израз крв легне, односно крв се пролије, треба да има као еквивалент: кровь прольется. На припадност плану садашњости у оригиналу указује и лексема сада, која је као еквивалент изостала у преводу.

2. Тома (плане): <...> Зар за њих, Цигане, јоште мука?

Па ја, у турско време, по десет од њих да на један куршум нанижем, па још тада око да ми не мрдне, а камоли сада... (223)

Тома (вспыхивает/. <...> Ещё из-за этих цыган муки принимать? Да я в турецкие времена, бывало, их по десяти душ на одну пулю насаживал, глазом не моргнув. А теперь-то уж... /368/

Овде се супротстављају српска конструкција да + презент и руска бывало + ПВНВ⁴ У оригиналу је, као што се види, конструкција да + презент глагола перфективног вида нанижем (нанизати), рус. нанизать. Према нашем језичком осећању, овде је имплицитно изражена могућност вршења радње, реч је о могућности, односно о нечему што је могло да буде и онда (у турско време), а камоли сада. Преводилац погрешно мисли да је реч о радњи која се више пута (често) вршила у прошлости, тј. да је итеративна, реална, чиме се у конкретном случају супротстављају два плана: план иреалности и план реалности; самим тим и не може бити речи о еквивалентима. /Да я в турецкие времена мог их по десяти душ на одну пулю нанизать /насадить/ ... /С.Б./

3. Митка: <...> Зар мене бре да убијев? Мене? Што ги још у турско време, по Скопље, Солун, Серез, куда ме онај мој брат праћаше по трговину <...> и т'г, све што од турску веру и по царски друм нађешем, све терашем испред себе... И паше ми се склањашев. (231)

Митка. <...> Ха, да я их ещё в турецкие времена, как поеду в Скопле, в Салоники, в Серез по братниным торговым делам <...> как поеду <...> и попадётся мне в пути какой нехристь, никому спуску не дам! И паши, бывало, торопились поскорей убраться с дороги. /375/

Преводилац је реченицу И паше ми се склањашев у оригиналу на руски језик превео овако: И паше, дешавало се, журиле су да што пре оду с пута. (!)

4 Прошедшее время несовершенного вида (прошло време несвршеног вида).

Оригинал је веома јасан и прецизан. Превод је логичан, али има доста редувантних елемената. Наиме, говорно лице прича да су му се некада давно и паше склањале. Вршење радње у давној прошлости изражено је дијалекатским обликом глагола у имперфекту, што би у стандардном гласило: И паше ми се склањаху. Дакле, глагол имперфективног вида у облику имперфекта са итеративним значењем. По нашем мишљењу, преводилац је уместо аналитичности (бывало + ПВНВ + инфинитив) могао прибећи синтетичности (уступаџь дорогу - кому?). Није јасно зашто додаје лексему поскорей, а сматрамо да је и избор руске конструкције сувишан, јер се из самог контекста јасно види да је реч о радњи која се често понављала у прошлости, те мислимо да би дати исказ могао бити преведен: И паши мене уступали дорогу, што је прецизније и ближе оригиналу, с обзиром на то да се заборавља и на енклитички облик ми (датив личне заменице ја: мени - ми). Читав један део исказа је сувишан: ... торопились поскорей убраться... Према томе, сувишно је и бывало, јер имперфект (срп.), односно прошло време несвршеног вида (рус.) у конкретном контексту означава радњу која се више пута (често) понављала у прошлости, тј. која је итеративна.

2.3.2. Не само у напред наведеним конструкцијама већ и у неким другим примерима преводилац не налази адекватно решење глаголског вида:

1. Митка <...> Тіки, кој што прáви, а он: <"..."> (230)

Митка . <...> Ему что ни скажи, он одно знает: <"..."> /374-375/

У преводу на српски руска конструкција значи:

Што год (ма шта) му (се каже) кажеш...

Што год (ма шта) (му човек каже) ... Реч је, дакле, о уопштено-концесивном значењу. Преводилац изоставља лексему тіки (дијалекатски везник са значењем међутим, него, али). Глагол правити није еквивалентан лексеми сказать. Наиме, у говору Врања и околине у свакодневној комуникацији чује се питање: Што прáвиш? (дијал.), односно књиж. Шта радиш?, што значи да би српском радити у руском одговарало делать. Истина је да РСХКЈ⁵ региструје лексему правити и са значењем покр. говорити, казивати (Књ. IV, Нови Сад, 1971, стр. 842), али ово за Врање и околину није уобичајено, нити је пак писац то имао у виду. С друге стране, правити и сказать не могу ни аспекатски бити у еквивалентном односу, те сматрамо да би превод требало да има како везник однако, тако и глагол делать у одговарајућем облику.

2. Митка: <...> Пој Коштáна, како к'д се од Карáкуле на Билáчу, Прéшево и Ско́плџе удáри. (245)

Митка. <...> Пой, Коштана! Расскажи, как бывает, когда едешь от Каракулы, на Билач, Прешево и Скопле. (389)

Писац је употребио глагол ударити се (к'д се ... удáри), а ударити међу многим значењима (одликује се полисемантичношћу) има и једно које одговара датом контексту: поћи, кренути, па би се, према томе, могло рећи: кад се пође, крене се уопштено-личним значењем, што значи да се могло превести: когда поедешь, а не едешь, како то преводилац чини - заменом перфективног вида имперфективним, односно погрешном употребом имперфективног вида уместо одговарајућег перфективног.

2.4. Већину глаголских облика преводилац добро семантизује. Добро се сналази и при одређивању нијансних разлика. Има, међутим, и обрнутих примера.

2.4.1. 1. МИТКА (узбуђено прекида га): Мáјку, њúма да ми не спомíњеш. Она једнó погреси, што пѣ во тéбе, па после мéне родí, те с'г морам да ћутим, да те слушам, јер си стáрији! <...> (248)

Митка (взволнованно прерываает его). О матери говорить не смей! В одном она только повинна, что сначала тебя, а потом меня родила, теперь вот молчи да слушай тебя, потому как ты старший. <...> (392)

У оригиналу конструкцијама да + презент (да ћúтим, да слúшам) са модалним глаголом морам (морати) у препозицији у конкретном контексту изражена је нијанса морања (дужности, обавезности). Преводилац се добро снашао, јер наведену нијансу (рус. оттенок должествования) преводи обликом 2.л. сингулара императива, што је, разуме се, за руски језик уобичајено. С друге стране, то значи да радња припада говорном лицу. Радње изражене овом нијансом различитим средствима у оба језика припадају плану садашњости, на шта конкретно указује квантитативно-темпорални детерминатор, срп. дијал. с'г (књиж. сада), рус. теперь.

2. АРСА: Устани!

МИТКА (не диже се)

АРСА (дрма га): Устани! Јеси ли жив? (247)

Арса. Встань!

Митка не двигается с места.

Арса (трясёт его). Вставай! Ты живой? (391)

У оригиналу су у две различите ситуације употребљена два морфолошки потпуно иста облика - императив глагола перфективног вида устати. У језику-преводу су, напротив, употребљена два аспекатски различита облика глагола. Тако ће се у једном случају употребити глагол перфективног вида встать са одређеним степеном побуде, а у другом - вставать са нешто већим степеном побуде, односно већом емоционалношћу: встань!, вставай! У другом случају изражена је већа категоричност побуде. Према томе, диференцијално-семантичко обележје у српском језику огледа се у контексту, а не у морфолошкој (видској) структури императивног облика, како је то у руском језику.

2.4.2. Митка (Коштани): Е, с'г дéде онúј: Какó к'д Кумáново чúма би', к'д се лúди и бесни Стојáн загледа у Стамéну, од úјку сéстру, <...> (234)

Митка (Коштане). А теперь другую давай! Знаешь ту - как в Куманове чума была, а безрассудный и отчаянный Стоян в Стану влюбился, в дядину дочку. <...> (378)

Овде је, што се облика би' тиче, пишчева порука јасна, али је преводилац, очигледно, није схватио, па је превео "како је у Куманову чума била" (од бити као помоћног глагола). Писац користи елидирани облик глагола бити у смислу: тући, што посматрано даље, може да има конотацију да је чума харала, косила, па ће бити: <...>, когда Куманово чума била, <...> Дакле, глагол бити, а не быть. Додуше, у призренско-јужноморавском говорном типу се чује: К'д (у) Куманово чума бијеше (тѣпаше), књиж. Кад је Куманово (у Куманову) чума била (тукла).

2.5. Ево и примера деглаголизације, односно глаголске деструкције:

1. Митка: <...> Стáри Реџеп на пут, а ја кúде њúма. Цыганка ме вóди. Цыганка на кáпицик остáне да чúва и пáзи, а ја кúде њúма, гóре у óдаје. И тој хајдúчки! <...> (231)

Митка. <...> Старый Реджеп в дорогу соберётся, а я к ней. Цыганка меня ведёт, цыганка у калитки остаётся сторожить, а я к ней, наверх, в комнату! Как разбойник! <...> (375)

Преводилац одступа од ауторове мисли. Две ствари су га дезоријентисале: 1) дијалекатско на пут и 2) деглаголизација. Наиме, у оригиналу је реч о метаплазми. Даље, ту су две адвербне ознаке за место: 1) дијал. на пут, књиж. на путу; 2) дијал. кúде њúма, књиж. њој (к њој). Према томе, јасно је да док је стари Реџеп на путу, Митка иде к њој, или иде њој. Преводилац пак каже: Стари Реџеп се спреми на пут, а ја к њој, што значи да је други део реченице правилно преведен, а ми сматрамо да би се деглаголизацијом и превода постигла потпуна еквивалентност: Старый Реджеп - в дороге, а я - к ней.

2. АРСА (одгурне је, поново Полицаји): У затвор! <...> А дотада ни воде, ни хлеба, ништа! (Одлази.) (250)

Арса / отталкивае еѐ, кричит исправнику/. В кутузку еѐ! <...>, а до тех пор не даватъ ей ни воды, ни хлеба, ничего! (393)

У оригиналу нема глагола. Цео исказ је модално обојен, праћен је нијансом забране (рус. оттенок запрещения). Преводилац наведену нијансу изражава конструкцијом не + инфинитив, чиме исказу даје јачу "арому" од оригинала. Негирани инфинитив (глагола имперфективног вида) је у функцији императива. Мислимо да је исказ требало поједноставити: А до тех пор ни воды, ни хлеба, ничего!, јер се, наравно, подразумева да њој (Коштани) до тада (до опроштаја са Салчетом) не треба давати (не даватъ) оно што се у исказу наводи. Уосталом, требало је водити рачуна и о економичности исказа оригинала.

2.6. Погрешно преношење имена:

2.6.1. Преводилац погрешно преноси властита имена:

1. Митка (Коштани): <...>, к'д се лúди и бéсни Стојán зáгледа у Стамéну, <...> (234)

Митка /Коштане/. <...>, а безрассудный и отчаянный Стоян в Стану влюбился, <...> (378)

Преводилац прави следећи пропуст: у оригиналу Стојán се зáгледа у Стамéну, а не у Стану, јер Стана је лично име које може бити и хипокористик од Стамена, Станислава и др.

2. КОШТАНА (пева):

<.....>

па с'с њега (сапун - С.Б.) да си мíјеш,

Дúде, мóри, бéло Дúде, свóје лице! (234)

Коштана /поёт/.

<.....>.

Пусть лицо твоё, ой чары-вары,

Лишь оно, мой белый Дуде умывает! (378)

Дуде је хипокористик женског имена: Душанка, Дубравка и др., па би, према томе, слагање требало да буде у женском или средњем роду, а не у мушком, како то преводилац чини, иако на једном месту у фусноти каже да је превод стихова преузет од Корчагина. Према томе, не мой белый Дуде, већ моя белая Дуде или моё белое Дуде (могућност слагања у средњем роду, као што је и у оригиналу).

3. КОШТАНА (раздрагана, са саучешћем): Ево ћу и ја, газда Митко! (Пева.)

Отвори ми, бело Ленче,

вратанца, вратанца....

<.....> (246)

Коштана /растроганно, участливо/. Я спою, спою, газда Митка!

(Поёт.)

- Ты открой, беянка Ленчо

Ворота, ворота...

<.....> (389)

Изворно женско име је Ленче, а у српском језику, као и у Врању и околини, чује се и Ленчо, само што је то вокатив мушког имена Ленча. Цео стих уопште није добро срочен, јер се додаје лична заменица ты испред 2. л. јединине императива, а и име Ленче преводи, тачније речено преузима, као Ленчо, иако је Ленче женско име изведено од Лен + че. Дакле, Открой мне, беянка Ленче (С.Б.), где се у промени слогова и имена не мења ништа, тј. задржава се ритмичност, а стих остаје верна копија оригинала, односно прави еквивалент.

2.6.2. У драми смо регистровали још један пропуст преводиоца - замену апелатива властитим именом:

Митка. <...> Мартинка ми у крило, <...> (245)

Митка. <...> Обнимаю я Мартинку, <...> /389/

Мартинка је овде "врста старинске дуге једнометне пушке" (РСХКЈ, К-О, Нови Сад - Загреб, 1969, стр. 303), а преводилац преводи: Обнимаю я Мартинку, ... , што би у преводу значило: Грлим (ја) Мартинку, ... (са великим М), дакле, Мартинка као властито име, на шта упућује иницијално М у наведеној лексеми, што, по нашем мишљењу, код руског читаоца може да створи забуну, јер се може помислити да је реч о лицу женског пола. Можда се то тако и не би схватило да је иницијално м мало слово, па би се протумачило да је у питању апелатив. Да је преводилац ову лексему ставио на почетак реченице, имали бисмо: Мартинку я обнимаю, ... , па би, вероватно, мање било забуне, а све би било посве јасно да је наведена лексема објашњена у фусноти.

2.6.3. Преводилац погрешно преноси и име коња:

Митка (споља): Сабљу, мори, и пушку! Коња, Дорчу ми изведи! Дорчо, сине мртви, ноћас ћемо ја и ти... аах! <...> (Бат коњски.) (223)

Митка /его глас доносится с улицы/. Саблю мне и ружьё!

Коња моего, Дорчо, выведи! Ну, Дорчо, голубчик, уж мы с тобой сегодня ночью... Эх! ... /369/

У изворнику имамо најпре облик Дорчу (акузатив од Дорча), а затим Дорчо (вокатив од Дорча). У савременом руском језику, са веома ретким изузецима, вокатива као посебног падежног облика нема, он се изједначио са номинативом. У преводу за оба падежна облика стоји један облик: Дорчо. Преводилац сматра да је име коња Дорчо, схвата га као индеклинабилну именицу, а да је имао у виду полазни облик у језику-изворнику Дорча, добио би потпуно исте облике и у преводу.

2.7. Преводилац се слабо снашао и при преношењу неких топонима:

1. Митка. ... Пој Коштана, како к'д се од Каракуле на Билачу, Прешево и Скопље удари. ... (245)

Митка. ... Пой, Коштана! Расскажи, как бывает, когда едешь от Каракулы, на Билач, Прешево и Скопле. /389/

Топоним Билача (дијал.), књиж. Билъача, номинатив је сингулара са флексијом-а, те се мора и деклинирати као именица женског рода на -а. У оригиналу је на Билачу, тј. конструкција на + акузатив, а у истом падежу су и остали топоними: Прешево и Скопље. Међутим, преводилац сматра (претпостављамо под утицајем неког балканског несловенског језика) да је у номинативу Билач (може се претпоставити и да је у питању штампарска грешка, или је то учињено омашком), тј. једнина, па имајући у виду да је акузатив једнак номинативу код именица за неживо, користи конструкцију на Билач, односно на + акузатив, Да се погрешило, потврђују остали топоними: Прешево и Скопле који су правилно употребљени, у акузативу. Јер, ако је употребљен глагол ехать у 2. л. јед. презента - едешь (погрешна употреба вида, о чему смо већ говорили), као уопштено-лично значење, а реч је о кретању (ехать је глагол "определенного движения"), онда нема сумње

да је и топоним Билáча требало да буде у акузативу. Уосталом, срп. дијал. Билáча и рус. дача (у сингулару) имају исту деклинацију.

2. Митка: <...> Шар-плáнина у небо штрчи, а испод њúма лéгло пúсто и мртво Кóсово. (245)

Митка. <...> Шар-гора в небо вонзилась, а под ней раскинулось пустое, мёртвое Косово поле. /389/

Пада у очи да топоним Кóсово није верно пренет. Наиме, Косово је синоним за Косово и Метохију, односно Космет. У народним песмама срећу се називи Косово поље, поље Косово и сл. Додуше, постоји градић (општина) недалеко од Приштине - Косово Поље, као посебан топоним, али, да ли преводилац овде има у виду Косово и Метохију (Космет) као покрајину или поље као апелатив, мада би се, по нашем мишљењу, могло рећи и Косово, како је у оригиналу, јер додатак поље (рус. поле) може значити само један одређени део, простор, место Косова и може унети забуну код руског читаоца.

2.8. У неким примерима између текста оригинала и превода нарушена је функционална адекватност чланова исказа, односно преводилац не следи верно пишчеву композицију:

1. Митка (Коштани): <...> Какó к'д Кумáново чúма би', <...> (234)

Митка /Коштане/. <...> Знаешь ту - как в Куманове чума была, <...> /378/

Оно што је у оригиналу директан објект (Куманово), у преводу је адвербна ознака за место - в Куманове, а пажљивијим преводом могла се постићи потпуна функционална адекватност: ... к'д Кумáново чúма би', ... , тј. ... - когда Куманово чума била, ...

2. Функционалну неадекватност чланова исказа потврђује и следећи сегмент:

<...>, коњ, Дорча мој, <...> (245)

<...>, коњ мой, Дорчо, <...> /389/

У оригиналу коњ је субјекат, Дорча мој - апозиција. Преводилац врши пермутацију: субјекат је коњ мой, а апозиција - Дорчо. Мислимо да се могао сачувати ред речи оригинала: <...>, коњ, Дорча мой, <...>

2.9. Питање превођења турцизама (а у књижевном опусу Борисава Станковића их је много) веома је сложен проблем. И овде преводилац не поступа доследно, иако су у речницима⁶ или на крају књиге дата њихова тумачења. Тако се, на пример, неки турцизми неадекватно или чак уопште не преводе, односно преводилац за њих као да нема одговарајуће еквиваленте.

6 В.: И.И. Толстой. Сербскохорватско-русский словарь. Издание третье, исправл. и дополн. Изд-во "Советская энциклопедия, М., 1970; А.Н. Баскаков и др. Турецко-русский словарь. Академия наук СССР, М., 1977.

1. Митка (са чардака): <...> У башчу, на áва, на зеленило íскам! <...> (229)

Митка /с галереи/. <...> В сад пойдём, там свежо, зелено! <...> /374/

2. Митка. <...> Руке више главу фрлѝла, косу црну, Филдѝш расипала око себе и - чека ме! <...> (231)

Митка. <...> Руки за голову закинет, волосы рассыплутся, - чёрные, как ворново крыло. Ждѝт меня! <...> /375/

3. Митка (Марку): <...> Дѝзај теј чáше, тѝј срчу! (242)

Митка /Марко/. <...> А ну, берись за стаканы, пить будем! /386/

4. КОШТАНА (бесно): <...> (седа): Ето, чувај ме. Нећу ја ништо. Све хоћу! Где су? Нека ме воде! Ево (показује на себе): и тел, и антерија, и либаде, и китајка... (252)

Коштана /в бешенстве/. <...> Стереги меня. Ничего я не сделаю. Будь что будет! Где они? Пусть увозят! Вот /показывает на себя/ всё готово, и оделась я, нарядилась, разукрасилась! <...> /394/

У последњем примеру преводилац је покушао да лексеме-турцизме неадекватно и непотпуно преведе глаголима: одеться, нарядиться, разукраситься. У преводу му недостаје и везник и, тачније, редуцира његову употребу, а овај везник у конкретном случају, при набрајању, повећава изражајност, а испред сваке речи појачава интензитет емоционалности, па као да прелази у речцу за појачавање.

2.10. Задржаћемо се и на преношењу неких израза у драми.

1. Митка: <...>, коњ, Дорча мој, иде ногу пред ногу, <...> /245/

Митка. <...>, коњ мой, Дорчо, трусит не спеша, <...> /389/

Преводилац је ово превео: ... ситно каса без журбе, полако. У оригиналу се не каже да ли коњ каса (како каса) (ситно или крупно), да ли једва корача и сл., већ се само констатује да иде ногу пред ногу, а што, према РСХКЈ (Књига III, К-О, Нови Сад - Загреб, 1969, стр. 811-812) значи полако (ићи, корачати), па се тако овај израз и може превести: идти медленно. Дакле, преводилац је други део свог израза не спеша превео добро, али је затајио код првог - трусит (ситно каса). Тако, изрази иде ногу пред ногу и трусит не спеша нису и не могу бити потпуни еквиваленти, јер: а) стиче се утисак да је преводилац површно схватио семантику српског израза, не консултујући бар речнике; б) није обратио пажњу на семантику лексема кас,⁷ односно касати.⁸

2. ГРКЉАН (издваја се, пада пред њим на колена и показује на Салче): <...> Она. Она је научи и да пева и да игра. Ја не - ако сам ја што крив, овде сам... (Показује на врат.) (249)

7 кас - трк при којему коњ покреће истовремено десну предњу и леву ногу, затим предњу и десну задњу. /РСХКЈ, Књ. II, Ж-К, Нови Сад - Загреб, 1967, стр. 672/.

8 касати - трчати касом /Исто, стр. 673/

Грклан. <...> Я ничего не делал, а если в чём виноват, вот он я - за всё отвечу. /Показывает на шею./ /392/

Ни овде није верно пренета слика оригинала, што значи да и поред објашњења у загради, није, ипак, "ухваћена" ауторова мисао. Нашу пажњу задржавамо на непотпуном (крњем) изразу ..., овде сам... У загради (напомени) аутор даје ближе објашњење, али преводилац није схватио поруку писца. Да би се то постигло, потребно је познавање лингвокултурологије средине из које је писац (адресант). Наиме, у средини из које је и аутор ове критике превода, нарочито у дијалогу (у разговорном језику, у свакодневной комуникацији), кад се хоће да се саговорник у што убеди, уз показивање на врат, као да се чак и глава хоће дати (пристаје се да се и глава одруби) обично се каже: еве овде с'м (сам) најтањи (књиж. ево овде сам најтањи). Преводилац је могао да каже:... вот здесь я... /Показывает на шею./, чиме би се постигла еквивалентност српског непотпуног (крњег) израза. Вероватно би било јасно о чему је реч да је писац уместо три тачке употребио лексему која у конкретном случају недостаје: најтањи.

Према томе, у језику-преводу недостају: 1) адвербијал за место, 2) интерпункцијски знак три тачке /.../ које означавају незавршену мисао, односно да је реч о крњем изразу. Додуше, преводилац и овде, као и раније у тексту, превиђа интерпункцију, па уместо недовршене ствара заокружену синтаксичку јединицу, чак и тамо где је то евидентно; у конкретном случају претпостављамо да је просечан руски читалац једва схватио код оригинала.

3. СТОЈАН: <...> Ко те погледа, само те види, реч ти каже - тога је мајка у ц'ни повој повијала! ... (252-253)

Стоян. <...> Если кто только взглянет на тебя, слово тебе скажет - пусть ему могилу роют! /395/

И овде се поткрала грешка: 1) додаје се везник если, 2) недостаје глагол видети - види. По нама, први део исказа би могао бити преведен: Кто на тебя взглянет, только тебя увидит, слово тебе скажет - ..., међутим, преводилац је пореметио редослед радњи изражених глаголима, извршивши редуцију.

У говору Врања и околине често се у разним ситуацијама (у говорном језику старијих људи) чује: "Мајка те у црн повој повивала", што значи да некога прати зла коб, зла судбина, да лоше живи, да је несрећан, да му се црно пише, да му је црно писано ... Поставља се питање: да ли је прави превод-конотација наведених израза?! Несумњиво је да у конкретном контексту дати изрази (српски и руски) припадају временском плану будућности (модално су обојени - нијанса претње), а српски може, у зависности од контекста, припадати и другом временском плану, што се у конкретном случају не може рећи за руски.

4. МИТКА: <...> И, Коштán, к'д чујеш да сам умреја, слúзу да не пустиш. <...> (255)

Митка. <...> Коштана, как услышишь, что я помер, слѣз не лей! <...> / 398/

Израз слѣзу да не пустиш не значи оно како га је преводилац схватио: немој горко плакати (немој горко да плачеш, не плачи горко и сл.), већ значи: књиж. сузу немој да пустиш, немој да заплачеш (да не заплачеш), немој да си плакала (боље заплакала, с обзиром на пустити у изразу (перфективни вид), немој уопште да ме жалиш (дијал. ич да не плачеш, ич да ме не жалиш, ич немој да ме жалиш, ич немој да плачеш итд.). Још нешто: у датом изразу лексема слѣза - слѣзу значи јединину у функцији множине. Исказ је, дакле, требало превести: ... когда услышишь, что я помер, вообще не плачь, или: вообще меня не жалеи.

3.

На основу ексцерпираних примера и извршене анализе, може се констатовати:

1. У већини случајева преводилац се добро сналази приликом превођења глаголских облика: добро се сналази код итеративности, претериталне облике преводи одговарајућим руским облицима, добро уочава одговарајући степен побуде код императивних облика, као и неке нијансе и сл.

2. Међутим, има доста одступања од слике оригинала: преводилац се, наиме, често "спотиче" о вид глагола, мења модалну боју (нијансу) изворника, непотребно врши редукцију радњи у исказу, погрешно преноси нека имена и топониме, мења композицију исказа, чиме се мења и функција речи у реченици, повремено заборави на интерпункцијски знак оригинала, нпр. ?(упитник), !(узвичник), три тачке (...) итд.

Тешко је уопште Борисава Станковића преводити, нарочито његову драму Коштана (због више идиома), а поготово необичан Митков говор којим говоре Врање и околина, јер за тај говор, који је прожет локалном бојом, потребно је имати слуха и треба га разумети. Према томе, видели смо да модална боја понегде бледи или сасвим нестаје, тј. потпуно се занемарује модална нијанса. На појединим местима текст оригинала толико се "оштети" да се изворник не може препознати, нпр. модална нијанса је тотално замагљена (померена у други план), при чему се чак дешава да се нијанса замени значењем, и обрнуто.

3. Лексеме маслárка ('врста позне, веома слатке крушке'), "мотикárка" (ироничан, увредљив надимак за жену сељачког порекла), чепрња ('земљани суд'),⁹ китáјка ('горња хаљина од памучне тканине') и др., за које је преводилац могао наћи одговарајуће еквиваленте у руском језику, остале су без превода или било каквог објашњења (макар у фусноти), иако су за неке од њих на крају књигâ или у речницима¹⁰ дата тумачења. О овим

9 Б. Станковић. У ноћи. Приповетке. Коштана, 1974, Просвета, Београд, стр. 190.

10 Поред већ цитираног, има се у виду и Речник српскохрватског књижевног и народног језика (РСХКНЈ).

и неким другим пропустима, који су учињени у преводу, биће речи у неком од наших будућих радова. Својим предлозима, примедбама и сугестијама покушали смо да превод, иако сви његови сегменти нису подробно анализирани, што је могуће више приближимо оригиналу и самим тим помогнемо руским преводиоцима, уверени да ће им овај наш рад бити од користи. Додуше, због необичног дијалекатског колорита ни ми, којима је овај говор близак, нисмо могли за сваку ситуацију да понудимо право преводачко решење. И поред свега, сматрамо да се за превод, у целини, не може рећи да је промашен.

Стойче БОГДАНОВИЧ

"КОШТАНА" Б. СТАНКОВИЧА НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ /РЕЗЮМЕ/

Исходя из анализа перевода драмы "Коштана" Бориса Станковича, мы пришли к выводу, что переводчику Н. Лебедевой удалось удачно перевести большую часть драмы. Однако Станковича в общем трудно переводить, особенно говор Митки, которым говорит большая часть жителей города Вране и его окрестности и который отличается своей спецификой, ибо для этого говора надо иметь чувство и надо его понимать. Здесь нами сделана попытка указать только на некоторые ошибки и неточности перевода, предлагая одновременно свои переводческие варианты. Удалось ли нам в этом или нет, пусть обсудят сами читатели.

СТОЈЧЕ БОГДАНОВИЋ

"НЕЧИСТА КРВ" НА РУСКОМ ЈЕЗИКУ (критика превода)

1.

Најзначајније дело Борисава Станковића, роман Нечиста крв,¹ преведено је на многе језике, међу којима и на руски.² Преводилац М. Волконски покушао је да што дубље продре у изворник и у томе је у огромном делу превода успео (глаголски начини: индикатив, императив и потенцијал, њихова значења, као и многе нијансе; лексеме, вид, имена и др.). Међутим, у настојању да што веродостојније преслика оригинал, направио је и неке грешке (употреба различитих глаголских облика, мешање њихових основних значења, мешање двају планова - реалности и иреалности, непрецизно преношење нијанси, вида; разлика у предикату - скраћивање; додавање; изостављање; слободно интерпретирање; нарушавање композиције - структуре синтаксичких јединица; различита употреба лица итд.). Преводилац је, приметно је то на више места, помешао неке емоционално-експресивне боје за које се слободно може рећи да видно одударају од језика оригинала. Наш циљ је да укажемо на извесна одступања од изворника, имајући у виду, пре свега, превођење глаголских облика (њихова значења, нијансе, вид), не занемарујући узгредни остале елементе превода и, да уједно, полазећи од нашег скромног језичког осећања, где год је то могуће, понудимо своја преводилачка решења. Због просторног ограничења нисмо у могућности да презентирамо свеобухватну анализу, него се ограничавамо на одређени број ексцерпираних примера,

1 Борисав Станковић, Нечиста крв, Коштана, "Просвета", "Нолит", "Завод за уџбенике и наставна средства", Београд, 1978 (Нечиста крв, стр. 33-214).

2 Борисав Станкович, Избранное, Перевод с сербскохорватског. Москва: "Художественная литература", 1973 /Дурная кровь, с. 198-359/.

уверени да ће овај скраћени рад, макар донекле, бити од користи руским преводиоцима.

1. Преводилац изоставља или редуцира инвентар лексема које исказу дају одговарајућу модалну боју (експресивност).

1) Целе ноћи испред капије морао је да гори фењер и по три и четири ноћна стражара да дремају, <...> (33). - У ворот всю ночь горел фонарь и дремали три-четыре ночных сторожа /198/.

Да ли су морао је да гори и горел у еквивалентном односу? Пада у очи да у преводу нема нијансе морања (дужности, обавезности), већ јој је супротстављена констатација: горел. По нашем мишљењу, требало је употребити должен был гореть, а не само горел, јер је очигледно да глагол морати својим лексичким садржајем целом исказу придаје одговарајућу модалну боју.

2) Особито удовице, <...> - особито су оне те своје синове једнако њиме "батом својим", како су га сви у родбини звали, застрашивале и претиле им:

- Хајде, хајде, знаш ти, доћи ће он. Јуче сам била тамо и рекоше ми: тек што се није вратио с пута. <...> (34). - Особенно вдовы, <...> - особенно они стращали сыновей "братцем", как называли Трифуна в семье.

- Вот погоди, он приедет. Вчера заходила к ним, сказали: ждём с минуты на минуту. <...> /199/.

Овде се задржавамо на лексемама застрашивати и претити. У преводу, као што видимо, недостаје еквивалент другог глагола - претити, па се, самим тим, целом контексту одузима нијанса претње. Остаје нејасно зашто је преводилац изоставио глагол грозить (срп. претити):

... и претиле им: ... (синовима - С. Б.) = ... и грозили им: ... (сыновьям - С.Б.).

3) Мужеви као да нису смели првога дана преда њ, а знали су да ће он, шта би за њих имао, преко тих њихових жена поручити и наредити (35).

- Мужчины в первый день не решались приходиться к нему, зная, что всё, что надо, он передаст через женщин /199-200/.

У преводу се не истичу порука и наредба. Према томе, пренеће се не све што треба, већ само поруке и наредбе које је имао за њих (мужеве - С.Б.). Јасно је да су глаголске лексеме поручити и наредити остале без одговарајућих еквивалената у језику Б, а по чему се, према степену експресивности, два исказа (оригинал и превод) и разликују.

4) И онда би се чуло како Магда, пратећи сина, као сваке године, наређује му и поручује:

- Па сутра да не заборавиш и да пораниш, и ти први да дођеш на честитање овде. И оно прасенце гледај да добро уредиш и донесеш, да не заборавиш!

- <...>

- И - наставља Магда - немој Стаја (његова жена) да погачу препече. Нека гледа да је од чистог брашна. А ти од оне наше ракије један пангур да наточиш и да ми донесеш за мене, јер не могу ову њину, "варошку" да пијем (83). - И, как всегда, можно будет слышать, как Магда, провожая сына, наставляет его:

- Завтра смотри встань пораньше, первым приди сюда с поздравлениями, да как следует приготоув поросёнка и неси аккуратней, смотри ничего не забудь!

- Да чтоб Стая /жена сына/ не перепекла лепешки. Чтобы из лучшей муки делала. А мне нацеди да принеси кувшин нашей ракии: не могу я пить здешнюю, "городскую" /243/.

У оригиналу:

употребом два глагола јасно су истакнуте модалне нијансе наредбе и поруке (наређује и поручује); наредба и порука (рус. приказ и поручение) изражавају се конструкцијама да + (не) презент; директан говор (наредба и порука) почиње речцом па; употребом 2. л. личне заменице ти аутор даје нагласак на лицу које треба да изврши радњу у будућности; показна заменица оно (у синтагми: оно прасенце) значи да је реч о неком прасенцету за које саговорници знају; употребљена је присвојна заменица дијал. њину (књиж. њихову) у функцији атрибута, јер се односи на ракију; среће се лексема пангур.³

Преводилац:

изоставља глаголе који су релевантни за овај контекст: наређивати и поручивати; уместо одговарајућих облика и конструкција, употребљава само облике императива, а упозорење изражава речцом смотри у препозицији у односу на императивни облик; да ли су наређује и поручује еквивалентни глаголу настављать?! Конструкцију да + презент (да пораниш) замењује прилогом за време пораньше; речца па је без еквивалента; недостаје лична заменица ты, као и показна оно; није адекватно преведен дем. и хип. од прасе - прасенце (рус. поросёночек). Преводилац употребљава прасе уместо прасенце; без еквивалента је и присвојна заменица њину (дијал.), рус. их, која је непотребно замењена односним придевом здешний; редундантно је аккуратней; изостављен је превод дела реченице: И наставља Магда - ; речца да у препозицији конструкције чтобы + (не) прошедшее је сувишна, јер уноси нијансу негодовања; сувишно је ничего (смотри ничего не забудь); за лексеми пангур није нађен прави еквивалент, а кувшин, свакако, то није.

Као да преводилац слободно интерпретира оригинал!

3 пангур м пљосната флаша за ракију. Мале пангуре старији људи су носили у појасу. В.: Момчило Златановић, Варваризми, провинцијализми и друге мање познате речи у књижевном делу Борисава Станковића. ВРАЊСКИ ГЛАСНИК. Књ. XXVIII, Врање, 1995, стр. 100.

II. Понекад при превођењу аористних облика деформише се смисао поруке. У већини примера, међутим, преводилац се добро сналази. Уп.:

1) Сељаци немо, изненађено се дигоше. Почеше да јој прилазе руци, али она не даде (86). - Крестьяне встали в немом изумлении. Подошли было к её руке, но она не дала /246/.

У оригиналу је јасно изражена модална нијанса почетка вршења радње, а што је изражено аористом глагола почети: почеше; присутна је, дакле, конструкција аорист + да + презент. Преводилац је реченицу превео: Приђоше њеној руци, али она не даде. И док је други део реченице преведен правилно, први - није: Подошли было к её руке, ... По нашем мишљењу, ближе оригиналу било би следеће решење:

Начали было подходить к её руке, но она не дала.

2) Софка виде како он отуда, из угла собе, на оно њено прво "хајде" плећима полете напред, <...>, али се сети да она није нека његова сељанка, па да може радити са њоме шта хоће, <...> (182). - Софка видела, как он там, в углу, на первый оклик стряпухи "пошли" рванулся было вперёд, <...>, но вовремя вспомнил, что она не деревенская баба, с которой можно обращаться как угодно, а горожанка /330/.

Од више облика аориста у исказу издвојили смо полете, јер управо овај облик потврђује да се облици аориста на руски језик могу преводити и руском конструкцијом: "глагол + было", одн. "ПВСВ⁴ + было", чије је модално значење намеравана, започета, али прекинута радња, што потврђује и наставак реченице супротним везником али (срп.), но (рус.).

3) - Па зашта, нано? Зашта?... - поче, а већ јој од беса сузе ударише (106). - Но почему, маменька? Почему?... - начала было она возмущённо, но слёзы помешали ей говорить /264/.

У еквивалентном односу су: српска конструкција - аорист, аи руска - ПВСВ + было, но... Преводилац је успешно решио проблем: почетак вршења радње, чији ће прекид убрзо уследити, изразио је типичном за руски језик конструкцијом ПВСВ + было, која се на српски језик, како смо већ рекли, може превести и аористом.

III. Уз извесне модификације, преводилац се добро сналази и при превођењу неких претериталних (перфекта, аориста, конструкције: партицип + презент) нијанси перфекатског значења. На пр.:

1) Лице му је било још свеже, и тек око очију и уста било је бора /118/. - Лицо у него было ещё свежее, только у глаз и рта залегли морщинки /274/.

Преводилац је добро схватио поруку писца: око очију и уста било је бора, тј. боре су се истицале, биле су приметне и сл., па је, сходно томе, успешно предикат било је заменио лексемом-глаголом (предикатом) залегли (залечь), чиме је јасно подвукао квалитативну нијансу (физички

4 ПВСВ - прошедшее время совершенного вида

изглед) перфекатског значења - значење перфекта у садашњости (нешто што је стварано раније, као резултат претходног одвијања процеса и сада је ту, присутно у садашњости). Очигледно је ингресивно-резултативно значење глагола залечь.

2) Она, не могући да устане, да га као што треба дочека, поче се извињавати:

- Не могу, тато, уморна сам (180). - Не в силах встать, чтобы встретить его, как подбаёт, Софка стала извиняться:

- Не могу встать, папенька, устала /329/.

Пасивна конструкција (са скраћеним обликом помоћног глагола у презенту) при означавању физичког стања, у непосредном обраћању и сл., може имати као еквивалент у руском језику облик прошлог времена свршеног вида. Значење партиципа је толико замагљено, скоро избрисано, тако да се ова конструкција и схвата као перфекат. Према томе, преводилац сасвим исправно конструкцију партицип + презент (уморна сам) преводи перфекатским обликом устала од глагола устать (семантика је потпуно иста).

3) Навешћемо и један пример превођења претериталног (аористног) облика са посесивном нијансом:

- Арса, који је поред свега страха ипак тамо вирио и пазио, чу се како викну:

- Уби газда газдарицу! (184) - Арса, несмотря на обуйавший его страх, всё же вертелся поблизости и время от времени заглядывл в комнату; было слышно, как он крикнул:

- Хозяин хозяйку убил! /332/

Променом реда речи у језику Б губи се на интензитету, значају, а с обзиром да је у оригиналу (језику А) акценат на убијању, то није случајно аутор управо лексему уби (од убити) ставио на почетак реченице. Дакле, поредак лексема се не може мењати по својој вољи, јер се при томе деформише смисао поруке. Зато ми и предлажемо своје решење:

- Убил хозяин хозяйку!!

IV. Да преводилац не води увек рачуна о виду глагола, потврђују следећи примери:

1) Она се облачила, али никако није могла још себи да дође и никако није веровала у све ово (123). - Она оделась, но всё ещё не могла прийти в себя и поверить в то, что случилось /279/.

Облачити (се) (навлачити на себе, ставити на себе одело, одећу, обућу) је глагол имперфективног вида, а његов одговарајући видски парњак је обући (се). У руском језику паралелни видски пар је одеться-одеваться. Негирани перфект глагола имперфективног вида није веровала преводилац је превео сложеним предикатом не могла поверить.

Она одевалась, но никак не могла прийти в себя и никак не верила во всё это. /С.Б./

2) Показујући на сандук са разбијеном бравом једва говори:

- Ето, ево, све, кћери, све је твоје. Отвори, и узми (175). - Показывая на сундук с развороченным запором, он едва выговорил:

- Вот, дочка, это всё тебе. Отворяй и бери... /324/.

Говори и выговорил нису еквиваленти. Код императивних облика вид се разликује: у оригиналу је перфективни, у преводу - имперфективни, а познато је да управо вид код императива одређује одговарајући степен категориичности побуде.

3) После, у потаји, у поверењу, причало би се како је к њима једне ноћи била дошла чувена Савета, која није била обична, <...> женска (40).

- А позже по секрету рассказывали, как ночью на хутор приезжала знаменитая Савета /204/.

Део реченице: ... како је к њима једне ноћи била дошла ... преводилац је превео: ... как ночью на хутор приезжала Пада у очи да у преводу недостаје адвербијал времена једне ноћи. Додуше, има ночью али испада да је Савета долазила више пута ноћу, иако је аутор јасно рекао: једне ноћи. Плусквамперфект била је дошла је од глагола перфективног вида доћи, а преводилац употребљава глагол имперфективног вида приезжать - приезжала, што опет упућује на итеративност радње у прошлости. Преводилац употребљава лексему хутор, иако је у оригиналу нема. Мислимо да је требало употребити конструкцију однажды + адвербијализовани инструментал ночью. Са друге стране, у изворнику се не каже ни како је Савета дошла - пешице или некаквим превозним средством.

... как к ним однажды ночью пришла ... /С.Б./

V. Преводилац нарушава еквивалентну равнотежу, било непотребним додавањем неких лексема, било непотребним додавањем или понављањем:

1) И зато она, чим уђе чисто викну:

- Хајде! - Немајући кад да чека, стаде до врата журећи их, и Марка и саму њу. - Хајде, хајде, де! (182) - И позтому, едва переступив порог, она почти крикнула:

- Ну, пошли! - И точно у неј нет времени ждать, она стала в дверях, всем своим видом призывая Марко и Софку поторопиться. - Да ну же, пошли! /330/

Преводилац непотребно додаје ну у препозицији: хајде ≠ ну, пошли. У другом случају пожуривање је остварено узвизима хајде и де, а први - је удвојен, чиме је извршено интензивирање радње. Преводилац је употребио облик перфекта пошли у позивном значењу, али, чини нам се да га је превише обојио, употребивши облик перфекта пошли у позивитном значењу, али, чини нам се да га је превише обојио, употребивши у препозицији и да, и ну, и же, добивши тиме "спектар нијанси".

/Пошли, пошли же! - С.Б./

2) - Дај, паре! Дај! - дахтао је /Томча - С.Б./ ка Софки (204).

- Деньги давай, деньги! Ну, давай же! - выдохнул Томча /350/.

И овде је учињено неколико пропуста: преводилац по својој вољи мења редослед лексема; у оригиналу понавља се императив дај, па самим тим и интензитет захтева расте, док преводилац понавља лексему деньги (паре дај, паре!); императив давай окружен је узвиком ну у препозицији, односно речцом же у постпозицији, чиме преводилац исказу даје јачу емоционалну боју у односу на оригинал; дахтати и выдохнуть нису и не могу бити еквиваленти ни аспекатски, а још мање семантички.

VI. У неким примерима преводилац ремети логички след радњи оригинала скраћивањем (одузимањем), или пак употребом сасвим другог облика (конструкције) уместо одговарајућег:

1) - Иди у Шарени хан и питај за трговца, Арнаутина - поче јој наређивати. - Нађи га и питај: да ли може што мешено да му понесе. После сврати у дућанџик за басму. <...> Сад знаш.

- Знаш, снашке! (73) - Сходи в "Пёстрый хан" и спроси там торговца, албанца, - приказала матъ. - Отыщи его и узнай, возъмёт ли он хозяину что-нибудь печёное. Потом зайди в лавку за ситцем. <...> Поняла?

- Поняла, госпожа! /234/

И у овом ексцерпираном сегменту превода поткрало се неколико грешака: модална нијанса наредбе није адекватно изражена; у оригиналу је наглашен почетак ређања радњи које треба да се изврше у будућности: поче наређивати (аорист + инфинитив); у преводу је ПВСВ приказала, уместо стала приказывать; у преводу је поремећена логичка доследност оригинала: иди у "Шарени хан" и питај тамо трговца, <...>. - Нађи га и дознај, <...>. Према томе, у конкретном случају требало је: питај за њега, а не њега: Иди в "Пёстрый хан" и спроси про торговца, <...> - Отыщи его и спроси: <...> /С.Б./

2) <...> Софка чу, како он, као увек, високим и развученим гласом наређује:

- Нека се иде и доведе Аритон наводација. Нека он оде код газда-Марка. Нека му јави да довече дође на "пијење" Софкино. А ви (жене) сада тамо по кући, спремајте и удешавајте! (116) - <...> он /эфенди Мита - С.Б./, <...>, стал високим и тягучим голосом отдавать приказания:

- Пусть Аритон сходит за сватом. И пусть газду Марко пригласит вечером на Софкин пропой. А вы, - это относилось к женщинам, - идите в дом, готовьте там всё, что надо! /273/

И у језику А и у језику Б реч је о модалној нијанси наредбе (рус. приказ). Међутим, да ли су срп. наређује и рус. стал отдавать приказания у потпуној еквивалентној равнотежи?! У оригиналу, у конструкцији нека + презент глагола ићи са рефлексивном речцом се, говори се о уопштеном (непознатом) лицу које треба да иде и доведе наводацију Артиона, који даље треба да оде код газда-Марка и јави му да дође на "пијење" Софкино. Преводилац је овде пореметио логички след радњи оригинала, редукујући

их: Нека Аритон оде по свата и позове газда Марка на Софкино "пијење". Према томе, у исказу недостаје и лексема наводација (рус. брачный посредник), као што у даљем тексту недостаје и глагол удешавати - удешавајте, а могао се наћи одговарајући еквивалент. У Врању и околини наводација се изговара и са акцентом на првом слогу суфикса - ција, који је, без сумње, турског порекла: наводација. Уместо спремајте и удешавајте преводилац је рекао: спремајте тамо све, што треба! А наше преводилачко решење је:

Пусть кто-то идёт и приведёт Аритона, брачного посредника. Пусть он пойдёт к газде Марко. Пусть ему сообщит, чтобы вечером пришёл на Софкин пропой. А вы /женщины/ теперь там в доме, готовьте и устраивайте! /С.Б./

3) Она, и не слушајући га, јер је увек од њега такве одговоре и добивала, враћала би се пресамићена у кућу, хукћући:

- Ох, што га не шаље? ... Па бар да јаве... Изедоше ме! (130)

- Стана, привыкшая к таким ответам, и сама уже не слушала его; понуро возвращалась она в дом, тяжело вздыхая:

- Ох, что же он не шлёт его?... Хотя бы весточку... Извёл меня... /285/

У исказу Па бар да јаве... изражена је оптативност са дозом нестрпљења (негодовања); у преводу је то изражено модалном речцом би. У оба исказа реч је о жељи, о нечему што се жели остварити, тј. о усмерености у будућност. Узвиком ох у оба језика изражено је осећање жеље, нестрпљења, а конструкцијом што + не + презент (срп.), односно что + не + презент (рус.) такође се изражава жеља (оптативност) - нестрпљење. Реч је, дакле, о "легури". Исказ изедоше ме са узвичном интонацијом изражава негодовање (аорист глагола изести), а једно од значења му је: уништише ме, упропастише ме! Преводилац из неразумљивих разлога, можда омашком, а волели бисмо да је штампарска грешка, употребљава 3. л. перфекта сингулара мушког рода глагола извести - извёл, уместо извели, јер је изедоше облик 3. л. плурала аориста. Преводилац као да окривљује само Марка (изеде ме), према: што га не шаље, а у ствари криви су и остали (па бар да јаве). У јужноморавском говору (у говору Прешевске Моравице), чији је носилац аутор овог чланка, још увек се може чути: изеде ме, изедоше ме, изедоште ме и сл.

VII. А како је преводилац превео неке императивне облике? На ово питање одговоре дају следећи примери:

1) - И ханове, и све! - Па се окрену и викну жени:

- Иди, мори!

- Шта?

- Иди и донеси "оно"! (166) - И постоялые дворы, и всё! - И, обернувшись к жене, приказал: - Да ну, иди же!

- Куда?

- Иди и принеси "то самое" /316/.

У оригиналу писац је употребио глагол викнути у значењу: рећи нешто повишеним тоном, заповедити, а преводилац - глагол приказати (наредити). Можда је требало употребити глагол крикнути (викнути). У сваком случају, и оригинал и превод прати нијанса наредбе.

Императивне облике преводилац је превео адекватно: иди, принеси; императив иди и узвик мори (покр.): Иди, мори! преведени су одговарајућим облицима, док су неке пратеће лексеме у препозицији (Да ну), по нама, сувишне, јер је њиховом употребом добијен нешто шири спектар нијанси од оригинала.

2) Чу само како Марко, чисто бежећи из собе од ње, тамо међ својима, са неком страшном насладом, слутњом, надом, као луд вече и запева:

- Капију бре затварајте, капију замандаљујте, да нико, нико ... Ах! Ах! (176) - <...>, и она слышала, что, прибежав к своим, он, обуреваемый каким-то предчувствием и надеждами, как полоумный начал кричать и приказывать:

- Ворота закрывать, запереть ворота, чтобы никто, никто не вышел...
Эх, эх! /325/

У оригиналу и у преводу евидентна је модална нијанса заповести (рус. приказ). У оригиналу је прост глаголски предикат (презентски облици вече и запева), а у преводу је сложен - начал кричать и приказывать, али се, утисак је, могло рећи: кричит и приказывает, чиме би се постигла потпуна еквивалентна равнотежа. Императивни облици затварајте, замандаљујте пренети су облицима инфинитива закрывать и запереть у функцији императива. Међутим, кажу да се инфинитивним облицима изражава већа доза категоричности побуде од императивних.

/закрывают, запирайте - С.Б./

Узвици ах и ех, по нашем мишљењу, нису еквивалентни. За узвик бре (Капију бре...) није нађен одговарајући пандан (Ворота же закрывают, ...- С.Б.).

VIII. Мешање планова иреалности и реалности илуструје следећи пример:

Марко опет да излуди. Једнако брани, не да, а кад примети да је ко умакао, он слуге да побије (179-180). - Марко совсем обезумел. Никого не отпускат, а если замечал, что кто-нибудь исчез, избивал слуг /328/.

Преводилац иреалне конструкције да + презент (да излуди, да побије) чини реалним, што значи као да је Марко излудео, односно, као да је испребијао слуге. Очигледно, преводилац као да није схватио поруку писца, Јер, док у првој реченици Марко опет скоро постаје луд, само што није излудео, тј. он је толико љут, киван, бесан..., у другој - он је готов, спреман, жели, намерава и сл. слуге да побије. Реч је, дакле, о иреалности, а не о реалности (констатацији).

IX. Мора се признати да је преводилац властита имена (Софка, Марко, Мита, Тодора, Ванко, Томча и др.) веродостојно преносио. Ми смо, међутим, регистровали и један пропуст:

- Деда-Митре, и ви сви, бре, спремајте дар, јер ево снашка "вашега бате" иде да вас двори! (173) - Дед Митра и вы все, готовъте дары, моя сношенька идѣт вас потчевать! /322/

Остављајући по страни остале компоненте наведених исказа, нашу пажњу усредсређујемо на синтагми срп. Деда-Митре, односно рус. Дед Митра. Наиме, у српском језику мушко име Митре је хипокористик од Дмитар, Митар, Митраш и др. Са друге стране, постоји и женско име Митра: 1) као варијанта имена Дмитра, 2) као хипокористик од Дмитра, Димитрија и др. Преводилац је, дакле, извршио превид, образовавши оксиморон, употребом женског хипокористика Митра уз атрибут у мушком роду дед у пре-позицији. Према томе, може се у српском језику рећи баба-Митра, рус. бабушка Митра, али не и деда-Митра (срп.), тј. дед Митра (рус.). Било би сасвим исправно да је задржано изворно име Митре, које се као такво још увек чује у Врању и околини. Додуше, у српском језику се чује и деда-Мита, деда-Митар и сл.

X. Ево још једног примера непрецизног превођења:

Сви би се тада ослободили, а нарочито мати јој, која једва дочекујући ту прилику да се и она са њим, највише ради осталих жена, штогод разговара, шали, почела би тобож Софку код њега да пањка:

- Добра! Цело јутро јури и трчи кроз башту. Не могу да је задржим. Само кида цвеће и баца (49). - Все при этом облегченно вздыхали, а в особенности мать; обрадованная тем, что дождалась случая поговорить и пошутить с мужем, да ещё в присутствии других женщин, она начинала нарочно наговаривать на Софку:

- Хорошо? Всѣ утро бегает и носится по саду. Не удержишь! Рвѣт цветы и бросает /212/.

Добра! и Хорошо? нису еквиваленти; омашком или је у питању штампарска грешка, тек требало је употребити облик Хороша! (са узвичном интонацијом). Уместо личне, како је у језику А, употребљена је уопштено-лична реченица: Не могу да је задржим. = Не удержишь!... У руској уопштено-личној реченици, као и у личној српској, изражена је немогућност вршења радње. Иначе, за уопштено-личне реченице је карактеристично да се радња односи како на прво, тако и на свако друго лице уопште. У конкретном случају, међутим, радња се односи на 1. л., па је тако можда и требало превести: Не могу еѣ удержать. А и да је остало исто, тј. под условом да се превод прихвати, недостаје директан објект еѣ.

XI. О превођењу неких лексема (пангур, њина и др.) већ је било речи у претходним примерима. И у наредних неколико примера преводилац је "побегао" од неких лексема у језику-оригиналу, било изостављањем, било заменом сасвим другом лексемом. У потпуности прихватамо његову тежњу

за осавремењивањем текста, али сматрамо да се то не може чинити на штету аутентичности лексике језика изворника.

1) Изгледа као да, досадивши јој се напослетку тај вечити страх, трепет од њега, манула га и оставила да и даље наређује, заповеда и грди слуге и чивчије, а она се сва окренула сину и једнако само њега пази (36). - Словно ей в конце концов надоело пребывать в постоянном страхе и трепете и она махнула на мужа рукой - пусть себе ругается, приказывает слугами, распоряжается крестьянами - и всецело занялась сыном, всю себя посвятив заботам о нём /200-201/.

Управо се овде погрешно идентификују лексеме чивчије и крестьяне (крестьянин - сељак, ратар, земљорадник).

2) И онда оно, у шта Софка дотада није могла да верује, она прича о њиховом чувеном чивчији деда-Вељи, за кога се причало да је са свима снајама живео (179). - Рассказывали, хотя Софка не верила, о знаменитом деде Веле, который, как говорили, живёт со всеми своими снохами /327/.

У преводу је изостављена лексема чивчија, иако се она среће у појединим речницима.⁵ Да овде узгред додамо још нешто: 1) сложени глаголски предикат оригинала није могла да верује и прост не верила нису еквиваленти; у оригиналу је изражена немогућност веровања, док се у преводу констатује неверовање; 2) преводилац је побркао планове прошлости и садашњости, јер деда-Веља је живео, а не живи са свима својим снајама.

3) ... , он, деда, наредио да и испред ње на софри, као и пред њим и пред осталим члановима породице, стоји напуњен сатљик вина (46). - ... , дед распорядился, чтобы и перед её прибором, как и перед остальными, стоял стакан вина /210/.

а) у преводу је изостављен еквивалент лексеме софра,⁶

б) Тешко да се може прихватити исувише уопштена лексема стакан за сатљик.⁷

5 Чифчија м ист. чифчия /крепостной крестьянин позднего периода турецкого феодализма, находившийся под двойным гнётом эксплуатации: спахии и читлук-сахибии. В.: И.И. Толстой. Сербскохорватско-русский словарь. Издание третье, исправленное и дополненное. Изд-во "Советская Энциклопедия", Москва - 1970, с. 667; чивчија, чифчија - стар. крепостной крестьянин: Милош С. Московлевич. Словарь русского и сербскохорватского языков. "Научна књига", Београд, 1963, стр. 740.

6 софра /стар./ - обеденный стол: Милош С. Московлевич, оп. цит., с. 679; софра тур. низкий круглый обеденный стол: И.И. Толстой, оп. цит., с. 559.

7 сатљик - пивная кружка: И.И. Толстой, оп. цит., с. 533, сатљик - мерзавчик /Милош С. Московлевич, оп. цит., с. 663/, В.: мерзавчик нар. мрзавчик /боца са 1/8 л ракије/: Р.Ф. Полянец, С.М. Мадатова-Полянец. Русско-хорватский словарь. Издание третье, переработанное и дополненное. "Школска књига" - Загреб, 1973, стр. 481.

Стойче БОГДАНОВИЧ

**"ДУРНАЯ КРОВЬ" БОРИСАВА СТАНКОВИЧА НА РУССКОМ
ЯЗЫКЕ /РЕЗЮМЕ/**

Переводчику М. Волконскому удалось удачно перевести большую часть романа. Однако им сделаны и некоторые ошибки. Мы в работе, главным образом, рассматривали отдельные глагольные формы /их значения, оттенки, вид/, не обходя и остальные компоненты перевода, предлагая одновременно свои переводческие решения. Считаем, что некоторые слова надо было объяснять в сносках или в Лексических пояснениях, как бы они стали понятными русскому читателю. Местами нарушется, эквивалентное равновесие либо добавлением, либо повторением отдельных лексем, влияющих на точность переводной семантизации. Собственные имена переносит почти без ошибок; часто смешивает модальные оттенки, редуцируя или даже меняя инвентарь слов, дающих высказыванию определенную окраску. Очень редко переводчик деформирует смысл поручения автора, меняя даже порядок слов в предложении по своей воле; точно переводит претеритальные /в первую очередь, аористные/ формы соответствующими формами и характерными для русского языка конструкциями. Частично он ошибается и в глагольном виде, заменяя имперфективный вид перфективным, и наоборот; в некоторых случаях нарушает логическую последовательность действий текста источника сокращением или употреблением совсем другой формы /конструкции/. Иногда и при переводе императивных форм языка источника нарушает оттеночное равновесие, либо добавлением к ним слов-спутников, либо их опущением.

Из-за пространственного ограничения, мы не могли дать всеобъемлющий анализ, а эта критика, конечно, оталась неполной. Но и кроме этого, мы уверены, что наша статья поможет русским переводчикам в их дальнейшей переводческой деятельности.

СТАНА СМИЉКОВИЋ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ - ВРАЊЕ

ТАШАНИНИ ДУХОВНИ СВЕТОВИ - ВЕЛИКЕ ЗАГОНЕТКЕ ЉУДСКЕ ДУШЕ

Бора Станковић је драмом Ташана изазвао пажњу тадашње јавности својим оригиналним начином откривања тајанстава људских душа и патњи. Радња драме одиграва се у Врању, у периоду од 1850. до 1880, и говори о друштвено-историјским околностима онога времена, као и сложености живота човека крајњег југа, кога притискају терети разних традиција, култура, схватања живота и мишљења о шароликом свету.

У драми све личности пате и тугују, изливају свој бол душе кроз крике, јауке, врло мало кроз песму и свирку. Све је у животу њиховом промашено и прошло, старо је и бледо све. Само успомене живе и понављају се. Свако од јунака настоји да их освежи сећањем које досеже до детињства и најранијих дана младости. Детињство је породично гнездо из којег су се излегли будући паћеници, страственици, они који знају да је живот један, само један у својој појавности, и да га треба одживети. Борини јунаци не живе, они су изван света: само чезну и кажњавају себе суровим казнама. Те казне прихватају као нормалне животне појаве јер у њима испољавају своје сложене психологије.

Узмимо лик Ташане, удовице која је својом снагом духа и тела опсенила све - и турско и српско - која је својим духовним изворима освежавала и старо и младо, али таква, у патријархалној пустоши Врања, није имала право да живи. Она је, за разлику од других, желела да осети све лепоте живота, да му дарује сва своја умења и пожуде, да себе оплемени љубављу која из ње извире. Али, Ташанини тајни болови, стрепње, трептаји, загонетни простори душе-паћенички су илузорни снови о животу чији господар она није. Ту је средина која ће сурово казнити, не Ташану физички, кажњава је психички, баш као што су и велики јунаци старохеленских

митова и драма кажњавани патњом и страдањем. Страдалништво Ташанино Станковић приказује кроз драмски оквир. Али, то није само драма драме ради. То је слика живота и животне филозофије не само србијанског човека. Ту је присутна универзална патња човека који своје боли носи док носи, живи са њима, а кад оне надвладају, душа као вулкан крене у сусрет сродној, паћеничкој души. Миронова душа је осветљена у моменту када је Ташанина светлост душе затреперила и своја тајанства открила. Две патње су спојене, не смеју се јавно казати, али атмосфера која је створена као погодна за чин саопштења боли потпуно одсликава јунаке: ноћ, самоћа, блискост, нежни тонови, биране речи, сећања која су потекла. Та сећања навиру као набујали потоци детињства, искре из њих чисти снови о животу, трепери могућа срећа будућег живота.

То је само нежни тон о прошлој љубави Мироновој, само уздах што је живот ту да наруши снове и загонетке љубави. "Јер, онако сам, у ноћи, кад би се добро најео, добро напио и то још од твога пића, ох, не можда, него сигурно, осећаји, жеље, успомене, надвладале би ме. И то толико да би са мене све покидале, све на мени уништиле: и разум и име, и достојанство моје, те бих можда учинио какву лудост, због које целог живота не бих могао да се накајем. Јер бих можда на све заборавивши, онако у ноћи, кријући се, немо, дошао чак овамо. И овде, испред твоје куће, скривен у кавак кут, целе ноћи гледао кроз прозоре, да кроз њих, кад проминеш, на завесама бар твоју сенку сагледам... Ох, и зато никад твоје јело, никад твоје пиће немој да ми шаљеш." (Ташана, стр. 120).

Сазнање да је о Ташаниној стаситој природи прича кружила опомиње колико у њој има живота. Али он је затворен. Изгледа да је она у самоћи морала да обуздава себе, проналази снове који би јој олакшали стварност. Подсећање да је због ње Мирон отишао у калуђере на симболичан начин повезује сличне судбине људи и у делима Меше Селимовића. Исповести Ахмета Нурудина умногоме подсећају на исповести Мирона, с тим што Нурудин никада више у животу није видео своју прву и једину љубав. Све је отишло са привидним забором. Србијански човек, као што је Мирон, ту је да у тренутку искреног незаборава сачува и своје сећање на прошлу лепоту.

Сећање одржава и снажи све до момента када наилази друго разочарење, када сан о лепоти и недодирљивости њеној постаје јава: када Ташана у своме силном доживљају страсти пада у загрљај Турчину Сарошу. Бол достиже кулминацију, личности се расипају од несрећног сазнања да и мрачни нагони њима владају.

Несрећни ликови продужавају животе после нових прелома. То више није психички живот. То су само физички болови које осећају ионако намучена и испаћена људска бића, јер осећања отупљују казнама које сами себи додељују.

Тамни нагони који надвладавају свест резултат су дубоких и загонетних криза кроз које људско биће пролази у животу. То су вилајети по којима се ходи како би се пронашао прави пут, откровење снова и нада. Такав прави пут не могу пронаћи ни Ташана, ни Мирон, ни Сарош. Они жуде на свој начин, себе откривају криком болова, ћутањем и уздасима. Али, њих ћутање открива. Открива њихову слику патње, страдање за које се опредељују. Они страдају не само због себе, али и због себе, због природе која их је рођењем предодредила за сналажење у комплексном животу. Ни један лик ове драме не успева да нађе себе. И онда када помисли или се понада да је пронашао свој свет, открио тајне душе, врло брзо схвати да је све илузија која остаје као пређашња сурова стварност, као живот са којим се јужносрбијански човек није могао сложити и помирити. И онда када су принуђени, патријархалним стегама, да се помире, то чине тихо, привидно. У тој тихој помирености они испредају снове о животу, али сурове и мучне: Мирон одлази на гробље, живи са просјацима и божјим људима опијајући се мирисом тамјана и земље са свеже ископаних гробова; Ташана негује сулудог Парапуту и стари поред њега; Сарош бежи незнано куд; слуге и служавке дрхте и пате услед свакодневног сусрета са животним кажњеницима. Не говоре, не састају се, беже од себе и других. Понекад наглас изговоре коју реч како би се опоменули: "Мора, Ташана. Ето ја једнако молим Бога, и служим, и певам за смрт, а она никако да дође. А не може се више..." (Ташана, стр. 183).

Бежање од живота само је привидно: они су са собом и својим патњама које их неће напустити до краја физичког животарења. Ташана каже: "Кад њега не би било, кад не бих имала да се око њега мучим, бринем, да бих онда, онако сама, морала много да мислим. А ти, бар дедо, знаш, да када бих мислила, морала бих да полудим..." (Ташана, 186).

Сам крај представља сусрет психичких крхотина које журе својим склоништима. То су гробља, улице, јаруге затамњене и мемљиве собе и у шибље зарасла дворишта. То су гробнице за живе душе, велика мучилишта која их не могу брзо разорити. Само их ломе, они се вуку, гладују, гмижу, подносе болове унакажених тела, увек са молбом Богу да их узме. Бог их не чује.

МР СРБОЉУБ С. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ПОВОДОМ ОСНИВАЊА ГАЛЕРИЈЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ВРАЊУ - О ГАЛЕРИЈСКОМ ПРОСТОРУ

"Извор умјетничког дјела, тј. истодобно оних који стварају, и оних који чувају, то ће рећи повјесног тубитка неког народа, јест умјетност." (Heidegger, Извор умјетничког дјела, стр. 44)

Галеријски простор - животни простор

Када се каже галерија значење је у свакодневној употреби јасно, јер се везује за простор, у коме се излажу слике, графике, скулптуре, шире речено, уметничка дела. Појам галерије се може повезати и са појмом - музеј. У том контексту говоримо о Галерији Народног музеја у Врању, Галерији фресака Народног музеја у Београду, Галерији Недељка Гвозденића у Музеју града Београда, итд.

Галерија је пре свега архитектонско - грађевински простор. Узет у оваквом првобитном значењу он има ширу конотацију. Он не значи само простор за излагање уметничких дела већ означава (као хомоним) друге просторе и појмове. Тако се галеријом¹ назива надвишени простор у концертним салама и дворанама; галерија може бити дугачки балкон на фасадама грађевина, део у црквеној архитектури - емпоре; засвођени улични пролаз - "пасаж", дугачки ходник који спаја два дела замка или палате у

1 "Галерија (нлат. galeria, итал. galleria) дугачка и узана просторија која је, због својих дугих зидова, нарочито подесна за излагање уметничких дела; збирка уметничких дела, нарочито слика; дуг ходник, коридор; покривен балкон (у позоришту, парламенту); у утврђењима: покривен ходник, прокоп; фиг. слушаоци, гледаоци, публика (у позоришту, парламенту и др.)" М. Вујаклија, стр. 161.

коме могу бити изложена уметничка дела. У овом последњем значењу - галерији као издуженом простору у коме су изложене слике, скулптуре, таписерије итд. треба тражити основу за галерије као архитектонско грађевинске просторе у којима су изложена уметничка дела.

Галерија као архитектонско - грађевински простор (мада постоје и отворени простори, као што су тргови, паркови и вртови у којима се излажу пре свега скулптуре и инсталације, затим грађевинска дела), има намену да покаже и сачува уметничка дела. Показивање је, с' једне стране, усмерено у правцу просвећивања и душевно - духовног обогаћивања онога коме се то показује и, с' друге стране, представљање творца уметничких дела да би се проценила вредност његових остварења. Сачувавање уметничких дела - онога што је у тој области за човека вредно (што јесте култура), уводи нас у домен праве функције галерија као музејско - архитектонско - грађевинског простора. Тако, храмови чувају божанства, куће чувају породице, музејске галерије чувају уметничка дела.

Начин на који градимо, оно што градимо, открива и наше становање на земљи. "Градити првобитно значи становати" (Хајдегер, Мишљење и певање, стр. 85.). Данас се под становањем подразумева једна човекова активност, међу осталим активностима, која се не употребљава превише за именовању некога. Просто се подразумева да свако од нас мора бити већ становник. Међутим, становати значи бити становник - оно што јеси. Оно што јесмо као становници одређено је начином како градимо. "Ми не станујемо зато што смо градили, већ градимо и градили смо, уколико станујемо, то јест уколико јесмо као становници (Исто, стр. 87.). Грађење може бити прављење и неговање. И једно и друго имају за циљ чување и поштеђивање." Становати, бити доведен до спокоја, значи: остати ограђен у простору онога што је *frei*, то је слободан простор (*das Freie*) који поштеђује сваку ствар, дајући слободно поље њене суштине. *Основна црта становања јесте поштеђивање*. Оно прожима становање у читавом његовом обиму. Тај нам се обим показује чим помислимо на то да човеково биће почива на становању, и у том смислу обитавања смртника на земљи." (Исто, стр. 88.). Становати на начин грађења, одређује и однос према вредностима у начину сачувавања. Јер, бити на земљи јесте "већ под небом", то јест пред божанствима која сублимирају оно што је за човека вредно.

Галеријски простор показује, заправо, наш однос према вредностима, као што нам други животни простори као: природни простор, ходолигијски простор, радни простор, простор одмора и забаве, показују наш однос према свим животним вредностима, према свету и нама самимима. Сви ови простори се не могу посматрати одвојено. "Желим избећи расипање предјела на мање, хетерогене просторе и предјеле, онда морам одабрати један *односни простор* од којег су даље врсте простора схватљиве као предступњевци, наставци, варијације и трансформације. У том смислу пледирам за дјелатни простор као односно средиште." (Bernhard Waldenfels, *У мрежама*

животног свијета, стр. 201.). Однос према било коме од животних простора посебно одређује наш вредносни однос према њима али и наш начин становања на земљи.

О историјату галеријског простора

Историја галеријског је у тесној вези са повешћу људске културе и људског духа. Највећи замах у развоју галерија ка архитектонском простору можемо наћи у периодима препорода и просвећивања људског духа. Галеријски простор је у тесној вези и са развојем ликовне уметности и архитектуре. Тако у нашем веку, са настанком модерне и авангардне уметности, галерије ће бити негиране и проглашаване за "ковчеге уметности", а све из намере да уметност буде ближа животу или сам живот. "Уметност би требало да напусти свој илузионистички карактер и да, рађањем авангарде, учествује у обликовању живота тако што неће више заузимати спољашњу позицију, већ постати сам живот." (Хајнрих Клоц, *Уметност у 20. веку*, стр. 31.).

Настанак прве галерије везан је за античку Грчку. У Пропилејима атинског Акропоља била је изложена прва збирка слика. Затим следе одаје царских палата у Риму где су, такође, биле изложене слике. у архитектонском смислу, галерије добијају своје место у епохи ренесансе, када их истовремено постављање слика и скулптура у њима, карактерише као изложбене просторе. То је онај преломни тренутак када се велике дворане средњовековних замкова претварају у издужене сале, чини се најпре у архитектонским решењима француских замкова и палата. у дворцу војводе Берија већ је 1520. године једна од сала добила у простирању изразито проширење и још веће издужење. Почетком 16. века Браманте (италијански сликар и архитекта, 1444 - 1514) је у Ватикану специјално саградио две 400 метара дугачке галерије. По узору на ове две Брамантеове ватиканске галерије настала је Велика галерија у Лувру 1608. године. Овај простор настао је повезивањем Тиљерије са претходно подигнутом зградом новог двора. То је већ било време праве експлозије у градњи просторија у облику галерија, али је постављање уметничких дела у њима још увек имало карактер украшавања и попуњавања раскошног амбијента. Посебно место у развоју галерија, као простора за излагање, имају галерије у епохи барока, и то пре свега, Галерија огледала у Версају (грађена 1679 - 1682.).

Током 18. века на развој галерија се одражава развој музеја, у смислу отварања за јавне посете и у односу на пречишћавање шаренила које је галеријске збирке пратило. Превагу је добијало усмеравање искључиво на слике, што је на неки начин било враћање на прву забележену појаву таквог сабирања у Атени. Од 19. века, и у данашњој мрежи музејских установа у свету, галерије постају посебне институције чији је циљ сакупљање, рестаурирање, сачувавање и излагање уметничких дела.

Галерија Народног музеја у Врању

После девет векова свог постојања Врање је добило свој галеријски, архитектонско - грађевински простор. То је галеријски простор од 374,6 м² изложбене површине не рачунајући остале пратеће елементе: депо, канцеларије, бифе, итд. Он је урађен на основу пројекта о реконструкцији, дела зграде Центра за културу, архитекте Станка Димитријевића. Галерија је почела са радом 15. децембра 1995. Свечано отварање је било пропраћено изложбама *Златовези* и *Сви* - врањски уметници.

Овом пионирском подухвату надлежних људи Скупштине општине и Музеја, претходио је период организовања ликовних изложби у Врању без неког реда и плана и без адекватног простора, осим у једном кратком раздобљу (1987 - 1988.) када је функционисала Галерија СИЗ културе. Ова Галерија је, захваљујући ангажовању Едвине Романовић академског сликара из Београда, функционисала по одређеном плану и у њој су реализоване изложбе реномираних српских сликара. Тада су излагали: Бора Иљовски, Живко Ђак, Мома Антоновић, Велизар Крстић, Александар Луковић и др. Том приликом су откупљивани радови ових аутора, који данас чине квалитетнији део збирке Народног музеја.

Непостојање адекватног галеријског простора у Врању, до настанка Галерије Народног музеја, није била последица лошег привредног развоја или недостатак уметника. Ствар је, управо обрнута. Наиме, Врање је, бар у другој половини овог века, имало добар привредни развој а што се ликовних уметника тиче у њему данас ради и живи 31 ликовни уметник (не рачунајући оне уметнике који своје порекло имају у Врању, а живе и раде ван њега). Разлози за овакво стање су, надасве, комплексни и захтевају једно дубље и свестраније истраживање.

Од отварања Галерије Народног музеја, за годину дана њеног постојања, одржане су 23 манифестације ликовног, археолошког, етнолошког, музичко - литерарног типа. Треба издвојити, као квалитетније, ликовне изложбе: Божицара Дамјановског, Зорана Петрушијевића и Зорана Михајловића; етнографске: *Златовез*, *Србија на светској изложби у Паризу 1990.*; археолошке: *Дорослово халштатска некропола гвозденог доба*.

Поред овог, завидног броја манифестација, Галерија поседује фонд од близу 300 ликовних дела, задовољавајући стручни кадар и разумевање оснивача.

Све што је учињено и реализовано, у вези Галерије, може бити добра претпоставка за анулирање нулте позиције чулно - душевног угледања уметничких дела у сврху нашег уздизања ка хуманијем и помак ка сачувавању уметничких дела.

ДР ЈОВ. ХАЦИ ВАСИЉЕВИЋ

ЈАЊА ВЛАЈИНАЦ (1817 – 1902)

Од гласовитих врањских индустријалаца и трговаца који су још у првој половини XIX в. име Врања пронели по целом Балканском Полуострву и даљем свету,¹ ослобођење Врања од Турака, г. 1878, затекло је, може се рећи, још јединога Јању Влајинца. Многи људи, такође изразити трговци после ослобођења Врања, по годинама рођења били су Влајинцу као далеко млађа браћа, па и као синови. И ако једини и најмлађи из поменутога кола врањских трговаца, Јања Влајинац је целога свога века, још као млађи човек, лепим својим особинама, почео правити значајну фигуру. Такав је Јања Влајинац остао све до своје смрти. После ослобођења Врања, он је био прототип врањских истакнутих људи ранијих година.

У Врање се, у другој половини XVIII в., из Црвенога Града² населила породица Стошинци. По удови Влајинки, потоњој Баба-Влајинки, која је после смрти свога мужа Димитрија водила кућу, Стошинце су у Врању почели називати Влајинци.³ – Из братства Влајинаца, већ почетком XIX в. почео се истицати Влајинкин син Стоша Влајинче⁴. Синови Стошини, Јанко-Јања и Димитрије, још као дечади су почели одвајати од својих вршњака из многих првих породица у Врању. Као сва деца онога времена из осредњих

1 На Париској изложби, г. 1856, мутавџија Момчило био је одликован златном медаљом; и на Лондонској изложби, г. 1871, одликовани су били врањски мутавџијски радови.

2 Село у Кривопаланачком Срезу.

3 Тако су у Врању, по баба Божи, прозвани Божинци (Божинче); по Магди – Магдинци (Магданче), по Баба Кати – Баба-Катини итд.

4 Налазимо га, г. 1837, као приложника са 5000 гроша за зидање Врањске Саборне цркве (Од мене, Просветне и политичке... с. 216) Исто тако налазимо га где, у дубокој старости, г. 1860, поклања Врањској Саборној цркви икону свога крсног имена Св. Архангела Михаила (Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи бр 10507).

кућа, и Јања Влајинац је школу учио само у Врању. Учитељи су му били Мартирије Хилендарац и Никола Ристић, потоњи митрополитски намесник у Врању, познати врањски Стари поп Никола. Од туђих језика, Јања Влајинац је, доцније, научио турски и арнаутски. И ако је, за врањске прилике, још као млад доста путовао, грчки није научио; Грке није трпео, па ни језик им није заволео.

Стоше Влајинца кућа још већма је процветала откако се, женидбом својих синова, ородила са двома првим породицама у Врању: Хаџи-Михајла Погачаревића и Николе Лукара. Колико је ова родбинска веза била цењена у братству Влајинца, види се и по изреци самога Стоше Влајинца, коју је имао обичај понављати приликом сваког лепог расположења, приликом слава и гозби:

*Два сина имам, два анђела,
Два свата⁵ имам, два краља,
А ја, сâм, вла-бег.*

А имао је рашта Стоша Влајинац, да овако високо цени своје пријатељство с поменутиим "сватовима" – Обе његове снаје биле су узорите супруге и домаћице. Јања Влајинац је своју, Милицу, изгубио кад је њему било 60 година и до смрти је жалио за њом. Често је говорио, да је од смрти Милице он получовек, а његова кућа полукућа.

Стари, историјски град Врање, у првој половини XIX в., по становништву, достигао је размере већег града, а по индустрији и трговини заузео је прво место међу градовима од Ниша и Софије до Призрена, Прилепа и Сера. То је доба када су се врањски трговци развијали и усавршавали; када су им се, на чврсту патријархалну здравицу накалемљивали нови, виши назори и разне нове потребе. По времену свога рођења и духовног развијања, и Јања Влајинац је прошао кроз сву скалу индустријске и трговачке каријере. Он је и до ослобођења Врања био веран отисак своје средине; а од ослобођења Врања је и прототип врањских индустријалаца и трговаца ранијих година. По темпераментним, духовним и карактерним особинама; по вредноћи и умереној штедљивости; по одлучности и активности; по правичности и постојанству, тешко да је ко од врањанаца био раван Јањи Влајинцу, после ослобођења Врања.

Јања Влајинац је и по општој својој појави, по спољашности, по ношњи и држању потсећао на врањске трговце ранијих година. – Ред у кући Јање Влајинца и у његовим пословима; тачност и прецизност његова у трговачким односима и у друштву, може се рећи, да је у млађих од његове генерације још само потсећала на изразите врањанце ранијих година. – Као Јања Влајинац, ретко је још ко у Врању после ослобођења чврсто држао своју праву линију. Он није ни у ком послу и ни у којој прилици ишао по кра-

јевима. Оно што је Влајинац, једном, оценио за најбоље, онога се држао до крајње могућности, и по цену ма каквих материјалних жртава. А суревњиво је пратио све новине и прихватао их радо. И у том погледу је Влајинац био један од најнапреднијих врањанаца и после ослобођења Врања. Иначе, у Влајинца није било: може – не може, и једно и друго. Такав је Јања Влајинац био и у личним односима. – Редак је био човек у Врању после ослобођења који је као Влајинац могао пажљиво и сигурно да позна тачну вредност људи; њихов карактер и њихову способност. Због тога је Влајинац само одабране људе ценио и поштовао. Међутим, кога би он ценио за ваљана човека, одано би га волео, и умео му је бити и поуздан пријатељ. Кога није тако ценио, према њему је био видно индиферентан. Само се за правичност и праву сиротињу без изузетка заузимао. – Кад је врањски окружни начелник, брзо по ослобођењу Врања, притворио једнога виђенога врањског грађанина због неке грешке пре ослобођења, Јања Влајинац је, у знак протеста, први радњу затворио и начелнику послао кључеве. Коју је парницу Јања Влајинац, као кмет и члан изборног суда, расправљао, опште је уверење било у Врању, да ће та парница бити праведно расправљена. Кад се Влајинцу учинило да је таст му, Хаџи-Михајло, био неправичан у распореду наслеђа својим синовима и кћерима, ни за погреб му није дошао у кућу и донео свећу, и само опелу је присуствовао, и ако је таст му неподељено био уважен и поштован као нико у Врању, ни раније ни после тога. У том погледу је Влајинац толико далеко ишао, да је, у току времена, и са млађим синовима престао општити.

Сама појава Јање Влајинца одавала је човека постојаног и пунога такта и поверења. Упадљива изгледа, јаке мушке крепкости и крупан као ретко још ко у Врању, Влајинац је био, уопште, и здрав човек. По томе је и доживео своју 84 годину.

Јања Влајинац је, и по свом оделу, после ослобођења, једини претстављао врањске трговце ранијих година. До ослобођења Врања, било је доста угледних врањанаца који су, поврх комотних чојаних чакшира, носили и, до колена дугачку, доламу од угасите зелене чоје, опточену свиленим гајтанима и по прсима свиленим дугмадима вишњеве боје. О великим празницима у Врању су, око ослобођења, поред Јање Влајинца, носили доламу и Хаџи Риста Тасић, сва три брата Погачаревића и многи други.⁶ После ослобођења, једини је Јања Влајинац носио доламу од зелене чоје; и носио је, готово, до краја живота. А главу је покривао шкодранским (скадарским) фесом плићаком, око кога је, зими, завијао турбан. Зими је облачио и чохано џубе постављено тахтом, – потпуно онако, како су носили сви виђени људи у Врању ранијих година.

6 Готово исто такву доламу од белог сукна носили су у Врању многи, релативно скорији досељеници, и сви бољега стања сељаци у околини Врања. Стојан Машутковић је белу сукнену доламу носио до смрти, дуго и после ослобођења.

Тешко да је у Врању било индустријалца и трговца који је од Влајинца раније с вечера лежао и раније ујутру устајао.

Први је био Јања Влајинац који би јутром, ако не и зором, и у јулу месецу под џубетом, прошетао по врањској пијаци и кад никога тамо није тражио.

Јања Влајинац је био строго моралан. Никога никада у том погледу није критиковао, али од свакога таквог на свагда би одвратио свој поглед. Имао је и хумора доста. То се стално показивало у приликама доброг расположења и веселја у кругу његових сродника и пријатеља. Важио је и као јак подсмевџија. – Умерен у свему, непознат је случај да се Јања Влајинац заборавио у јелу или пићу, или да је икада прекорачио границу учтивости и пристojности.

*

Као што је од свих врањских виђених људи после ослобођења одвајао, тако је и кућа самог Јање Влајинца, и све што је било његово, у лепом смислу, одвајало од свега и свакога другог у Врању. Од њега је било у Врању и богатијих људи, али је он био најуреднији и најнапреднији домаћин. Познат је јединствен и устаљен ред у његовој кући, не по његовој строгости него по васпитању његових укућана, по убеђењу које је он сугерирао својима. Познати су османлуци Влајинчеви, готово, преко целог пространог дворишта; познате су простране баште његове око куће, испуњене свим врстама благородног и за Врање ретког дрвећа. Његов се одбир грожђа с јесени и дубоко у зиму најдуже одржавао. У његовој кући се, разноврсно воће, конзервирано на ондашњи начин, у туршији, преко целе године одржавало. Познати су били и Влајинчеви подруми и судови у њима. Влајинац је први, још 1858 г., донео у Врање србијанске бачве с гвозденим обручима; он је први у Врању, много пре ослобођења, почео правити бело вино. Око ослобођења Врања, Влајинац је још више развио индустрију вина; једно доба, о томе се највише и бавио. Због тога је и најмлађега свога сина, г. 1884, упутио у Беч да научи винарство. Али та му се жеља, због Српско - бугарског рата, није испунила.

Јања Влајинац је први у Врању начинио бунар са точком и двама кофама за наизменично спуштање и вађење. Шта је у десет, петнаест година једном од покућанства притребало, само у Влајинца се могло наћи. У Врању је постојало уверење да за педесет година ниједан клинац у кући и у зградама Јање Влајинца није померен с места на коме је једном био укућан. – Влајинац је први у Врању лојане свеће заменио стеаринским – спармацетима – и лампама с петролеумом; он је први у Врању у својој кући поставио пећи. Влајинац је први од хришћана, после ослобођења, купио фијакер за своје уживање. Влајинац је први у Врању запатио свиње из Шумадије – "Дунавке". На браве Влајинчеве, тешке по 200–300 кила, купио се свет у Врању као на чудо. Он је затим први запатио и свиње беркширске расе, а за обраду свога имања куповао је и доводио у Врање крупне волове из

Шумадије, те су се врањанци дивили гледајући како Влајинчеви волови, по прокопаној врањској чаршији вуку терет од 2000 и више кила. Докле је "Кусо блато", највећи комплекс Влајинчеве зиратне земље, било својина Шех-Суљине текије у дну Врања⁷, нико на њ' није ни главе окретао; а откако је, после ослобођења Врања, дошло у посед Јање Влајинца, по уређењу и плодовитости, постало је право чудо. Влајинац га је, делом, одводнио а делом подесио за наводњавање помоћу долапа; уз то га је и с потребне стране оградио живом оградом, коју је он у Врању први и засадио. Док је Влајинац притежавао и обрађивао Кусо Блато, постојала је у Врању о њему узречица: *Блато – Злато*. Влајинац је први донео и разне пољопривредне модерне справе и алат, особито тријер, ветрењачу, муљачу и др.

*

Најизразитији отисак свога времена и своје средине био је Јања Влајинац и у националном погледу. Догађаји, који су се у српском народу почели низати од почетка XIX века потенцирали су и иначе интензивну идеологију свих Јужних Словена, а нарочито српског народа. Наде које су везиване за делимичне успехе српског народа још више су ојачале и иначе будну народну машту, и народне традиције у нашле пун изражај свој. Као у свем Српству, све је то изазвало јак духовни полет и у Врањској Области. – Јања Влајинац је још у млађим својим годинама; ради трговине, доста путовао по Балканском Полуострву; најчешће је одлазио у Србију и Босну. У тим крајевима је и примио најјаче утиске. Од свих његових вршњака, па и млађих од њега, нико није, као Влајинац знао онолико о Србији и нико није верније, тачније и потпуније знао о реду, напредовању, законитости и безбедности у Србији. Било је и из Врања људи, који су по разним пословима, по неколико година, остајали у Србији, па ниједан од њих, поред Влајинца, није умео онако тачно и прецизно казивати о Србији.

Све што је Јања Влајинац у Србији видео, све му се то чинило да се спрема за ослобођење подјармљене браће под Турцима. По њему, кад што добро у Србији не би успело, или кад би се какво зло догодило, узрок су томе били душмани с поља и продане душе унутра. Кад је у Врање стигао глас о погибији кнеза Михајла, у кући Влајинца била је заказана китка (испит) његове кћери Софије, и сродници и пријатељи били се искупили на весеље, а он је то весеље одложио: какво весеље, кад је кнез Михајло погинуо!" – Од свих трговачких градова у српским земљама Влајинац је највише ценио и хвалио Сарајево; по њему, Сарајево је у свој унутрашњости Балканског Полуострва било најјачи трговачки град. До великога пожара, Сарајево је – по њему – бројало 70.000 катанаца (дућана и радионица). Од свих трговаца, највише је ценио босанске трговце; многе је и лично знао; почетницима у трговини, у сваком погледу је за узор наводио босанске

⁷ Ова је текија постајала од прилике око данашњег Дуванског магацина.

трговце. – Имао је и честу узречицу: дечански калуђери и босански трговци. По оном што се Јања Влајинац, према приликама у Врању онога времена, у погледу женидбе, женио тек у 27 години, изгледа да се и сâм угледао на босанске трговце. Јер је често млађим људима препоручивао да најпре напуне ћемер, па онда да заснују породицу.

Више него познавањем српских земаља и личним додиром са својим сународницима у разним крајевима наших земаља, Јања Влајинац се, у националном погледу, прекалио под утицајем наших народних јуначких песама. За њега се може рећи, да је чедо наше народне епопеје. Уопште, врањанци су чувени "песнопојци" и љубитељи народних традиција. У мало ком су другом крају у оним странама оволико певане" – читане и памћене наше народне песме, као у врањском. Вукове песнарице, нарочито оне које обухватају јуначке песме, од прве своје појаве јако су биле познате и омиљене у Врању. Ретка је била хришћанска кућа, у којој није било по које књиге Вукових песмарица, а у доста кућа је било свих Вукових дела. Па ипак, у кога их било или не било свих, у Јање Влајинца је било свих. Он их је и чувао пажљиво. Кад је коме коју књигу позајмио, тражио је да му се врати сутрадан. – Иако је кућа Погачаревића истицана по многим српским књигама и Вуковим песмарицама и првога и другог издања, сâм знам да је, после ослобођења, и она позајмљивала у Влајинца трећу књигу Вукових песама. Ове су читане и рецитоване готово у свакој врањској хришћанској кући; многи су многе јуначке песме и на памет знали, али као Јања Влајинац, и колико их је Јања Влајинац знао, нико их други од млађих људи није знао. Толико је у Влајинчевој кући био развијен култ народних јуначких песама да су их сви његови укућани, синови и кћери све знали. На другом месту⁸ сам забележио како је најстарија Влајинчева ћерка, госпођа Софија, мајка Др. Уроша М. Стајића, сада у 85. години, пре неколико година тражила од мене нарочиту књигу Вукових песама у којој су песме, које је она тачно по називу – наслову знала и желела да их још једном чује. – (Читаће јој их унука по ћерки, сада госпођа Др Вука Р. Деспић). Самом Јањи Влајинцу, последњих година његова живота, унуци су готово сваке вечери читали јуначке песме и друге његове старе књиге које је он, још као млад човек доносио из Србије.⁹

По свом дубоком критеријуму за оцену догађаја и личности, Јања Влајинац је правилно ценио све догађаје које је доживео, и све личности у њима. О Карађорђију, Ајдук Вељку, Синђелићу, и др. знао је, по казивању старијих људи, а за обе владе Милоша и Михајла и Александра Крађорђевића и сам је црпео сазнање и то највише у Србији. О првој влади Коџа-Милоша, највише је знао од свога таста, Хаџи Михајла Погачаревића, који је излазио пред кнеза Милоша, кад год би дошао у Србију, а често је

8 В. од мене: Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX в. с. 170.

9 В. од мене: Просветне и политичке прилике... с. 169.

долазио. Преко њега су, једном, и поклоне изменили кнез Милош и господар Врањског пашалика, Хусејин паша. Године 1859, кад се Коџа-Милош враћао у Србију, Јања Влајинац се затекао у Србији и упамтио је и казивао у Врању интересантне анегдоте о кнезу Милошу, које још нико није објавио. Па не само о приликама и личностима у Србији, већ је Јања Влајинац знао о многим догађајима и личностима и по целом Српству и на Балканском Полуострву. А што се тиче прилика и догађаја у бившем Врањском пашалику, непретерано се може рећи, да је Влајинац био права жива историја. – Кад год се говорило о тим догађајима, нико Влајинца није могао збунити или депласирати упадицама или примедбама. У осталом, Влајинац је у Врању доживео многе, за Врање крупне, догађаје. – Он је, у живим бојама, описивао пролазак Шкодра паше (Скадарскога Бушатлије) кроз Врањски пашалик; његове драконске казне за своје војнике, који би се огрешили о његову заповест, и о сам задатак Шкорда паше да у Цариграду смени султана реформатора. – Он је затекао фанатизираниг исламског наметљивца у Врању, Шех-Арапа, по коме се, доскора, тај крај градске периферије и звао Ше-Арап. Памтио је и казивао, како је господар Врањског пашалика, Хусејин паша, г. 1837, обесио врањскога попа Богдана, оца и деда потоњих Хаџи-Стојиљковића; кад је паша посекао Кусога Анђелка и Јову из села Лево Реке и Младена Ђорића из села Шајинаца, и још неколицину због тога што су спремали буну противу паше...

Доскора је било још живих врањанаца, који су били сведоци поп Богданове погибије, али ниједан поред Влајинца није знао и умео да претстави стање и прилике, које су онда држале у Врању, и да изложи праве узроке онаке осуде над поп Богданом¹⁰. Вешање попа Богдана је било, може се рећи, и најближи, ако не једини повод, да се скопски митрополит Гаврил подигне противу врањскога паше и да пашу, због тога, лично, тужи у самом Цариграду. Казивајући о овом догађају, Влајинац је казивао и какав се разговор – свађа, водио између митрополита и паше, и да се митрополит чукнуо паши у груди: упамтићеш ко је митрополит Гаврил! У оном времену, после Једренскога мира, код онаких привилегија Васељенске Патријаршије, могао је митрополит Гаврил и претити паши онако...

Нико поред Јање Влајинца, после ослобођења Врања, није знао тачно казивати о томе, како је била, г. 1837, зидана првобитна Врањска

10 Турци су говорили да је паша обесио поп Богдана због тога, што је поп Богдан Турцима посвао Мухамеда, и што је по турским улицама отворено носио свињско месо. Уствари, поп Богдан је био парох једног села Пољанице, где су се Срби мештани организовали и за крв, једне ноћи оне године, напали на Арнауте у селу Зарбинцу и убили им четрнаест душа. Овај напад на Арнауте организовао је и предводио поп Богданов брат од стрица, који се такође звао Богдан. О њему се у Врању знало, да је војевао у Србији под Карађорђем и Милошем. Турцима је угодно дошло, да се место правом Богдану у овом послу освете попу Богдану, који је, и иначе био Турцима тежак. – На кратко време пред своју погибију, поп Богдан се љуто завадио с једним Турчином око првенства подизања хлеба с пекарнице...

саборна црква Св. Тројица, која је била много лепша и виша од садање, изнова зидане г. 1858. А цело ондашње Врање, код онаког одушевљења за обнову цркве, знало је да је за нову цркву, први колац побио Јања Влајинац и да су његови шураци, Погачаревићи, били највећи приложници; најстарији брат Погачаревића, Стојанче, био је онда и тотор црквени. Јања Влајинац је о овим црквеним приликама оставио и писане белешке, које је, раније, писао неко од старијих од њега, а новије сâм он.

Јања Влајинац је у живим бојама описивао и Ашарат, буну Арнаута кардачана и неких градских Турака противу Хусејин паше, г. 1842 и причао о бегству Хусејин паше из Врања и његовој смрти у Велесу. Случај је хтео, да у тој буни наиђе на Арнауте прерушени Јања Влајинац и спасе старога Хаџи Ристу Погачара, чијом ће се унуком, Милицом, после две године и оженити.

Од хришћана, поред Стоше Торovelе, Јања Влајинац је био један од главних покретача за тужбу противу даваније, коју је самовласно и противу одредаба Танзимат-и-хаирие-а, узимао од народа Врањске области, Хусејин пашин син Сулејман бег. Тај је покрет изазвао парницу противу поменутог бега у самом Цариграду, која је држала од 1848 до 1855 г. За ту парницу, први људи у Врању, и муслимани и хришћани упутили су у Цариград депутацију од девет муслимана и девет хришћана. Ова се депутација задржала у Цариграду неколико година. Добар део издржавања ове депутације првих година пао је и на Јању Влајинца.

Јања Влајинац је знао генеологију свих наследних господара и околних пашалика. О скопском Хавзи паши и приштинском Јашар паши зано је све појединости, као да је у Скопљу и Приштини живео. Изблиза је знао и све митрополите у околним епархијама; све велике трговце и њихове послове по свима околним и удаљенијим градовима. Био је у манастиру Хилендару, у Високим Дечанима и Рили и знао је о свима важним црквама и манастирима у српским околним пределима.¹¹

Јања Влајинац је био у најбољој својој снази и најјачим везама с трговцима по другим градовима, кад су државне власти, пред сам Кримски рат (1853–1856), проскрибовали четворицу од врањских првака: Хаџи-Јовча, Николу Лукара, Мику Божинче и Косту Сарафа. Проскрибовани су као велеиздајници. – Ухватиле, као, власти писмо” од српских војних власти, у коме их извештавају да су назначени за *српске капетане!* Поред сина Мике Божића, Влајинац је ове заточенике испратио до Штипа, кад су их власти спроводиле за Ћутају у Малој Азији, где су, један за другим, брзо и смрт нашли.¹²

Време Садреазамово, у ствари инспекцију великог везира Кибризли Мехмед паше у пограничним крајевима Србије после повратка Обреновића,

11 Отаџбина св. 81 с. 116.

12 Види од мене: Четири српска гроба у Ћутаји (Побратимство II серија, год. 1892 књ. II).

г. 1860, Видина, Пирота, Ниша, Приштине, и т.д., умео је Влајинац да опише као да из књиге чита.

Кад се отворило питање цепања Словена од Цариградске Патријаршије, и то се питање пренело у Врање, Јања Влајинац је био међу првима и најодлучнијима противу владика Грка и за добијање владика Словена. Међутим, кад је већ била добивена Ексархија и показало се да она није словенска него чисто бугарска, и Јања Влајинац је био најјачи претставник фракције у Врању противу владика Грка али за српску школу. Он је све до ослобођења Врања и подржавао српску школу и српске учитеље. Како је било отворено и питање школе, бугарске или српске, ондашњи главни српски учитељ у Врању, Милан Ковачевић и његов помоћник Зарија Р. Поповић одлазили су у кућу Влајинца као у своју. Син Влајинчев, Тома, најинтелигентнији и најспособнији трговац у Врању после ослобођења Врања,¹³ у Милана Ковачевића је и завршио школу. Влајинчев најмлађи син, највећа брига свога оца, побегао је из српске школе, што се у њој захтевао рад и, без очеве знања, отишао у бугарску, у којој се бринуло само о већем броју ђака.

Због цепања врањанаца у питању владика и школе, нишки митесариф, Абдураман паша, плаћеник Бугарског Централног Одбора у Цариграду, позвао је себи у Ниш, поред два друга врањанца, и Јању Влајинца. Кад митесариф Влајинца није могао убедити у погледу школе, ставио га у затвор, али Влајинац ни у затвору није попустио од свога убеђења.

Кад је главни српски учитељ у Врању после М. Ковачевића, Вићентије Димитријевић, г. 1872, напрасно умро,¹⁴ Влајинац је тражио да се свечано сахрани и да се строго испита узрок његове напрасне смрти. За четрдесетодневни помен Вићентију, који су у Врању дали његови родитељи из Приштине, Влајинац је на се примио све издатке и ојађеним родитељима указао гостопримство.

Кад је, г. 1874, дошао у Врање први ексархиски митрополит Доротеј и изродила се свађа између митрополита и протојереја Илије Хаџи-Лазаревића, родом из Малеша,¹⁵ Јања Влајинац је, на скупу врањских првака, гласно узвикнуо и тражио да иду из Врања и митрополит и протојереј, и ако је овај био стално насељен у Врању: - нека купе ствари и нека иду одавде обојица; такви нам не требају ни пастири ни свештеници.

*

Јања Влајинац је био прототип и умерено штедљивих врањанаца. Пазио је сваки свој динар и није се од њега лако одвајао за буди шта; а кад

13 Да Тома Ј. Влајинац није радно изгубио ногу, и у материјалном погледу би превазишао све врањске трговце после ослобођења.

14 Држало се да га је отровао ексархиски учитељ Никола.

15 Догодило се да је неко из митрополије покушао да отрује митрополита Доротеја и поводом тога се и изродила ова распра.

је за што стварно и корисно требало, није жалио ни хиљаде. Цело Врање зна колико је он новаца потрошио, да свога најмлађег сина спреми ма за какав посао. И кад је најстарији му унук показао у школи успех, и у Немачкој га је школовао.

Као што сам већ напоменуо, Јања Влајинац је био врло вредан те, и продуктиван. Он је радио од ране младости до дубоке старости, тако рећи целога свог века. Најпре је, годинама, трговао са сировим кожама од ситне стоке и са гвозђаријом. Коже је извозио у Србију а гвозђарију је доносио из Сарајева. По том је, с млађим братом, Димитријем, до 1861 г. водио колонијалну радњу. Из његових се тефтера види, да је та радња, по обрту, била у Врању једна од највећих своје врсте. Од 1868. г. Влајинац се бавио извозом чаура од свилених буба. Годинама је једини Влајинац извозио ове чауре и то не само из Врања него и из околних градова. И дотле се Влајинац бавио индустријом вина, и ту врсту рада све је више усавршавао и развијао тако, да је на неколико изложба добио одликовање. Од ослобођења Врања, Влајинац се ограничио само на индустрију вина и пољопривреду.

Не треба ни напомињати, да је у рукама Јање Влајинца сваки посао цветао.

Из његових тефтера се види да је робу давао на почек - на вересију, али у Врању се зна, да је једини, може бити, био он, који ништа на вересију није узимао. Влајинац је вредноћу и ширио, култивисао. Иако одличног материјалног стања, у његовој су кући, сем једнога члана, сви морали радити. У циљу развијања и вредноће, свога сина Тому, кад му је било свега шеснаест година, почео је, с нешто мало новаца или робе, пуштати на пазаре по околним градовима.

До ослобођења Врања, Јања Влајинац је у два маха био члан Идаре-мецлиза (Административног суда), више година тотор Саборне цркве и по народним пословима у више махова одлазио у Ниш и Призрен. После ослобођења Врања, и ако у шездесет првој години, Влајинац је био први кмет; дуго година општински одборник и члан многих депутација владаоцу.

Јања Влајинац је доживео своју 84. годину. Разочаран у својим синовима, последњих година живота нашао је душевне накнаде у првом свом унуку, Др Милану З. Влајинцу, сада професору Београдског Универзитета. Њега је Влајинац школовао и у Немачкој на пољопривредној струци, и он се свом деди достојно одужио. Пред саму смрт Влајинчеву, унук му је докторирао у Халу на Сали и своју изврсну докторску дисертацију посветио свом деди. Из пијетета, на гробу му је усправио спомен-плочу на којој се чита: Јања Стошић - Влајинац, трговац, 1817-1902. Из истих побуда је свога покојнога деду уписао и за члана добротвора Друштва Св. Саве.

РИСТА Т. НИКОЛИЋ

ПОЉАНИЦА И КЛИСУРА Економске прилике

У економском развоју становништва Пољанице и Клисура није било самосталности готово све до најновијега времена (1878. год.).

У почетку, када су се досељавали преци данашњих становника Пољанице и Клисура, по селима је било *спахија* ("спаије бератлије"). Они су досељенике настањивали. Пошто су села била ненасељена, трудили су се да их задрже у селу¹. Одређивали су становницима земљу за обрађивање и одржавали ред у селу (решавали њихове спорове и др.). Ради лакше управе одржавали су становнике на окупу, бар докле је то било могуће². Свака је кућа имала своју "баштину" обично близу куће. Тако је у Големом Селу било 17 баштина, по којима је спахија разрезивао све своје дохотке, које је добијао од мештана (димнину, чибук, бачевину и др.). Браћа су обично по очевој смрти делила баштину, али ју је спахија увек рачунао уједно. Познато је, како су становници за време спахија долазили до оралија (имања) и какви су били односи између спахија и њих³. Земља је за

- 1 Тако на пр: први досељеници (Костадиновци) у селу Тумби били су се заклели спахији, да никада неће село напустити, јер би му остало путо. И данас, веле, сваки из те породице има "проклетују" од спахије: ако се одсели не може напредовати.
- 2 Прича се, да су нека села ради тога и помештали. Големо Село је у почетку било даље од Ветернице у долини Сенске Реке, где данас постоји селиште. Спахија га је преселио поред Ветернице, јер му је ту било згодније да управља селом. Тако је било свакако још у почетку, док је било мало кућа. Доцније, кад се намножило становништва, спахија није био у стању, да их држи на окупу. Види о томе Насеља I, 119-128.
- 3 Насеља II, 112-113.

време спахија била "рајска", спахија је добијао десетак⁴ од берићета и др. и још онда су становници осигурали себи прву својину⁵.

Нека су села (Урманица, Ушевце, Тумба, Стрешак и др.) поред спахија имала *господаре*, који су били Турци, а доцније Арнаути. Они су у тим селима били "од време" (од старине). Од појаве Арнаута у Пољаници и Клисури (друга половина XVIII века), а нарочито од укинућа⁶ спахија (1839.), господаре су добила и сва остала села Пољанице, изузев Дреновац, Рождаце, Градњу, Крушеву Главу, Мијаковце и Големо Село. Када су се Арнаути почели засељавати, настала је општа несигурност по селима. Појавиле су се "кесеџије", који су нападали села и пленили становнике. Ових је онда било свуда. Ишли су од села до села и пљачкали. Најпре би питали, чије је село, и, чим би сазнали, да у селу нема господара, пленили су становнике. Због тога су ови пристајали, да ког Арнаутина и Турчина признају за господара, јер су се само тако могли да заштите од кесеџија⁷.

На тај начин су сва села Пољанице и Клисуре до 1878. год. имала господаре, изузев поменуто села⁸.

Стање у селима за време господара било је као и у Пчињи за време бегова или у другим крајевима Србије за време читлук сахибија. У Пољаници и Клисури Арнауте и Турке, који су присвојили села зову "господарима", а у Пчињи "беговима". Они су, као и спахије, живели у Лесковцу, само су се господари Урошевца стално бавили у селу где су имали кулу. Њихова је била сва сеоска земља: оралија, ливаде, земља под шумом и пашом. Становници су били чивчије и момци без имања. У недостатку оралије, крчили су шуму, али је земља остајала господарска. Познати су односи између господара и становника из описа других области⁹. У Пољаници за време господара стање становника није било онако бедно као у моравским селима, где су бегови живели по селима у чифлуцима. Као да је постојала нека разлика између господара у Пољаници и бегова у Пчињи, само се не може поуздано утврдити.

Становници неких села су успели да се ослободе тих господара, пошто су купили сву земљу од њих. Тако су се откупили од господара пре ослобођења (1878 год.) становници села Секирја, Власа, Смиловића,

4 У раније доба, када није било десетка, становници су, веле, по обичају, после вршидбе остављали на њиви по једну крстину жита, како би се ова нашла као храна свакој "божјој здијанији" (животињи). Доцније, веле, неки предложи, да то жито, што би оставили на њиви, дају цару, те од тада почну давати "царску даванију"-десетак. Обично се прича, како су године онда биле берићетне и стари људи верују, да би се обновили са обнављењем десетка.

5 Становници су могли онда земљу међу собом продавати као своју; спахија им је давао т.зв. спахијске тапије.

6 Тада је укинут сталан спахилук ("спаије бератлије"). Место спахија од тада се јављају прекупци, који су наплаћивали спахилук од становника. Прекупац је био по некад и само село.

Стрешка и Тумбе. Земљу су поделили међу собом на деонице. Једино се становници Ушевца и Урманице нису откупили од господара, те је њихову земљу откупила држава, којој они (већи део становништва тих села) и данас дугују познати аграрни дуг ("аграм"), који је са интересом толико нарастао, да га мучно икада могу исплатити; због тога су се многи иселили а и данас се исељавају.

Имања по бившим арнаутским селима становници су или заузели бадава или већином купили - што и данас чине - од Аранута и Турака, који су се после 1878 године враћали и продавали своја имања. Иначе су се становници после 1878 године, као и раније, настанили на утрини.

На тај су начин становници Пољанице и Клисуре дошли до својих имања (приватне својине). Данас у овим областима има четири врсте својине: *приватна, сеоска, државна и породична*.

Приватну својину чини поглавито змља оралија, мање је под шумом и ливадама. Свако такво појединачно имање у почетку је било познато под именом "баштина". Пошто су села онда била омања, знало се у свакоме селу колико је било баштина т.ј. имања појединих домаћина. Тај се назив за имање једног човека данас врло ретко или готово и не употребљује. Приватна су имања становници увеличавали захватањем незаузете земље - сеоске или државне - што и данас чине, али у мањој мери¹⁰.

Промена у приватној својини данас се дешава и разменом имања, што је настало нарочито од 1878. год., када су становници покуповали имања по бившим арнаутским селима¹¹. Имања ван кућа далеко су од ових 1/4-1/2 сах.

Сеоску својину, односно заједничку земљу једнога села, чини поглавито паша, која је где-где и под шумом. То је сеоска утринa, која је код

7 Ти су господари у почетку били пољаци сеоски, па су се у току времена наметнули становницима за господаре, присвојивши сву њихову земљу и учинивши их момцима и чивчијама. Сви су они били поглавито Арнаути и постали су господари, како народ вели, "од ради кесеције". За пољаке су морали примати Арнауте, јер су их једино они могли и да бране од Арнаута. Али у колико су их штитили, у толико су се и користили присвојивши земљу сеоску. То је присвајање ишло поступно. Најпре је Арнаутин, као пољак, затражио да му становници ору једну њиву, па онда другу, па трећу, док се тако одомаћио са својим имањем у селу, па је онда полагао право на све село, изнудивши најпосле од становника и тапију на имање сеоско. При томе би допустио да се који Арнаутин насели или заузме ради паше који део села; у томе случају становницима није остајало ништа друго, но да се расељавају. По укинућу спахија (1839.) за господаре су се у појединим селима наметнуле спахије, који су дотле били само спахије. Нека су села и на други начин добила господаре. Тако се прича, да се овако наметнуо Турчин за господара становницима села Власа. Једном се неки од Ђоргазоваца (данашња породица у Власу) задужи Турчину 60 пара, и, немајући да се одужи, нађе другог Турчина у Лесковцу, који га одужи, али с тим, да му ови (Ђоргазовци) у селу искрче, узору и посеју једну њиву, нашто они пристану ради учињене им добороте. Ту су му њиву доцније сваке године радили, док се најпосле Турчин осили, присвоји сву њихову земљу и наметну им се за господара. У почетку им је био господар један Турчин, а доцније двојица, који сву "влашку земљу" поделе на два дела: један с леве, а други с десне стране Власачке Реке; њино је био и данашње село Драгобужде. На сличан су се начин наметнули Арнаути за господаре и у осталим селима, у којима није било господара од старине.

неких села мања, а код неких већа, а нека је и немају. То је земља, која је остлана незаузета, док су становници слободно крчили. Такву земљу имају стара села Пољанице и Клисуре, која су била слободна (Мијаковце, Крушева Глава, Големо Село и др.). Она им је остала од старих и по њој становници слободно секу шуму и пасу стоку као по својој земљи. Данас је како које године те земљу (утрине) све мање, јер је становници заузимају¹².

Државна земља је у Пољаници и Клисуре сва под шумом. Њу су од 1878 год. издвајале власти и данас је има врло много. Сву незаузету земљу бивших арнаутских села, као и оних која су била господарска, присвојила је држава. Где-где то није учињено ни данас, те се води спор између државе и становника појединих села као што је случај са планином села Тумбе, Дреновца и др. Сву неподељену земљу тих села, где је шума и паша ("планина"), дана присваја држава, ма да се становници труде да је одрже као сеоску утрину¹³.

У неким селима Пољанице и Клисуре има *породичних заједница*: њива и ливада, које су заједничке свим становницима једне породице. Тако на пр. у Градњи Шуруменци имају заједничку њиву на месту Гаришту (око 1/2 сах. далеко од кућа). Грнчарци (око 10 к.) имају заједничку ливаду на Кितिцама, звану Околеж и др. Ту земљу становници појединих породица заједнички раде. При орању њиве сви имају учешћа, свака кућа даје подједнако жита за семе, после жетве "снопја" међу собом поделе на "делке", а тапију чува један, који и порез плаћа, у чему га сви остали помажу. Ако је ливада заједничка, косе је сви заједно и међу собом поделе сено. Многе су од тих заједница подељене, те су се до данас очувала само имена "Зједница", као и назив њива или ливада, које данас не чине заједницу. - Те зајед-

8 Становници села Дреновца сачували су се, за време оне опште несигурности ("ајдуклука и бозгунлука"), да признају господара само тиме, што су се при појави "кесеџија", продруживали оближњем селу Секирју, које је имало господара и изјашњавали се, како је и њима тај исти господар. Становници Градње и Големог Села успели су сами да да одбију спахије, који су, по укинућу спахија, покушали, да се становницима наметну за господаре. Тако исто и становници села Рождаца, Мијаковца и Крушове Главе очували су се од господара.

9 Насеља II. 116-117.

10 У појединим селима (на пр. у Големом Селу) нико не забрањује, што становници стално увећавају своја имања на штету сеоске утрине, нарочито оне коју присваја и село и држава.

11 Неки су прешли на купљена имања а оставили своја стара имања у старом селу. Други који је купио имање а није се одселио, чини размену са оним који се одселио: даје му купљено имање, да му овај уступи његово, које оставља у селу.

12 Нека су села на тај начин остала без утрине.

13 Такав је случај са планином (пашом и шумом) села Дреновца између Језера и Градишта. Дреновчани веле, да им је планина (у старом дреновачком удуту, изузев биљанички и девотински) остала од старих ("од пандивек") и да је нису дирали ни Арнаути из оближњег села Зарбинца. Тако је и са планином с. Тумбе. - У појединим селима (на пр. у Рождацу) сами су становници уступили држави своју планину (шуму и пашу), јер нису у стању да плаћају порез на њу.

нице нису постојале због обичаја, да се после деобе задруге нарочито оставља који део земље неподељен, нити их треба доводити у везу са каквом етничком особином народа, бар се тако не могу објаснити породичне заједнице у Пољаници¹⁴. То су они делови земље, које су становници при деоби задруге оставили неподељене или због њиховог незгодног положаја, или због даљине, или што је најчешће због слабе родности, због чега су као имање од споредног значаја. На пр. заједница породице Шуруменаца на Гаришту далеко је од кућа око 1 сах. велика је за "6 ралета" орања, а уз то и неродна те је 1-2 године ору, а друге је године остављају неорану.

Од тих заједница треба разликовати заједнице у појединим селима, чији је постанак друкчији. Тако на пр. у Мијаковцу њиву једну на међи Мијаковца и Крушеве Главе зову *Заједницом* по томе, што су је двојица радили заједно. Најпре ју је радио један, па како су је хтели преотети неки Крушевоглавчани, он се удружи са још једним из свога села, да би је лакше одржали као своју заједницу. Неке су заједнице постале тиме, што су двојица или више разбили заједнички неку крчевину, па је по том заједно орали.

Заједнице више села раније је било, али их данас више нема. Становници села Стрешка и Костомлатице (у Виногошу) имали су заједничку шуму и пашу по планини Лисцу. Та им је заједница постала на тај начин, што су Стречани у почетку терали само стоку на пашу ("на кшлу"), и тако стекли право на Лисац са Костомлатичанима, којима је Лисац припадао од старине. Доцније су Стречани почели орати по Лисцу, што им Костомлатичани нису допустили, јер им је Лисац био само за пашу. Због тога је између њих било спора, који је по ондашњем суду решен у корист Костомлатичана, којима припадне Лисац, јер је Костомлатица и десетак давала на Лисац¹⁵. Доцније становници Костомлатице продаду Турчину Лисац (за седам "кеса"), а овај га прода Стречанима (за 27 кеса), због чега ови и данас имају земље у Виногошу.

У раније доба као да је било и црквене земље по Пољаници. За Јованову Падину, која је у Градњи више Станчића, а између Ђуршине Долине и Крушевоглавске Реке, веле, да је "вак'вска" т.ј. својина некадашње цркве Св. Петке.

С обзиром на *данашње економско стање* становништва Пољанице и Клисуре може се рећи да су сва села у главноме земљорадничка, једна у већој, друга у мањој мери. Села у Пољаници с десне стране Ветернице јесу готово права земљорадничка као и делови села с леве стране Ветернице,

14 Њих има и у Билећким Рудинама (б. Насеља II, с.711). Изгледа ми да су те заједнице исте са овима у Пољаници, те због тога и не треба њихов постанак објашњавати помоћу етничких особина.

15 Онда су се били потукли Стречани са Костомлатичанима и неки су били поубијани. Спор је вођен дуго. Костомлатица је била уз Врање, а валија је био у Призрену - Стрешак је био уз Лесковац, а валија је био у Нишу.

који су ближе реци. Од села у Клисуре Вина је право земљорадничко село као и Барје, Калуђерце, Лалинце и остала у појединим деловима. Остала су села у главноме земљорадничка, али су у многоме и сточарска као у Пољаници села у изворишту и с леве стране Ветернице, која су даље од реке; од оних с десне стране такво је Мијаковце и поједини делови Големог Села, а у Клисуре сва остала, изузев поменута. Сва села у Пољаници и Клисури, изузев нека¹⁶ (Урманицу, Стрешак, делове Градње), спадају у ред економско довољно јаких села, нарочито она у Клисуре.

Земље оралије има доста у свим селима, само није исте родности. Најплоднија је оралија поред Ветернице, нарочито од села Ушевца до уласка у Клисуру, а у Клисуре местимице, где су проширења и где престаје клисурасти део долине, а настаје равница и то поглавито од Барја и Калуђерца ка Вина. Ти делови равнице, које има местимице поред Ветернице, носе назив *Луке*¹⁷. То је не само најплоднија, но и најлакша земља за рад. Ње је мало и држе је само становници појединих села, чији су делови ближе реци. Остала је оралија ван равни долине Ветернице, а по косама и њиховим странама; слабија је и не тако родна, ридска земља, која због слабе родности у појединим селима не достигне ни да исхрани становништво¹⁸. Она је главна оралија већине становника у свим селима Пољанице и Клисуре. Позната је под именом: "смолница", "росуљавица", "шиорка" (жута и "песикљава земља"), "мртвица"¹⁹ и у опште "љискаво" земљиште, где је одмах испод оралије камен. Родније су само оне њиве, које су скоро искрчене и познате под именом "новина". Таквих је њива у почетку било више, те је и земља била роднија²⁰. Сеју се сва стрмна жита. Поред Ветернице добро роди кукуруз²¹ и пшеница (белија, мурејка - крупна пшеница, иловица, црвенка, јарица - последња пролетња пшеница од Младенаца до Ђурђева - Дана) и та жита поглавито сеју по њивама дуж Ветернице. По осталим њивама највише се сеје овас, раж и јечам; само по њивама тек искрченим ("новицама") и онима, што су поред кућа, те се могу ђубрити, становници сеју кукуруз и пшеницу, иначе већином остала стмна жита. По највишим њивама, које су на развођима Ветернице према Морави и

-
- 16 У тим селима као на пр. у Стрешку, Урманицу и др. само је по неколико кућа, којима достиже храна целе године, остали купују храну.
- 17 Равница поред саме Ветернице, где су најбоље њиве Власа и Градње, зову се *Луке*. У Клисури постоје у једноме проширењу између Гагинца и Лалинца *Големе Луке*
- 18 На пр. у с. Урманци човек са 10 чељади треба да оре 100 ралица оралије, па да може живети.
- 19 "Мртвичаво" је опште место, које је окренуто према Северу; испод оралије је близу камен, те такву земљу мраз увек брзо пробије, а врућина изгори. У опште смонице, росуљавице и мртвице се тиче, кад народ каже: "Баштина је наша тнка, треба да се ђубри."
- 20 Због тога је и вероватно, да су раније године биле бериђетне, што веле стари људи. Готово све су њиве онда биле "новина", а уз то су их добро ђубрили, јер су стоке много више чували. - Довољно је родна и она ридска земља, која је према Истоку и коју ветар "брише".
21. Кукуруз ("мумуруз") је први пут био донет у Смиловић, па је онда распрострањен по свој Пољаници и данас је главна храна становништву.

Десивојској Реци, сеје се једне године овас (крупник или лимац), друге јечам, па се неколико година не сеје ништа, оставља се да земља "лега", па се онда опет обнавља рад. - Поред жита данас где-где сеју помало и проса, које су раније више сејали²². Постоји предање, како је просо раније одржавало народ, као данас кукуруз, који је главна храна становништву. Просо су доносили и из Ниша.

Према свему томе, да једна породица од 10 људи може осредње живети потребно је негде више негде мање, како је где родна: у Градњи 5-6 хектара, у Големом селу око 8 хектара, у Станцу, Мијаковцу око 10 хектара, у Дреновцу око 40 "рала" земље (осам је ралица колико 4 дана орања), у деловима Власа даље од Ветернице око 15 хек., у Стрешку је, веле, мало и око 20 хек. Од стоке је обично једној таквој породици потребно: 30-50 глава ситне (оваца и коза), око 10 говеда, 2 јарма волова, 1-2 коња, 5-10 свиња и др.

Паше у Пољаници и Клисуре има довољно, изузев нека села с десне стране Ветернице, нарочито Урмаицу и поједине делове Градње. Најбоље паше има у самој изворишту Ветернице на подножју Облика, Грота и других висова, где су села Дреновац, Секирје и др. Ту су на граници Пољанице према Југу и чувена сточна места Девотин и Биљаница. Девотин је, веле, по томе и име добио, јер је једна крава давала по девет ока млека²³. И Лисац је исто тако познат са своје паше као и оближња планина Кукавица. По Клисуре има свуда добре паше.

Шуме има довољно у Пољаници, а нарочито у Клисуре, која је већим делом под шумом. У томе погледу Пољаница чини прелаз између Јабланице и Голака с једне и Врањског Поморавља с друге стране. То се најбоље да видети при прелазу из крајњег, југо-источног дела Јабланице у Пољаницу, а из ове у Врањско Поморавље. Нарочито пада у очи оголићеност Пољанице према Клисуре, Јабланици и ј.-и. оградима Голака, а још више оголелост Врањског Поморавља према Пољаници, што се нарочито опажа на путу ка Врању, пошто се прође теснац Маркова Калета. Оголелост земљишта, која одатле на све стране настаје, необична је за онога, који се дуже бавио у Пољаници и Клисуре.

Сви висови, који ограђују Пољаницу и Клисуру, јесу под шумом, као и подножје њихово. Већином је шумовит део Пољанице у самој изворишту Ветернице, где су села Дреновац, Добрејанце, Секирје и Смиловић. Тек од Дрезговице и Урмаице са десне стране Ветернице шуме је мање. Ту се

22 Данас у Стрешку само неколико кућа имају по 100-200 ока проса. У Секирју су појединци жели по 200 снопа проса, а сада место њега сеју највише јечам. Тако и у Дреновцу просо су имали колико и жито, а сада ни за "иљач" (лек). Неки веле, да се жито (ваљда кукуруз) "од напред" није ни рађало.

23 Када је један Арнаутин из Девотина продао краву једноме Србину у Врању, овај му се доцније жалио, да крава не даје довољно млека, на шта ће му Арнаутин рећи: "Ако сам ти краву продао, Девотин нисам."

прекида онај појас шуме, који се од изворишта Ветернице пружа десном страном подножја Грота и Облика. Одатле па до долине Мијаковачке Реке, десне притоке Ветернице, шуме има само местимице; косе су већином голе, поглавито обрађене или под ливадама. Од Мијаковачке Реке па даље према Клисури и по овој настаје права област шуме. У Пољаници с леве стране Ветернице шуме има много више, но на десној страни. Овде се непрекидно пружа појас шуме од изворишта Ветернице па у правцу ка Клисури, а дуж развођа, којим иде политичка граница између Србије и Турске. Према изворишту и ка Клисури тај се појас шуме све више шири, а по средини је у многоме прокинут; ту су села Трстена, Драгобужде, крајеви Власа и Големог Села. Та је страна долине Ветернице и слабије насељена. Због тога становници ових области обилују у шуми. Само становници неких села (Урмаице, Стрешка, Градње, донекле Власа) већ оскудевају у шуми због горосече.

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ

"NUSHKA" translated by Maja Bulajić

In the evening, you can get on somehow. You get confused, you forget and fall asleep. But, at night, when you are awoken by the moon-light - and it does shine into your eyes - I can tell you, you can hardly breathe. You ponder and ponder, then... Well, even the ground is different there! You lie and stretch out over it freely and trustingly as if lying next to your mother.

When summer breaks, you hardly enter the house. Except taking the gowns in and out and cooking meals, everything else is done in the yard and garden. You do not know what it is like when the yard has been sprinkled in the evening, and the rush beddings, mattresses and quilts are laid out. You lie and smell the moist dust. The moon shines, so the old tiles, already green with moss, appear black. You are simply afraid to breathe. If you clear your throat, fear grips you, for that is the only sound heard, nothing else. You hide your head under the quilt, breathe in the scent of recently washed linen, listen to the cricket chirping on the hearth in the kitchen, leaves rustling from the garden, birds, still awake, leaping in trees and bushes, water dripping from the wet stones of the well, and, up there, from the Gypsy quarter, the sound of zurla¹ barely gets through squealing in its high-pitched tone and it travels far, far away...

It is Sunday today and they had trouble to pull me away from the wedding. Our next-door neighbour Traiko is giving a wedding party for his firstborn son. Mother and father have gone there for supper and I was brought back so that Nushka, our guest was not alone. Nushka arrived on Saturday evening with mother. Firstly, there should be someone to clean the house and prepare the lunch while mother and father are out at the wedding, and secondly, Nushka too should

1 zurla - an oriental woodwind instrument with a high-pitched tone, in fact, a primitive form and forerunner of today's oboe.

have some fun: from over our garden wall, she could watch the party and the oro² which would be danced all day. So, Nushka observed all day long. She gathered stones and logs that she had found around the garden, leaned them against the wall by the sour cherry tree so that she could watch the oro. A great many people were dancing. Even I danced. I held on to the best of the young men. They accepted me gladly, not because of me, but because of her, our guest Nushka, whose round white face gleamed over the wall, under the branches and leaves. And you could see only the upper part of her bosom which, leant against the wall, was raised and bulging, with rich strings of ducats and double gold coins lying on it... From there, she gazed this way into the oro, but she gazed so as if looking at noone. That made the young men angry. Especially Mladen, a tall red-faced fellow from her part of the town who had come all the way only because of her and who killed himself leading the oro, and giving tips to Gypsy musicians. In order to show her that he loved her, I suppose, he would let no girl dance next to him when starting the oro, but he would take me, her cousin...as if I were her somehow! But Nushka would just smile at that, glance and not even give him a look!...So, that is why they brought me home by force when the night fell and closed the gate. Then, father and mother went to the wedding, leaving Nushka and me to go to bed. That is why I was cross with Nushka. I angrily threw away wallnuts and chestnuts she was giving me. I even did not want to eat. She had watered the yard, spread out the bed and took out the supper in a round copper pan. But who would want to eat! The pan in front of us, the supper untouched. The moon glows like melted lead. Shadows, big and dark, sway and spread. From the party, through the garden, the dark yellow light reaches to us, interrupted and broken by the branches and leaves. The people at the wedding are also having supper. The clanking of plates, glasses and bottles and the soft love-yearning playing of the musicians is heard. Above us, through the illuminated air, something warm glides and charms you.

- Have your supper, Nushka!

She takes some bread, fingering and squeezing it into small balls. She positions herself, one minute she unbuttons her short embroidered vest and shirt, while the next she pushes her hair aside and flings it onto her shoulders.

- I'm hot! - she says, her breath short.

I watch and wonder. She has changed. I know her from before when mother invites her for a visit, she is a real devil. After dinner, she gathers girls around her, then young women come, too. Father retires to his room early, as usual. Only mother stays with them. After closing the gate and sealing holes in it, the girls start dancing and singing. What things they do! They dress up as men, frighten each other, roll on the grass in the shadows of the trees around the garden. And Nushka

2 oro - the national dance which has hundreds of variations; as a rule participants form a circle or a half-circle and hold on to each other; the folk dance is usually performed to the accompaniment of singing and music, with small steps.

is their leader. Only when she lets her hair free and makes herself comfortable. Seizing a girl, especially the one who is afraid of the darkness and night dew, she rushes into the garden. There, she runs, swirls and sings: as "an outlaw grabs a Turkish woman escaping to the mountains with her on horseback, and the Turkish woman hesitates, embraces him and stammers: Ah, my love, my love!"

- Ah, my love, my love! - Nushka rushes out of the garden, leaving behind the one she chased. Taking the round pan and beating it, she begins to twist, shake and dance. Her hair whips, cheeks burn, eyes glisten as she dances and sings.

- What's the matter with you? - I ask her now. But she wouldn't even raise her head as if afraid to look at me. She just continues to unbutton and refresh herself and roll up her shirt-sleeves, staring somehow strangely, softly. And the moon simply flickers. Only where we sit the ground gleams and everything else is covered by the shadows of all the trees.

At that moment, the musicians began playing fast and furious, probably at the best man's toast. Shouts were heard.

- Oh! - Nushka cried. She stood up, and began stretching. The murmur from the wedding became louder. Suddenly, she took me in her arms, embracing me fully. - Let's watch - she whispered carrying me across the garden.

So she brought me to the wall. She chose the darkest spot, in the corner by an apple tree. She placed me upon the wall to view the wedding remaining behind me. Then she braced her feet against the tree, raising herself up on the wall, and putting her arms around me. Hidden so behind, she observed the yard, the party: those tables by the wall, the people around them, the best man, the bride's father-in-law and the rest of the guests. They sat back, already warmed up by drink, their short coats undone, their sheepskins thrown away. They coughed, cleared their throats and sighed heavily! The bride and groom were serving them. A single lantern, hung on a peach tree branch, cast light from above.

In the middle of the yard - a well with spilt water glistening around it. Every second servants come out of the house, bringing dishes and cauldrons with wine. By the house, under the eaves, between the men in the yard and women in the rooms, the gypsies sat. All of them in the shadow; playing. There is no space only for Shaban, the piper. His friends had pushed him in front of them onto the light. He bent down, cross-legged. His turban shows white, his bony face looks dark, and his big bony dark fingers fall on the white pipe. He plays and his tailless dog (that we, children always chased because it bit us whenever we wanted to come closer to its master) has squatted in front of him, raised its head staring into its master playing. It moves only its front legs to the beat of the music. And they all play. The clarinet gurgles, the fiddle glides, the tambourine rings, and Shaban, leading them all with his pipe, raises the tune, joins in, breaks off, cuts, so it makes one even wilder. Indeed, the best man and a few others have risen to their feet. They hold onto the chairs; they would like to dance but as if sorry to interrupt the song, they just stand there, waving their arms to the rhythm, approving:

- Ah, hah ... That's it! O-o-o-oh!

When the best man could not stand it anymore, he called out to Shaban:

- C'mon, Shaban, the heavy one ...

The gypsies began to play to them. The women could hardly wait for that, so they rushed out of the house, allegedly to watch for the time being, though they would join the oro later on. The oro had already started. Several of the men stood aside, pulled out their handkerchiefs and towels. Bent down, watching carefully not to make a mistake, they began to dance slowly, heavily and mightily.

- Ah, you, Mile, I'd give my soul if only I were you! - a stifled voice in front of me frightened me and drew my attention. I looked down and a fez cocked to a forehead emerged, then dark Mladen's face appeared, all sweaty and blushed. Behind me, Nushka bowed even more; she stooped and began pulling me more strongly toward herself, as though to protect me from him. He kept getting up on tiptoe so that he could see her beside me. But he could not. All he did see in my lap were her round white arms that squeezed me; bent so, she was hiding behind. He pulled out his purse and offered me a coin:

- Here, buy yourself some ... - putting the money into my shirt he dropped his hand onto hers and kept it there.

- Don't take it, don't take it! - I hear terrified Nushka whispering behind me.

I turned around, but she bowed all the way to the ground, her knees buckling. She barely holds on. In my lap, I feel her fighting, pulling her hands out from his; but he will not let go. The musicians play, the oro has already spread coming this way, but no way he would let go of her hands, step back and leave.

Nushka barely managed to free herself.

- Let's go.

So, she took me off the wall pressing me against her bosom even more closely, and set off, but hiding in the shadow along the wall. I leaned on her. She was all hot and sweaty. She made me sweaty, too. As I put my left arm around her neck, my fingers reached her warm hot mouth. Her breasts were warm and firm. I clearly feel kind of small lumps dissolving and breaking in her breasts, under my elbow. Even my legs burn with her heat ...

- Don't you listen to him ... Crazy, he's crazy! - she tells me as if making an excuse, and staggers hardly walking. I can see him standing on tiptoe, watching, clenching the wall just about to jump over after us. As if she knows that, she is afraid to look back, just holds me more tightly, swaying and stumbling over the tiniest of the pebbles. She is stopped by the smallest of the branches, startled and frightened by the shadows and night dampness. She found the garden door somehow. Once she saw she was in our yard and sat on the bed, it seemed as if she freed herself from something ... She started to rub her forehead, pull her hair up refreshing herself ... She went to the well, and drawing some water, she began washing and splashing ...

She got refreshed, composed. Her eyes began to shine, her cheeks flamed red with the locks of her hair stuck on them ... And the oro from the wedding went

on all the time. Shotguns started going off. First, a long soft and monotonous tune, then a faster merrier one ... The pipe whined, breaking your heart ... Suddenly, a song resounded:

Jovan, my first love ...

Nushka jumped to her feet. She could not bear it any more. She grabbed the copper pan and began to dance. I will never forget it. That was something!

She knew nobody could see us, so she danced twisting, screaming and turning as if it was so sweet to her. She is shaken up, her short vest aside, her shirt open, so her breasts glare like marble; her wet dark hair whips her and gets tangled ... Her body breaks twisting like a snake. Only her eyes are wide-open strange and dark, yet so bright ... The singing and the playing from the wedding become louder and louder. The moonlight spreads and floats away...The previous song still goes on:

For a short time, my sorrow, we loved each other!

Nushka bent backward. Her hair touched the ground, her bosom rose, her sleeves fell all the way to her shoulders and down. Bent backward and holding the pan which shone under the moonlight, she began:

Jovan, my first love! ...

She was completely enthralled by it as if she fell into a kind of trance, or something. With her mouth open, she seemed to swallow everything that came from the wedding as well as the moonlight, the night, everything, everything ... She scarcely managed to come to her senses. She pulled up the quilt, fell down taking me in her arms and drawing me closer, my head against her bosom.

- Sleep, sleep! - she was soothing and lulling me into sleep, though she was shivering all over, probably with all this around us growing more and more powerful. She was shivering and giving off a scent, such a scent!

ДР ЈОВАН ЈАЊИЋ

**ОСВРТ НА ПРИКАЗАНИ РАД ПЕДАГОШКЕ АКАДЕМИЈЕ
"ИВО АНДРИЋ" (1972-1996)**

**У књизи ОБРАЗОВАЊЕ УЧИТЕЉА У ВРАЊУ
(1946-1996)**

Рад Педагошке академије, од њеног оснивања 1972. до гашења 1996. године, приказан је у посебном поглављу књиге.

Аутор овог поглавља је чињенице за које је сматрао да одсликавају ову етапу у образовању учитеља у Врању распоредио у осам издвојених одељака. Тако је постигнута прегледност изложене грађе. Напомињемо и то да је ово поглавље, за разлику од других делова књиге, писано јасним, допадљивим, скоро есејистичким стилом.

Осврнућемо се на сваки од одељака у овом поглављу, пре свега са аспекта њихове конкретности и довољности наведене аргументације.

У првом, уводном одељку, аутор образлаже разлоге који су условили укидање учитељских школа и оснивање педагошких академија (потреба за вишим образовањем учитеља, сувише разграната мрежа учитељских школа у Србији, немогућност запошљавања дипломираних учитеља, опадање интересовања за упис у учитељске школе и сл.). Указује, такође, на чињеницу да су се многи незапошљени учитељи преквалификовали за друга занимања или су се као квалификовани радници запошљавали у фабрикама врањске индустрије. Због свега тога било је нужно укидање, учитељских школа и оснивање мањег броја педагошких академија, односно прерастање једног броја учитељских школа у педагошке академије. То се десило и са врањском Учитељском школом.

У одељку II аутор упознаје читаоце са правним актима (Републике и Општине) на основу којих је, спајањем Учитељске школе и Одељења ВПШ, отпочела са радом Педагошка академија 1. септембра 1972. године. Као професор Учитељске школе и учесник у тим догађајима, исправно запажа да је гашење те школе било праћено носталгијом професора и ученика, односно свршених учитеља, и одређеним превирањима и узнемиренешћу. "У току тог превирања", - констатује он - "било је, без сумње, ускогрудости, фиктивних заблуда и искључивости. Ипак преовладао је дух узајамних толеранција, истинске колегијалности и међусобног разумевања". Очигледно, а то се може рећи и разумети, аутор идеализује ово време. Зна се, међутим, да је било и правих људских драма због спремности неких учесника тих догађаја на све да задрже своје радно место, односно да неког потисну с његовог. Најизразитији пример таквог односа је био случај мр Властимира Михаиловића, једног од најистакнутијих професора дотадашње Учитељске школе у Врању, коме је, без стручних и људских аргумената, оспоравано право да ради на новооснованој Педагошкој академији, што је иритирало и огорчило просветну јавност не само врањског краја.

Ново стање, као последица деловања закона о укидању учитељских школа, прихватају и професори Учитељске школе у Врању и свршени ученици, односно учитељи. Први, да би се квалификовали за рад на Педагошкој академији као вишој школи и избегли судбину технолошког вишка, приступају личном усавршавању (бар неки од њих), а други, осећајући да ће и егзистенцијално бити угрожени, ванредно студирају на Педагошкој академији. Истина, било је и оних који су се, како аутор каже, уписивали на ванредне студије, "пре свега, прихватајући виши квалитет и стручност у раду са најмлађим ученицима основне школе". Радило се, у највећем броју случајева, о борби за опстанак у служби или да се добије боље, повољније радно место. Одједном је нови закон изазвао несигурност учитеља да могу, у звању у коме су, да задрже радно место и дочекају пензију.

Када је пак реч о кретању професорског кадра, о одласку из Учитељске школе, која се укидала, и касније о повратку у Педагошку академију и сл., недостају примери који би то илустровали, а они су у књизи која би требало да буде споменица и летопис - неопходни.

Напомињемо да је у књизи, изван овог поглавља, дат списак професора и сарадника који су радили у Педагошкој академији за време њеног постојања, али, што је за чуђење, без података о томе које су струке и са којим академским звањем. Тако, читалац не може знати ко је, на пример, предавао у овој вишој школи педагошке предмете, ко српски језик и књижевност, математику и сл.

Одељак III посвећен је даљем тумачењу и парафразирању закона по коме је организован рад у Педагошкој академији. Ту се говори о двостепе-

ној настави (четворогодишња, средња школа - I степен и двогодишња, виша школа - II степен), затим о полагању матурског и дипломског испита, ванредном студирању, доквалификацији учитеља и сл. Како је пак све то функционисало у пракси, да ли је та двостепеност била предност или мана у односу на претходну јединствену учитељску школу - не коментарише се.

Чињенице из Закона о средњем образовању и васпитању и Статута школе о стручним органима и органима управљања изложене су у одељку IV. Споменути су Наставничко веће и активи школе, као стручни органи, а Радна заједница и Савет, као органи управљања.

Било је овде корисно да су, ради илустрације активности ових органа и њихове улоге у животу школе, наведени примери дневних редова бар неких седница, затим имена првих чланова Савета школе и институција које су представљали и сл. Тако би могло да се види која су то питања (стручна и остала), сем уобичајених и рутинских, заокупљала пажњу ових органа и била актуелна у појединим фазама двадесет двогодишњег постојања Педагошке академије и на које се снаге она ослањала у њиховом решавању.

Овде је било место да се даду и подаци о сарадњи Педагошке академије са другим вишим и високошколским установама, са средњим школама, па и са Педагошким заводом, који је постојао у то време у Врању и са којим је, како се зна, било извесних, не баш разгранатих, стручних контаката.

Рад Библиотеке приказан је у одељку V. Сама чињеница да је проблематика Библиотеке издвојено приказана говори о важности коју јој аутор придаје за укупни рад Педагошке академије. У томе се са њим потпуно слажемо. Библиотека, како се данас сматра, није само место где се позајмљују књиге. Она, како и аутор показује, има поред те активности и низ других облика упознавања и популарисања књиге, књижевности и других уметности. Она је и место где се ученици стваралачки ангажују.

Посебно успешно је то показано за период 1989-1994. године, када је Библиотеку водила професор и песник Сунчица Денић. Са пуно потребних детаља, веома конкретно, приказане су разноврсне активности Библиотеке (рад Литерарног клуба, издавање листа, књижевни сусрети, обележавање јубилеја истакнутих књижевника и културних радника, изложбе и сл.). Читајући ове странице, читалац стиче живу слику рада Библиотеке и осећа живот у њој. Будући истраживачи школских прилика и неприлика нашег времена у оваквим деловима књиге заиста могу наћи корисну грађу. А то је сврха, можда и најважнија, оваквих публикација.

Хронолошки гледано, ово је само сегмент, етапа из педесетогодишњег постојања Учитељске школе, односно Библиотеке у њој, па је било корисно да је учињен, макар у најкраћем виду, осврт на њен рад пре

оснивања Педагошке академије, као и на време после њеног укидања. Истина, аутор констатује да је Библиотека наслеђена од Учитељске школе и Одељења ВПШ, говори о њеном књижном фонду, богатству у периодици, смештајним условима, али не даје податке о томе шта је сем тога баштирила, као традицију, из времена пре оснивања Педагошке академије - у погледу садржаја и облика активности, остварене праксе и постигнутих резултата у раду са ученицима и свршеним учитељима, о библиотекарима који су у њој радили, њиховом стручном профилу и сл.

Потребно је било, нарочито за будуће истраживаче образовања учитеља у Србији и уопште школских прилика, да су наведени наслови бар најзначајнијих часописа и листова које је Библиотека примала, да је, такође, дат попис главних уџбеника за поједине наставне предмете и сл.

Стваралачка активност ученика у оквиру Библиотеке је могла бити такође илустрована објављивањем одређених, најуспелијих литерарних и ликовних остварења. Простор у овој, иначе невеликој књизи, то је допуштао.

Интересантно је да ово поглавље не прати никакав илустративни материјал - фотоси, факсимили важних докумената и сл. Додуше, и књига у целини у том погледу је крајње оскудна. И оно мало фотоса што је донето у техничком и естетском погледу су испод нивоа који би оваква књига требало да има.

У одељку VI приказани су зборници радова наставника и сарадника Педагошке академије. Објављено је 7 свезака и оне су сигурно, како се у књизи каже, "својеврсно сведочанство о распону интересовања и постигнутим дометима у овој области деловања".

Овај одељак је веома информативан: наведена су имена уредника и чланова редакцијских одбора свих бројева, дати су наслови свих прилога са именима аутора, за неке бројеве је дат и тираж.

Значајно је за садашње читаоце, а много ће више то бити за будуће, да оваква публикација (од ње се то очекује) приказујући садржај објављених зборника, пружи и чињенице и оцене на основу којих ће моћи да се одговори на питања као што су, на пример:

- Колико прилози у зборницима значе допринос решавању стручних и научних проблема везаних за природу и карактер образовне институције каква је Педагошка академија;

- Колико они одсликавају специфичност Педагошке академије као педагошке и стручне установе - у односу на друге типове школа;

- Колико објављени прилози приказују напоре аутора (и њихове домете) да унапреде у првом реду оне наставне дисциплине које су најзначајније у формирању учитеља, односно наставника разредне наставе;

- Да ли су поједини бројеви тематски кохерентни, одн. да ли су уређивани по некој утврђеној концепцији, или је њихову структуру одређивао број приспелих радова;

- Да ли се сви радови тичу образовања учитеља и да ли им је место у оваквим зборницима, и сл.

Мислимо да понуђене чињенице, и посебно оцене, нису довољне да се добију задовољавајући одговори на постављена питања.

И сама структура објављених прилога (у тематском погледу) показује да су доминирала питања која су, ипак, у другом плану, када је реч о установи за образовање учитеља. Више од 60% прилога односи се на разне општеобразовне предмете, више или мање релевантне за образовање учитеља, око 13% су прикази књига, библиографије, сећања, некролози и сл., 25,5% прилога се тиче разраде наставних и методичких питања, схваћених у најширем смислу, 4,5% дотичу педагошку и психолошку проблематику.

Није тешко запазити, статистички гледано, да је у зборницима најмање прилога из научних и наставних дисциплина које дају печат личности учитеља.

И поред свега, једно је сигурно, покретање зборника радова показује настојање Педагошке академије да се научно-истраживачки рад у њој подстакне и помогне, да се професорима пружи могућност да објављују своје радове, што је био услов њиховог опстанка у школи и напредовања у звањима. Може се зато прихватити закључак аутора: "Али, и овакви какви јесу, зборници показују несумњив допринос у домену одговарајућих струка, афирмацију Педагошке академије, што их чини занимљивим у ширем контексту".

Закључићемо да је овај одељак, са одељком о Библиотеци, у склопу целине текста о Педагошкој академији, несумњиво најконкретнији и са највише појединости.

Одељак VII је закључни у овом поглављу. У неку руку, овде се сумирају резултати рада Педагошке академије, констатује се да је она стекла висок реноме у школству на југу Србије, а да су наставници (учитељи) школовани у њој "целокупно основно школство и предшколске установе подигли на виши ниво". Тако је испуњен њен основни задатак.

Значајно је за историју образовања учитеља што се овде износи чињеница да су на Педагошкој академији у Врању студирали и Грци, те да је о томе афирмативно писано у грчкој дневној штампи.

Последњи, VIII одељак, посвећен је отварању Учитељског факултета у Врању, као потребе да се образовање учитеља подигне на још виши ниво. Констатује се да је Педагошка академија створила материјалне и кадровске услове за рад Учитељског факултета, а онда се наводе и цити-

рају закони који регулишу отварање Учитељског факултета у Врању као организационе јединице Универзитета у Нишу.

И ове редове, исписане после читања књиге *Образовање учитеља у Врању (1946-1996)*, прати сигурно извесна доза носталгије, јер је и њихов аутор, што с поносом жели да истакне, један са списка учитеља образованих у Учитељској школи у Врању, школи која је, ослањајући се на традицију школовања учитеља у Србији, створила основу на којој је израсла и Педагошка академија и Учитељски факултет. Отуда и његова жеља да се што конкретније и што аргументованије говори о њима, како би се омогућило и данашњем читаоцу, као и ономе који ће то бити у будућности, да сагледа и осети сав значај који су оне имале за свеукупни прогрес овог дела Србије.

ПРОФ. МР ВЛАСТИМИР МИХАИЛОВИЋ

ОБРАЗОВАЊЕ УЧИТЕЉА У ВРАЊУ

Поводом 50 година рада на образовању учитеља, у издању Учитељског факултета у Врању, изашла је књига *Образовање учитеља у Врању, 1996*, страна 215. Аутор највећег броја страна је проф. мр Боривоје Трајковић.

На почетку књиге говори се о настојањима да се у Врању оснује учитељско богословска школа. То је обрађено у поглављима:

1. Активност Владе Кнежевине Србије на просветном пољу у Врању,
2. Настојање Владе Кнежевине Србије и напредних људи да се отвори богослов. - учитељска школа

ДЕЛАТНОСТ ЧЕТВОРОРАЗРЕДНЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ (1946-1954)

Раду Учитељске школе после њеног оснивања (1946) посвећене су 44 стране (14-58) са следећим насловима:

Отварање Учитељске школе у Врању (3), Почетак рада УШ (4), Рад Наставног савета УШ (5), Разредна већа УШ (6), Рад стручних актива (1946-1954) (7), Организација образовно-васпитног рада (8), Наставни планови и програми четворогодишње УШ (9), Рад УШ на образовању привремених учитеља (10), Вежбаоница УШ (11), Ваннаставне и ваншколске активности ученика (12), Кретање бројног стања ученика (1946-1954) (13), Смештајни услови УШ (14), Уџбеници и друга литература (15), Дипломски учитељски испит (16), Васпитно дисциплинске мере (17) и Наставни кадар у УШ (18).

Оснивање Учитељске школе (УШ¹) било је условљено стањем прилика после II светског рата, обнављањем привреде и даљим друштвеним развојем, потребом отклањања неписмености, која је у Врању и околини достигла изнад 50%.²

1 УШ уместо Учитељска школа у даљем тексту

2 Годишњи статистички извештај СО Врање

Спровођење Закона о обавезном седмогодишњем школовању (1945) утицало је на повећање броја одељења основних школа за једну трећину. Узлазни привредни развој и развој друштва утицали су повољно на ширење школске мреже, па и на проширење врста школа. Но, и само текуће школовање - апсорбовање ученика у даље образовање, након завршене обавезне основне школе, било је један од разлога за оснивање Учитељске школе у Врању. Њеним оснивањем (1946), град Врање са околином, иако неразвијен и прегусто насељен крај, у појединим деловима, са изразитом миграцијом становника, постаје значајан школски центар на југу Србије.

Почетак рада УШ везан је за формирање првог разреда са два одељења и 81 учеником и другог разреда, са 51 учеником. Ученици нису долазили само из града и околине, већ и из босиљградског краја.

Што се тиче наставе у УШ, констатује се на почетку излагања, извршена је подела предмета на тринаест стручних наставника, од којих је Богдан Шешић једини био у сталном радном односу. Остали су радили хонорарно, а дошли су углавном из Гимназије. Убрзо после одласка Бошка Бабовића, првог вршиоца дужности директора УШ, за Београд, Шешић је именован на ту дужност.

Редовно извођење наставе у школи текло је по распореду часова, датих у прилогу текста (за први и други разред). На основу њих може се донекле сагледати основа за стицање општих знања. Из распореда за други разред, у који су били унети стручни предмети: психологија (2), педагогија (2), па чак и методика (1 час нед.), види се основа за стицање професионалних знања.

Поред свих дезорганизујућих услова за рад на самом почетку, овакав пројекат стручних предмета значио је импровизовање и трагање за оним што је деловало још пресудније: смештајни простор, уџбеници, наставна средства и учила, па и искуство за рад у професионалној пракси УШ.

Већ у првој школској години извршене су кадровске промене у руковођењу и организовању рада у школи. Марта 1947. године именована је Анђелија Протић за директора, што је за почетак, када су се гомилали проблеми и ваљало их је отклањати, било неповољно за установу.

Концепт излагања у књизи разрађен је у седамнаест поглавља, да би у другом делу излагања био сведен на девет; остао је нејединствен с обзиром на кохерентност материје. Другим делом, ипак, материја је боље повезана. По нашем мишљењу, овај концепт би морао бити сажетији и по проблемима друкчије структуриран:

1. Општи део четворогодишње, односно петогодишње УШ, 2. Школски простор и материјално техничка основа за рад, 3. Образовна структура према наставном плану и програму, 4. Организовање образовно-васпитног рада, 5. Директор, наставничко веће и разредна већа, 6. Извођење наставе и наставници, 7. Стручно усавршавање, рад актива на интензивирању и модернизацији наставе, 8. Комплементарне наставне активности: научне групе, слободне

ученичке активности, 9. Испитивање и вредновање наставничких /ученичких резултата.

По свој прилици, истом концептуалном основном, сматрамо, добило би се више у упоредном разматрању проблема, збијенијем садржају и кондензовананијем начину излагања.

Рад Наставног савета и разредних већа приказан је у поглављу 5. и 6.

У структури образовања, са становишта односа општег и стручног знања, није до краја разрађен и уобличен садржај, те је Наставни савет,³ као највиши орган у школи, посебно у фази самог њеног оснивања и конституисања, био крајње заокупљен седницама и бројним школским и наставним проблемима, као што су:

Прелаз од привременог (1945) на нови Наставни план и програм (1946), дат у прилогу на страни 21; подела предмета наставницима и подела разредних старешинстава; анализа ученичког успеха, организовање педагошке (наставне) праксе; комплементарне наставне и школске активности; међусобна координација рада у остваривању наставних задатака и праксе и школски успех ученика.

Повремено, школу су посећивали и вршили стручни надзор поједини угледни педагози, као: Света Игњатовић (за дидактику и методику), Глиша Ерњаковић (за филозофију и логику), Иван Бандић (за математику), Радован Теодосић (за оцену стања у школи) и др.

Рад разредних већа (6) обухватао је питања која се односе на:

Остваривање наставних програма, уредно или са застојем; унапређивање наставног рада и успех ученика у настави, координирање наставника у погледу израде писмених задатака и обраде градива, неоправдано изостајање ученика, питања дисциплине, набавка књига и наставних средстава за рад, одржавање родитељских састанака и ђачких екскурзија и друга важна питања.

У раду разредних већа учествовао је и директор школе.

Рад стручних актива (1946-1954) разматра као форму усавршавања наставника, мада је он стручни орган школе, заједно са наставничким већем. Посебно је истакнута улога педагошког актива, чији рад повезује са педагошким центром и, најзад, радом школског универзитета.

Међутим, стварни рад педагошког актива био је повезан са реформом основне школе и променама у наставном плану и програму, како основне, тако и Учитељске школе: трансформисање четвороразредне у петоразредну учитељску школу; организовање угледних предавања за хоспитанте, педагошке наставне праксе крајем године и слично.

3 Назив Државна мешовита УШ у Врању... Назив наставни савет који се користи у тексту замењен је у наставничко веће - коришћен до краја УШ.

Ваља рећи овде да су извесни чланови ПА били запажени својом активношћу и преко прага УШ.⁴

О активности ПА треба истаћи оно што му припада као стручном органу, те свака друга активност у оквиру школског Уни-педагошког центра, који и не постоји, без обзира на распис МП, не може се узети основаном. Разнородне теме које аутор наводи као програм ПЦ, указују на поједностављено тумачење улоге Педагошког актива. Још горе, аутор говори о сарадњи ПА и вежбаонице УШ. Као члан Актива и један од оних који је водио наставу методике и школског рада и скоро сваке недеље улазио у одељења основне школе, можда и десетак пута понекад, знам да није било вежбаонице. Своје потребе у наставним јединицама, уз велики напор, добијали смо крајем недеље директно од учитеља-ментора, који су радили у основној школи.

Најзад, онај ко није у стању да препозна дух појединаца у раду, њихове градиличке тежње и настојања, и не треба да се подухвати посла који све то изискује-анализовање неке појаве онаква каква је.

Рад Педагошког актива је предимензионисан, није јасно због чега!

Извесним документима⁵ формулисани су задаци у школству, утврђено стање васпитања и указано на задатке који се постављају с циљем даљег унапређивања васпитања и образовања младог нараштаја. Поред родитеља, велика одговорност пада на наставнике и педагошке раднике. Истакнута је хитна потреба педагошког знања и умешности за правилно и успешно образовање и васпитање.

На скупу универзитетских професора,⁶ у оквиру Педагошког друштва Србије (јануара 1954), расправљан је проблем научно-истраживачког рада, посебно се водила дискусија о научно-истраживачком раду у васпитању.

У складу са свим тим променама и интенцијама, организован је (маја 1954) Први сабор учитеља, наставника и професора у Врањској Бањи. Расправљало се о теми:

КОЛИКО ЈЕ НАСТАВНИК ЧИНИЛАЦ ЗА УСПЕШНО ИЗВОЂЕЊЕ НАСТАВЕ

Концептуална основа: научно-стручна спрема, педагошко - методско образовање у процесу стицања знања и вештина, умења. Од наставника ће зависити припрема наставе, обрада наставног градива, методе вођења часа, употреба аудио - визуелних средстава, једном речи организовање наставе на часу. Заснивање у два нивоа: чулно - опажајни, представе; миса-

4 Аутор ових редова је провео по десетак и више година као председавајући у Синдикату просветних радника Врање и Београд, у професионалној оријентацији града и Републике, у подручју здравственог васпитања овде и Републици, као и на организовању здравствено-васпитног рада за ученике из свих учитељских школа.

5 Резолуција III пленума ЦК КПЈ; Предлог образовања и васпитања у ФНРЈ и др.

6 Скупштина ПД Србије, дискусија М. Поповића, Б. Шешића, Р. Супека, В. Сутлића, С. Игњатовића, В. Тешића и др.

оно - апстрактни ниво, појмови и закони; утврђивање и понављање знања, примена. Испитивање и проверавање ученичких резултата, знања.

У оквиру I сабора просветних радника у Врањској Бањи иступили су још својим излагањем: Милисав Мијушковић и Раде Вуковић. Први, у вези са питањем стања и проблема основне школе у документу Реформа школства (1953), а други са темом Рад у комбинованом одељењу.

О организовању образовно-васпитног рада (8) говори се након приказа рада стручних актива. Организовање целовите делатности зависило је најпре од расположивог простора, којим УШ није располагала никад довољно. Аутор се при том понавља, не разматрајући суштинска питања унутрашње организације рада, која зависи од многобројних чинилаца. Наиме, како је на организовање рада деловало оптерећење наставника недељним бројем редовних часова, па и посебних обавеза које су произилазиле из полагања стручног учитељског испита, вишеструког оптерећења наставним предметима (више од 3) и ангажовања појединаца у друштвено-јавном раду.

Управо, сталне промене у наставном плану и програму и њихове измене наметале су континуирану и промишљенију организацију наставног рада. Карактер вођења наставе пак одређен је друштвеном улогом и становиштем, образовном концепцијом, о чему би овде морало бити више речи, премда се те чињенице не разматрају уопште, зависно од проблема организације образовно-васпитног рада.

Дидактичке основе извођења наставе: посредничка функција, помоћна и функција вођења, у којима је суштина подучавања, такође нису нашли места у приказу. Уместо тога, разглабају се инструктивни и консултативни налази - констатације, почев од Б. Горуновића до Радована Теодосића и Мила Новаковића.

У истом поглављу разматрано је даље усавршавање наставника у оквиру наставног већа, преко стручних актива и др., чему, такође, није овде место за расправљање.

И награђивање за рад појединих наставника нема много везе са насловом (8). То је питање вредновања рада у настави које заслужује свакако пажњу, али на посебном месту. Питање организације рада требало је да се појави у разматрању школског живота и наставног рада петогодишње УШ, која дела дванаест година па је, несумњиво, било далеко више промена у самој организацији образовно-васпитне делатности, ради чега је вођење наставе, као суштинско питање, морало добити право место.

На такву потребу указују: прерастање⁷ четвороразредне у петоразредну УШ, дакле, интенције Реформе школства, посве нови наставни садржаји са тежиштем на семинарски вођеној настави и др.

Увек суштинске измене у организацији наставе, сви досадашњи покушаји у овом правцу односили су се на: наставни садржај - градиво, на

распоред ученика у одељењу и разреду, начине учења и подучавања, тј. на улогу ученика и наставника у наставном процесу.

У овој фази постојања и рада УШ, према организацији, настава је текла фронтално, заједнички, махом за све ученике а примењиване су вербално излагачке методе подучавања.

Директор као руководилац и организатор

Улога директора, као руководиоца и организатора школског живота и рада, није нашла право место у излагању, скоро да је редукована. У школи пак ништа не функционише само по себи, ни наставничко - ни разредна већа, ни стручни активни, а најмање праћење и разрешавање извесних школских проблема. О свему томе, посебно када је реч о улози директора у покретању и разрешавању бројних текућих питања, којих је било на претек (иницирања одређених, за свакодневну праксу проблемских питања, као оних на стручном - дипломском испиту и сл.), нема баш ни речи. Чудновато, за толико значајан непроцењиви рад у школи, у толике године!

Шта се морало констатовати? Мислимо пре свега на позитивне промене које су означавале извешан напредак у раду Школе; на отклањање препрека и застоја који су се јављали и утирање пута ка новом, за живот школе неизбежно кориснијем.

Извесна питања су покатакд реметила ритам рада, изазивале дилеме па и поларизације. Такав је био покушај извођења часа од стране два ученика (извођењем наставе - "предавања") који би се током часа смењивали међусобно по налогу предметног наставника за школски рад. Такво организовање и вођење наставе заступали су брачни пар Ђорђевић (Загорка и Александар).⁸ Једно претенциозно постављено питање, било је упоредна обрада слова у букварској настави: у исто време сва четири слова - штампана, мало и велико; писана, мало и велико. Иако овај поступак није био нов, за ову прилику се поставио као ново напредније искуство, чиме је постао изазов брачног пара, пошто се сам поступак оцењивао од предлагача целисходнијим и далеко ефикаснијим, алудирањем на застарелост дотле примењиване букварске методе: одвојеног читања од писања. Сама искључивост гледишта изазивала је напетост у међусобним односима и током расправе лошу климу. Директор је овакво настојање оцењивао као

7 Учитељска школа није "прерасла" у ПА већ је била укинута као васпитна установа, о чему се говори у тексту на неколико места. Само четворогодишња учитељска школа могла је да прерасте у петогодишњу. Термини прерастање, односно укидање у ондашњим одлукама имали су дијаметрално супротно значење. То питање било је суштинско, око њега је чак настао сукоб при тумачењу решења Савета за просвету Бгд. Одлука на СО Врање била је, упркос томе, донета неправилно.

8 Види Књигу записника седница учитељске школе за школску 1951/52.

застрањивање те је овај случај разрешен тек доласком саветника из Београда.⁹

Радне обавезе прилике полагања стручног испита у јесењем и пролећњем року, када се појављивало у групи по 60 кандидата, а понекад и више, појачавале су напор и интензитет рада (прегледањем припрема кандидата, давањем упутстава о средствима за рад, о неопходној литератури и одржавању часа према "извученој" наставној јединици).

Организовање испитних рокова и решавање текућих питања били су послови које је обављао директор. У оваква сложена питања спадају, без икакве сумње, и организовања једнодневнoг рада ученика у основној школи ради стицања педагошке праксе; обучавање ученика најстаријег разреда за рад у комбинованом одељењу и, најзад - спровођење недеље педагошке праксе у основним школама.

9. Одувек је структура образовања носила својеврсну сложеност, чија се егзистентност покушава да разреши доношењем наставног плана и програма као пројекције у образовању.

Аутор износи у (9) улогу Министарства просвете НР Србије, односно Просветног савета при састављању наставног плана и програма, као и методских упутстава и разјашњења за њихову реализацију. Већ 1945/46. донет је за УШ привремени наставни план и програм, да би кроз годину дана био донет нови наставни план и програм. Аутор наводи разлоге због којих је заведено четворогодишње школовање (дефицит учитељског кадра и све већи прилив школом обавезне деце).

Већ 1948. године у нови Наставни план и програм уносе се измене у:

- недељном броју часова и - наставним предметима, па и деловима наставних садржаја.

У школској 1950/51. години мења се поново наставни план и програм за УШ као израз тежње за употпуњавањем образовања, да би Савет за просвету Србије увео петогодишње школовање (1953. године) у петоразредној УШ са првом таквом ошколованом генерацијом, 1955. године, по новом наставном плану и програму. Овим су створени услови за потпуније, па и оптималније учитељско образовање.

Толике промене и учестале измене већ донетог наставног плана и програма у току четворогодишњег школовања указују, саме по себи, на динамику сталних промена под притиском растућих потреба за што јаснијим моделовањем образовања и структурисањем знања и способности будућих учитеља у процесу образовања. Али конципирана и очекивана структура образовања, према наставном плану и програму четвороразредне УШ, остаје недограђена, за образовање будућих учитеља непотпуна.

9 Поводом истих проблема, на жалбу поменутог брачног пара, долазио је Радован Теодосић.

10. Незадовољавајућа елементарна писменост становника Врања и околине изазвала је потребу даљег професионалног стручног образовања привремених и недовољно квалификованих учитеља.

Први такав течај, наводи аутор (10) био је организован 1948. године. Течај је био наменски, испуњен програмом у шестомесечном трајању. Њиме је било обухваћено двадесетак полазника.

Но, у овом делу наводи се даље да су у школској 1959/60. били организовани курсеви за неквалификоване учитеље, у највећем броју албанске народности. Међутим, та чињеница би се односила на делатност петогодишње УШ, на једно друго време, у 1960, када УШ поприма улогу центра за школовање и стручно усавршавање привремених учитеља.

11. Вежбаоница и организовање педагошке и наставне праксе

Свакодневне потребе у текућем едуковању будућих учитеља наметнуле су непрестано и систематско обучавање ученика за професионалну праксу. Увек се постављало фундаментално питање: како подучавати ефикасно за практичан професионални рад?

Промене у основном школству (1953/56) повлачиле су за собом и промене у структури наставног плана и програма. Оне су претпостављале успешно увођење ученика у психолошко-педагошко опсервирање, бележење и мерење; методичко припремање за наставу (писање припреме и извођење часа, тзв. "предавање"), потом, сама настава у семинарима од 1955. године изискивала је практично проверавање теоријских сазнања, огледање у наставној пракси, једном речи, непрестани и интензиван рад и вежбање ученика. Наравно, ово није било никад лако остварити у условима када нема вежбаонице као посебне установе са својим кадром - менторима и непосредним руковођењем у организовању педагошке и наставне праксе.

Препоруке Министарства просвете НР Србије о неодложном оснивању вежбаонице уз УШ нису много значиле када школа није имала свој простор нити је могла решити самостално радијус своје основне делатности. И тако су препоруке Министарства, као и Савета за просвету и културу ГНО Врање, остајале мртво слово на папиру.

По одлуци Савета за просвету и Министарства просвете, као вежбаонице су имала да послуже одељења основне школе, одвојена од УШ. Наравно, у таквим околностима било је једнако тешко савлађивати организационе задатке везане за континуиран и сталан рад у праћењу огледних предавања - часова, хоспитовања ученика ван тих практичних вежби; у редовном добијању и разради наставних јединица, које би се обрађивале у току школске године. Поврх свега, када се има у виду потреба извођења наставе (практична предавања) на стручном и дипломском испиту, стално и систематски јављале су се велике тешкоће у раду, нерационалан губитак времена при решавању свих текућих школских и наставних потреба.¹⁰ Све у свему, рад у вежбаоници представљао је нераздвајни део професионалне праксе, путем којег је текло увођење ученика у

наставни рад. С друге стране, и вежбе у извођењу практичних предавања у комбинованом одељењу, неподељене школе изискивале су посебне услове. У циљу минималног упућивања ученика за рад у комбинованом одељењу одржавани су часови ("предавања") у околним местима: Нерадевцу, Љиљанцу, Клиновцу, а са другим генерацијама у Турековцу, Чекмину и Печењевцу и другим местима, у којима су биле организоване посете, обиласци у циљу наставног рада. Такве припреме и организовање наставног рада представљали су изузетан напор, али се једино тако ученик приближавао пракси и стављао у средиште наставног процеса. За ученике биле су то занимљиве и високо едукативне активности.

12. Смештајне прилике, третиране у наслову (14), не дају праву слику једног дугог дефицитираног стања у школи, које је наступало управо због неприлика у коришћењу школског простора.

Материјална средства потребна за подизање школске зграде нису била обезбеђена дуги низ година, насупрот свим истицањима потребама. Ондашње Повереништво за просвету ГНО-а Врање дало је предлог за локацију УШ 1950. године. Овај предлог био је поновљен школске 1959/60. године, поновним захтевом Заводу за основно образовање и образовање наставника Београд, ондашњем директору М. Мирковићу, који је имао велико разумевање за потребе кадровско - просветних установа. Премда фундаменталан за рад, школски простор није приказан као елементарни минус у постојању и раду школе нити је с друге стране пак довођен у везу са садржајима рада, тј. у којој мери је он представљао сметњу за нормалан развој школског живота. О њему се говори овде тек у средини књиге (иза ваннаставних и ваншколских активности и кретања броја ученика по годинама). Сем тога, важне су, не само оне смештајне прилике које су се тицале четворогодишње УШ већ и оне у петоразредној, па чак и у 1964, када је изграђена нова школска зграда. Све до тада постојећи школски простор био је загушен великим бројем ученика, и то не само из УШ већ и Гимназије, а касније и Економске школе.

Смештај УШ био је недовољан, тако да су се сви, почев од наставника и директора до последњег ученика, осећали притешњеним и ускраћеним. Проблем школског смештаја није заузео место које му припада, те је изостављено: "хронично" помањкање и минималног простора, без којег се рад учитељске школе не може замислити; рад у три за школске потребе ненаменске зграде; тискање и деоба простора са другим школама

10 Аутор приказа, такође наставник методике (1950/59), плаћао је трибут у времену због недовољно организованог рада у вежбаоници; због непрестаних сметњи и стихије која је искрсавала у раду од Учитељске школе до основне. Било је потребно готово сваке недеље прибавити десетак нових наставних јединица које су уступане ученицима - хоспитантима на употребу и даљи рад.

које су имале исто толике потребе за обављање својих делатности; стално премештање "сељакање" из зграде у зграду.

Недостатак простора био је својевремено један од разлога за доношење одлуке о укидању УШ (НОС Вр. 1954.), али таква одлука срећом није била, спроведена.

Питања организовања образовно-васпитног рада праћена су, делимично, преко записника седница наставничког савета, односно већа. Од посебне важности би било истаћи неке основне измене наставног плана и програма које су имале значај за образовање ученика. Исто тако, обиласци стручњака, ондашњих инструктора или инспектора Министарства просвете, били су од интереса за разматрање уочених проблема. Тако је обилазак групе инспектора са Мирославом Лазивићем на челу¹¹ садржао и апел наставницима за бољу организацију наставног рада и структурирање наставних програма¹²

Уџбеници и остали приручници (15)

Уџбеници из предратне Југославије били су одбачени и третирани посве неупотребљивим. Отуда је прва уџбеничка литература била преведена са руског, посебно из подручја васпитне теорије, дидактике и методике појединих предмета. Исто је било и у области психологије - користио се уџбеник Корнилова и Тјеплова, Општа психологија. И приручници педагошке и дечје психологије, такође, били су преводи са руског, сем психологије Илије Грубачића. И до ових уџбеника долазило се тешко јер их није било у довољном броју. За стицање општих знања коришћени су, у невољи, гимназијски уџбеници. Са општим упутством за општеобразовне школе (1952) дате су смернице и препоруке за израду уџбеника. Нешто доцније биле су израђене и методике појединих наставних предмета, али увек у недовољном броју примерака. Тако је за методичку рачунске наставе била коришћена методика Станка Првановића. Да би се избегла употреба бележница са предавања наставника, уведени су уџбеници: Патаки, Опћа педагогија, Пера Шимлеша, Методика I и II, Колетић, Методика рачунске наставе. Сви су ти уџбеници били у издању ПКЗ Загреб, а не, као што се наводи, предузећа "Знање" Београд. Једино због недостатка уџбеника са нашег говорног подручја коришћени су загребачки уџбеници, као извори за изучавање и шире стицање знања¹³

- 11 У тиму инспектора били су Мирко Михајловић, Жика Илић и Душан Динић (маја 1951). Том приликом на седници (03.06.1951. године) нашао се и Света Стојковић који је забринуту изјавио да би решење школског простора могло једино да се очекује од Савета за просвету НРС.
- 12 Она је апеловала на наставнике да процене наставне програме у свом предмету и поставила захтев за сужавање наставног садржаја, односно пребацивање из једног разреда у други.
- 13 По први пут били су уведени на захтев писца ових редова, премда су због ијекавштине и за ученике сложене терминологије, представљали и одређене језичке тешкоће у учењу.

Образовање није само школовање, резултат што проистиче из њега; оно није ни само скуп стечених знања. Важно је како та знања делују у нашој личности, каквом је формирају у вредоносном смислу. Васпитање долази до пуног изражаја тек у образовању и у настави, као најорганизованијем облику васпитања и образовања. Термин образовање настао је почетком XIX века под утицајем немачке филозофије и литературе и означавао је хармонијско обликовање индивидуалности ради постизања племенитости и хуманости. Тек доцније добио је значење оспособљавања за живот путем стицања знања, вештина и навика. Стога је обрзоавње и процес добијања знања и вештина и резултат тога процеса. Наравно, учитељско образовање има своје карактеристике: опште и уже стручне.

У овој књизи образовање није разматрано ни као процес а ни као резултат. Стога, оно се једино може третирати као вид школовања у различитим, за њега створеним васпитним установама. До напретка у образовању, у погледу његовог екстензитета и интензитета, дошло је прерастањем четвороразредне у петоразредну УШ.

(16.) Организовање дипломског испита било је према Правилнику о учитељском дипломском испиту, који се мењао из године у годину (марта, 1946, у школској 47/48. и поново 1949. године оквирни правилник полагања учитељског дипломског испита).

О структури предмета који су се полагали на дипломском, узајамном односу између опште-образовних и стручних, писменог дела и усменог испита, практичног часа, теорије и праксе било је несагласности и подељених мишљења.

Кроз седам година, путем оваквог дипломског испита завршило је школовање 340 кандидата (око 60 годишње). Било би занимљиво направити увид у писменост учитељских кандидата на завршном испиту, што се може илустровати кратким изводима из појединих писмених задатака.

Последњи део овог поглавља односи се на полагање стручних испита помоћу којих се проверавала стручност учитеља приправника, и то путем израде домаћег рада из педагошке теорије, наставне припреме за час, извођења часа и дискусије, писмене припреме и практичног рада - предавања на часу; усменог испита из основа друштвеног уређења и школског законодавства и администрације. Ако се има у виду да је стручни испит трајао 7 дана, онда се може наслутити напор који је улаган да би његово полагање могло бити обављено. Стручни испит мењао се 1950. и 1952. не само у погледу испитних садржаја већ и мерила - уобличавања испитних захтева. Поред испитног садржаја, било је интересантно навести теме које су давале за домаћи рад, наставне јединице и припреме за њихово извођење, као и број учитеља који су полагали стручни учитељски испит. Поменимо овде да је стручним испитом маја 1951. било обухваћено 86 кандидата, а марта исте године 36 кандидата¹⁴

Дисциплина (17) регулисана је правилницма: - о организацији рада гимназије и УШ, - о учењу и владању ученика средњих школа, - о кажњавању ученика средњих школа. Нормативима поменутих правилника, аутор оцењује, била је ограничена слобода кретања ученика, посебно у вечерњим часовима, после 8 сати. Такозвани дисциплински одбори, састављени од ученика старијих разреда у школи, потом, униформно ношење ђачких капа и беретки, радних кецеља, процењени су као узалудне мере. Ученички неуспех крајем првог полугођа кажњаван је, а слабији ученици који су имали више од 4 слабе оцене, искључивани су. Тако је крајем првог полугођа школске 1952/53. године било искључено 45 (8,40%) од 530 ученика.

Час разредног старешине, овде као час моралног васпитања, није разрађивао једино питања радне дисциплине већ је имао циљ развијање свесног односа ученика, њихове друштвене свести поводом иступа појединаца у разреду и ван одељења, поводом нереда, а пре свега њиховог међусобног односа, односа према наставницима или понашања у друштву.

Међутим, у којој је мери клима у одељењу и школи зависила од организаторске улоге разредног старешине, односно директора, није овде третирано. Једна упоредна анализа са садашњим стањем дисциплине, као услова за формирање ученичке личности и његове радне дисциплине, била би пожељна.

У делу (18), Наставни кадар учитељске школе, износе се неке карактеристике кретања наставника УШ као важних чинилаца за успешно извођење наставе. Помањкање наставника испољило се као једна од почетних слабости, која је компензована ангажовањем наставника из гимназије.

Тек од 1950. године недостатак стручног кадра је нормализована донекле попуњавањем радних места професорима, стручњацима са факултетским образовањем. И крај тога, појављују се извесна подручја наставних предмета за која не постоје одговарајући профили стручњака, већ и надаље наставу изводе они са вишом - па и учитељском спремом.

У условима крајње осиромашеног фонда за становање у граду, па и политизације додељивања кредита за стамбену изградњу, УШ, као најзаинтересованија за спровођење препорука III пленума СКЈ (1949), није могла утицати знатније на додељивање станова својим просветним радницима, у смислу побољшања општих прилика у којима се она налазила. У целости, рад наставног особља пратио је и оцењивао директор УШ. По потреби и повремено, школу су обилазиле инспекције Министарства просвете, а крајем школске године и изасланици, који су настојали да сагледају рад школе,

14 У тексту се говори о уџбеницима педагошке групе предмета. Међутим, као предмети су постојали педагогија, методика и психологија који су глобално узимани као педагошка група предмета.

наставника и ученика у целини преко дипломског испита. Попис наставног особља, који је дат на крају, без потребних личних података, па чак и без података о служби проведеној у овој школи, не значи ништа. Могућно је било свакако, приказати их на истом штампаном простору у светлости њиховог стручног профила и радног искуства, па и минулог рада. Попис само оних радника који су радили у УШ и који су уградили себе у школски живот, у овом случају и овако, значи само једно обезличавање значајних личности за многобројна постигнућа школе.

Закључно разматрање:

У резимеу досад изложеног можемо установити да је четвороразредна учитељска школа, све до 1954. године, била конципирана на недовољним наставним садржајима, неселекционисаним за будући професионални рад са ученицима. Наставни кадар није биран за праве потребе учитељског образовања, јер је у старту школа била упућена на хонорарно извођење наставе (такви наставници нису ни могли постићи потребну мотивисаност за ефикасно учитељско образовање). Истовремено, због трајног недостатка школског простора, који је од прворазредног значаја за организацију наставе и школског живота, и због оскудне материјално-техничке опреме за пуни васпитно образовни рад, четвороразредна учитељска школа, јамачно, није се приближила својој претходници - учитељској школи између два рата - ни по богатству васпитно-образовне делатности, ни по динамици школског живота у њој.

ПЕТОРАЗРЕДНА УЧИТЕЉСКА ШКОЛА 1955 - 1972.

Петоразредна УШ. Иновирање рада Наставним планом и програмом и семинарима. Директор и организовање руковођења школским животом и наставом. Наставници и рад стручног актива, посебно педагошког актива. Улога вежбаонице у изграђивању педагошке културе ученика. Рад семинара за квалификовање и доквалификацију кадра. Дипломирање ученика. Уместо закључка.

Почетком шездесетих година основне школе постале су засићеније учитељским кадром. Под утицајем техничко-технолошке револуције у свету јављају се промене и у школству.

Са реформом школства, која је започела (1953) радом савезне комисије и републичких поткомисија, након вођене дискусије у јавности и стручним телима о материјалу комисија, објављен је: Предлог система образовања и васпитања у ФНРЈ, 57. Поново дискутован у јавности, материјал је послужио као основа да Савезна народна скупштина (1958) донесе Општи закон о школству, којим је прокламовано обавезно и бесплатно осмогодишње школовање као основа сваког даљег школовања и избора занимања. Нераздвојно од тога, дошло је до реорганизовања рада и УШ (1953-56). У школској 1954/55. години уведено је петоразредно школовање учитеља, порастао је континуитет образовања, настојањем да ученици УШ,

стицањем ширег општег образовања, задобију што темељитије стручно знање. Структура образовања петоразредне УШ разликоваће се према наставном раду и програму од четворогодишње, упадљиво у следећим наставним предметима који су приказани табеларно.

Табела 1.

Разред		I	I	II	II	III	III	IV	IV	V	V	стари	
Настава		с	н	с	н	с	н	с	н	с	н		нови
Математика	с	3		3		2		2		-		10	
	н		3		3		3		3		-		12
Матерњи језик	с	4		4		4		4		-		16	
	н		4		4		4		4		-		16
Семинар МЈ	с	-		-		-		-		-		-	
	н		-		-		-		-		3		3
Страни језик	с	2		2		2		2		-		8	
	н		3		3		3		3		-		12
Историјско-географски семинар	с	-		-		-		-		-		-	
	н		-		-		-		-		2		2
Семинар природних наука	с	-		-		-		-		-		-	
	н		-		-		-		-		2		2
Психологија	с	-		2		2		2		-		6	
	н		-		-		3		3		-		6
Педагогија	с	-		2		2		2		-		6	
	н		-		-		3		2		-		5
Психолошко-педагошки семинар	с	-		-		-		-		-		-	
	н		-		-		-		-		4		4
Методика и школски рад	с	-		-		6		6		-		12	
	н		-		-		-		5		7		12
Музичко васпитање	с	2		2		2		1		-		7	
	н		3		2		2		2		2		11
Телесно васпитање	с	1		1		1		1		-		4	
	н		2		2		2		2		2		10
Укупан број часова недељно	с	31		33		33		33		-		130	
	н		30		32		33		32		30		157

Као што се види из табеле, уобичајена теоретска обрада остаје у V разреду: историја педагогија (2 часа), основи физиологије (2), методика (3), основи уређења (2), пољопривреда са домаћинством (2), укупно (11). Са нагласком на праксу, повезани за будући професионални рад ученика, јављају се часови семинара (11) и школског рада (4). У односу на четворогодишње школовање, повећавају се часови у настави страног језика, музичког и телесног васпитања.

Увођењем семинара тежиште наставе бачено је на практично, стручно оспособљавање ученика V године за рад у основној школи, које се темељи на широј основи задобијања општих знања. Узград, ваља рећи да је тимско извођење семинарске наставе претпостављало уску сарадњу предметних наставника, па и већу одговорност за рад у семинарски вођеној

настави. Резолуцијом о развоју васпитања и образовања наглашено је да школа треба да се прилагоди савременим захтевима. Њоме се указује на задатке постављене у циљу даљег унапређивања васпитања и образовања младог нараштаја. Поред родитеља, велика одговорност пада на педагошке раднике и наставнике. Реформом школства (1953-56) траже се нови путеви. За осавремењивање наставе изванредан број наставника прошао је кроз припреме на семинарима Центра за стручно усавршавање наставника у Београду (1954-56).

Многе школе, па и УШ у Врању, заостајале су видно у погледу примене нових наставних технологија, посебно због недостатка новчаних средстава. На посебан захтев¹⁵ Школи су била додељена наменска средства у износу од 3.500.000 динара, која су била употребљена за набавку аудио - визуелних средстава за методички кабинет, техничких средстава за рад у радионици - набавку машина и прибора за рад, алата; као и за опремање кабинета физике, хемије и биологије и, најзад, набавку књига за библиотеку и семинарски рад.

Квалитет семинарских вежби зависио је у највећој мери од самих наставника који су их водили, њихове готовости да у међусобној сарадњи саставе програме за семинаре, да пруже упутства ученицима за рад, припреме их за суделовање у дискусији итд. Мисаони пут у развијању семинарске теме, који протиче у семинарској дискусији, доступан је једино активним ученицима. У току припреме за семинар ученик је приморан да научи користити радну мапу у коју уноси потребну и део ишчитане литературе, евентуално са изводом, којим се може послужити током дискусије и претресања обрађеног проблема или вежбе. Програм рада је одређен на почетку полугођа састављањем списка тема и задужења, тј. утврђивањем наставних задатака у семинару, по групама и индивидуално. Индивидуализовање семинарских задатака и обавеза препушта се искуснијим, тако што они сами бирају и предлажу семинарске теме и др. У кратким заједничким консултацијама, непосредно пре него што наступи обрада семинарског питања, теме, препоручљив је разговор о томе: шта је већ урађено и шта би још било неопходно урадити.

Преломна промена, с обзиром на унутршњу организацију рада, учињена је померањем тежишта наставе на ученике. Оријентационим програмом Завода за основно образовање и образовање наставника из Београда дато је уптство за методско остваривање семинара којим је, такође, наглашена будућа професионална пракса.

Из ових разлога, на пример, у психолошко-педагошком семинару била су предвиђена следећа питања:

15 Ова школа се захтевом бр. 1505/60 обратила Заводу, којим је онда руководио као директор Милан Мирковић, и била су одобрена средства (05 бр. 787 од 26.05. 1960).

(1) Мерење школског успеха ученика

једног четвртог разреда основне школе и израчунавање статистичких параметара.

Литераура: Фирдрих Трој, Прилог питању проверавања знања и оцењивање ученика у нашим школама, Нолит, Бгд, 1957.

(2) Дијагностичко коришћење тестова знања

Литература: З. Бујас, Тестови знања Згб, 1943, као и под (1)

(3) Мерење интелигенције

Литература: Борислав Стевановић, Мерење интелигенције, Бгд., 1937; А. Бине и Др. Симон, Испитивање и мерење интелигенције Бгд., 1934; Предавања Вере Смиљанић-Чолановић 1955.

Тако, када је приступљено обради теме (3) ученици су проучавали најпре, ради првог упознавања, само дело Мерење интелигенције, подељени у три групе: прва група - Интелигенција и њена природа (21-47); друга Бине - Симонова скала (48-67); трећа група - Општа упутства за психолошко испитивање деце тестовима (68-98), да би поглавље О класификовању испитиване деце проучиле све три групе. Постављени задаци по групама, потом, били су дискутовани скупно, да би након тога предметни наставник, у улози ментора, изложио сажето проблем у целини, проценио групне и индивидуалне резултате, према потреби, и допунио претходни рад ученика. Посебно би проверио унета записивања - изводе у радним мапама ученика, чиме се наставни рад интензивирао. Други корак састојао би се у додељивању наставних задатака, у складу са упутствима за појединачне тестове, и то: за V и VI годину прва група; друга гр. за VII и VIII годину; трећа, група упутства за појединачне тестове у IX и X години узраста. Када су тестови били обрађени донекле и научени, преписани су у тачној формулацији за поступак испитивања, како је дато у књизи Мерење интелигенције.

У даљем току наставе радне групе мењале су сукцесивно наставне задатке од 1. до 3. тако да је задатке друге групе преузимала прва група; задатке треће друга група, а трећа група - прве. Тиме је уобичајени ток наставе - фронтални, постављењем групних и индивидуалних задатака, а истовремено и положај ученика у самој настави, битно измењен. Они су доведени у далеко активнији однос за стицање психолошких знања и опсервација. Уобичајени заједнички рад са свима овим путем се индивидуализује и преноси значајно на ученичку активност. Сам начин рада омогућио је економичније учење ученика, а подучавање свео на праву меру у наставном процесу. Семинарска настава, посматрана са аспекта њене организованости, значила је уједно и иновирање наставног рада.

Питањима извођења семинарске наставе аутор је посветио доста места, али без довољне илустрације конкретним примерима из наставне праксе, чиме је прекинута веза између чињеничног стања и оцене семинар-

ског рада (позитивне, односно негативне). Неке тврдње пак нису довољно јасне, као нпр. на страни 67.¹⁶

На семинарима из педагогије (1956) у Центру за стручно усавршавање наставника Београд, под руководством угледног швајцарског стручњака Роберта Дотрана¹⁷; из школске психологије, Француза Andry Ruch. и Аустријанца W. Lustebergera, - групни рад; одржано је низ предавања за професоре учитељске школе. Семинари су трајали по две недеље¹⁸.

Директор и организовање руковођења школом

Како се развијала школа и послови у њој, гранао се делокруг делатности; мењао се однос наставника према школи и задужењима у њој. Заједнички створеним пословањем мењао се и систем и улога руковођења школом. Извесни моменти у руковођењу били су значајни. Наставничко веће постепено, радом, из једне акције у другу (оснивање радионице за наставу ОТ и производни рад, ђачка кухиња, опремање збирки аудио-визуелним средствима и училима, поступно оснивање кабинета, посебно методичког, оснивање и рад појединих секција - драмске, литерарне, хорске, припреме посета школама или дочека посета других, организовање приредби и прослава итд.), мењало је систем и стил, улогу руковођења гранањем свих акција у заједнички рад, у колектив, значи у тело јединствено у акцијама, које не зна за препреке и застоје у раду. Преоптерећеност пословима и задужењима, а њих је у школи на претек, доводи неизбежно до замора оних који су највише упослени, због чега и послови у школи морају бити распоређени равномерно. А управо је то једна од најважнијих ствари у руковођењу. Подједнако је екстремно сваљивање посла на друге појединце или комисије, без подстичућег руковођења и потпомагања, или пак свођење само на извесне поуздане сараднике. Грађење здравих односа у наставничком већу треба сваког да доведе до одговорности за целокупан рад, до преузимања на себе дела активности које га интересују, а може им придонети највише, гранајући тиме делокруг школског рада па и самог руковођења, ширећи круг сарадника директора. Директор, као непосредни руководиоца целокупног тока наставе, ослања се на руководиоце појединих подручја рада: за рад школске радионице и ученичке задруге, за рад ђачке кухиње, рад библиотеке и читаонице у школи, рад и опремање дидактичко - методичког кабинета, за рад са учитељима одељења у којима су организована и извођена практична предавања;

16 "Предвиђене вежбе имале су задатак да унесу у наставу педагошке групе предмета модалитете...". Које?

17 То је била помоћ UNESC-а нашој земљи, поводом реформисања школства.

18 Од 24.09. до 27.10. били су одражни семинари из статистике излагањем Т. Томековића, Ротера и Фр. Троја, уз извесна поглавља из педагошке психологије и учешћа професора психологије из УШ Србије.

јавни и културни наступ школе, ... у чему би били замеци будућег ширег педагошког деловања. Али, поред уобичајене кохезије у раду, било је и конфликата који су се отклањали здравим руковођењем. Један од таквих био је проблем тестирања интелигенције (за или против), око којег су се водиле дуге жучне расправе на неколико узастопних седница 1958. године.

Од значаја је за руковођење какве сараднике имамо, да ли смо на путу према успешном руковођењу; како ћемо руководити, комуницирати са људима; како организовати властити рад у руковођењу; како проценити подручја рада за побољшање делатности; како припремамо радне састанке, водимо и развијамо дискусије и доносимо закључке. Сва та питања улазе у домен и обележје стила у руковођењу.

Оно што треба уочити, најзад, кад је реч о директору као организатору, јесте приказивање улоге директора, али овде, у књизи (103-110), то је учињено одвојено од хронологије њиховог делокруга рада и времена, што је по нашем мишљењу било недопустиво.

О наставницима као чиниоцима успешног извођења наставе излагано је у (2). И овде има неких понављања која се односе на период четвороразредне УШ, и време извођења наставе само са једном трећином сталних наставника. До побољшања квалификационе структуре, сматра аутор, дошло је 1950/51. године, потом, још у већој мери, 1960. године. На знатно побољшање квалификационе структуре наставног кадра утицала је и мера републичког Савета (1963), којом је дато значајно увећање личног дохотка наставницима.

Са ступањем на снагу Закона о средњем образовању 1966. године и Правилника о стручној спреми стручних сарадника, достигнута је најповољнија квалификациона структура, тако да је у школској 1968/69. години било 22 професора, 2 наставника и 1 стручни учитељ. Међутим, рад наставника у школи није контролисан само од републичких инспектора и изасаника већ, пре свега, од директора школе, бројним посетама наставним часовима, а на крају године - листовима за оцењивање.

Облик педагошко-инструктивног рада Републичке просветно педагошке службе био је екипни преглед, са Јованом Нешићем (историја), који је предводио читав тим републичких саветника - инструктора за поједина подручја наставе. У посети школи провели су по недељу дана, као изасланици републичког Савета за просвету Србије, Милан Јањушевић, професор педагогије на ВПШ и ФФ, у својству изасланика на дипломском испиту у јунском року а не као члан неке инспекције (1955); Негован Перишић, професор педагогије ВПШ Бгд. (1956); Живојин Илић, - сам. саветник (1957), Патар Петани (1958), Жарко Грујић (1959), професори ВПШ, Јован Шепа (1960), који су преко испитивања ученика на дипломском испиту стицали увид у појединачан успех ученика и резултате рада у школи.

Тако, на пример, Негован Перишић, изасланик 1956. године, констатује:

да постоје слабости у музичком образовању: ученици су недовољно образовани, не умеју да свирају чак и одлични; слаби су и у цртању. Не знају да се користе слободно уџбеником, када уче градиво, држе се тога механички, од речи до речи. Колектив није извршио свестрану анализу рада у школи, као и анализу ученичког знања. Проблеми су дискутовани, уочени, али се исти нису пратили издвојено отклањањем предузетих мера. Посебно у настави матерњег језика је слаба писменост, проузрокована недовољним читањем ученика и недостајањем евиденције о прочитаним књигама. После саветовања о раду УШ у Врњачкој Бањи када су били донети важни закључци, колектив их није разматрао нити се удубио у све препоруке, те нису ни спроведени у пракси. Наставници су морали да укажу помоћ слабим ученицима. И после донете одлуке у већу, о забрани да се учи из бележница, са таквом праксом није било прекинуто, што је исто тако узрок недовољне писмености и веома оскудног изражавања. Види Књигу записника седница, јуни 1956.

Насупрот овој оцени, 1957. изасланик - саветник Живојин Илић, уставио је:

да су ученици непрестано показивали интересовање и велико залагање у раду. Они су радили марљиво и по путствима наставника за семинарски вођену наставу. Највише је било успеха приликом познавања испитивања природе и мерења интелигенције; испитивања социјабилности, социометријским тестом на ученицима IV разреда основне школе. Он је том приликом изјавио да је у току осам година својег обилажења учитељских школа, имао сада прилике преко дипломског испита да упозна најјаче кандидате са веома солидним знањем из психологије.

Он апострофира да организовање вежбаонице треба што пре решити, како се овај недостатак не би даље негативно одражавао на успешност у школском раду, индиректно и на дипломски испит. Он је указао и на оскудан језички ниво који се негативно одразио и на извођење практичних предавања у школском раду.

Са школском 1966/67, износи аутор ученички успех почео је да се испитује применом тестова знања,¹⁹ како би се могао стећи увид у постигнућа ученика и целокупан рад. Ближи подаци о томе која места су заузели ученици на ранг-листи у односу на друге УШ нису наведени конкретно. Рад наставника на унапређивању наставе (под 3.) запоставља период крупних промена које су настале са реформом школства, посебно са императивом друштва о потреби оспособљавања будућих учитеља за рад у реформисаној основној школи. Аутор сматра да је тек изградњом нове зграде УШ (1963) био створен услов за оптимално извођење наставе, организовањем и увођењем кабинета за природне науке и дидактичко - методички рад.

19 Испитивања је крајем школске године организовао Завод за образовање наставника Бгд.

Организовање кабинетске наставе зависило је од опремљености збирки, на пример за наставу хемије или биологије, средствима за рад, што је било препуштено предметним наставницима хемије, односно биологије.

Стручно усавршавање обухвата не само даље продужно усавршавање у струци преко саветовања, семинара, симпозијума и сл., већ, такође, и путем стручних испита, учешћа наставника у раду научних установа, повремених стручних консултација, објављивања стручних радова на скуповима, писања одабраних поглавља наставе својег предмета, писања рецензија, саопштења, сарадње у спровођењу неког експеримента у школи итд. Но усавршавање наставника зависиће, такође, од индивидуалног праћења периодике: Педагогија, Настава и васпитање, Педагошки рад, Погледи и искуства (Згб.), на које су били претплаћени извесни наставници.

Рад педагошког актива заузимао је средишно место у педагошком деловању школе као целине, те је активност појединаца била разноврсна и пренапрегнута. Посебно када је реч о ангажовању појединих чланова чији је рад запажен и ван школе.²⁰ Доношењем правилника о категоризацији деце ометене у развоју центар за социјални рад у Врању приступио је (1960) тимском испитивању ометене деце. Тим састављен од психолога, неуролога и педијатра је на основу испитивања доносио мишљење (налаз) и вршио категоризацију и евиденцију такве деце. Она су била упућивана у специјално одељење, а нека у установе за азиларну децу. У Друштву пријатеља деце у граду организована је серија предавања за родитеље, од којих се овде наводи само једно: о страху... Додуше, сваке друге године одржан је низ предавања за потребе родитељског просвећивања као: о школском успеху и оцењивању, о тешкоћама при учењу итд. И у овом излагању остало се више на набрајању предавања, а нису наведене друштвене потребе и разлози који су довели до истих.

Према сложености у решавању школских и наставних проблема, период од 1955. до 1963. скоро је изостао. У то време пак чињени су највећи помаци у правцу искорачења из школског сивила ка једном оптималнијем нивоу рада, нпр. стварањем школске радионице и њеним опремањем алатом и прибором за рад и машинама. Тада у школи бораве одлични практичари, као Илија Аврамовић и инжењер Стева Ђурчић, доцније Јова Балоквић (по недељу дана), да би потпомогли извођење организације радионичке наставе. Исто тако, у области здравственог васпитања (а не просвећивања) боравили су др Милован Драгић, др Александар Ђаја, др Братислав Томић, понајвише Злаја Видаковић, који су поред држања предавања потпомогли извођењу здравственог васпитања од I до V године.

20 Приликом организовања Првог сабора просветних радника у Врањској Бањи; у Синдикату просветних радника, у организацији Црвеног крста, на проблемима здравственог васпитања школске младежи.

Уместо предавања која су била набројана, а било их је кудикамо више, ваљало је дати места смерницама реформе основне школе и њиховом утицају на рад учитељске школе. Реформа основне школе била је крупна промена у животу школа, те је, поред нових наставних садржаја које она носи, стављено тежиште на битне делове програма. А све то утицало је на рад учитељске школе; изискивало је студиозно упознавање свих промена наставе. Посебно, кад је реч о овим променама, запажено је ангажовање педагога и њихов допринос.

Било је занимљиво размотрити и праксу извођења тзв. огледних и угледних предавања која карактеришу наставу школског рада у учитељској школи из којих се може донекле сагледати ниво педагошко-методске обучености ученика.

Вежбаоница у изграђивању педагошке културе ученика

О неопходности вежбаонице за едуковање ученика IV и V разреда ради извођења практичног школског рада говорио је у својој оцени изасланик Живојин Илић, јуна 1957. Она је услов да извођење часова школског рада на завршном испиту тече што успешније и без тешкоћа. Исти недостатак у раду школе истиче Бошко Трајковић: "Питању вежбаонице није било дато приоритетно место у решавању организационих питања, што је својевремено био један од разлога за укидање УШ у Врању."

Не може се довољно нагласити да се у одељењима основних школа, третираним формално као вежбаоница, обављао школски рад уз велике тешкоће: због удаљености одељења од УШ и због савлађивања увек изнова организационих сметњи и других препрека. У практичном и педагошко - методском инструисању ученика IV и V разреда то су, врло често, биле непремостиве тешкоће. Осим редовног, свакодневног одржавања вежби у школском раду, радило се још и о потреби испитивања ученика појединих категорија или индивидуално, као испитивање школског успеха задацима објективног типа или тестовима знања.

До оснивања вежбаонице као посебне установе дошло је подршком Б. Трајковића, ондашњег начелника за просвету у (1959/60). Организовањем вежбаонице за увежбавање ученика у разноврсном образовно-васпитном раду била је постигнута непосредна сарадња са учитељима менторима, несметано консултовање и хоспитовање ученика у обради наставних јединица, као и примена и начин коришћења наставних средстава и учила за рад. Напокон, биле су отклоњене могуће непредвидиве тешкоће па и стихија у обучавању ученика. Тиме је заиста био скинут један велики терет са сложеног, до краја консултативног тимског рада ученика - учитеља - методичара.

Практичан школски рад, као део целокупне школске праксе, гранао се у све наставне предмете и наставна подручја, чиме је само оспособљавање будућих учитеља бивало конзистентније, по мери појединца никад довољно, али временом, праксом свих поменутих испитивања и

методичких остварења, заокружено и продубљено интензивно. Низом, дакле, практичних активности, проистеклих из наставних задатака дидактике и методике појединих предмета, психологије, култивисао се, корак по корак, наставни и школски рад. По интензитету извођења наставе, вежбаоница постаје тиме радионица будуће педагошке културе учитеља у чијој се пракси утире постепено пут ка новим наставним технологијама, које заговарају реформа школства и њене смернице. Саставни део школске праксе у вежбаоници био је и рад специјалног одељења, у којем су прво радила два одељења: припремно и одељење за глуву децу (1960), а нешто доцније и одељење за ретардирану децу. У њима су ученици IV и V године, према свом личном интересовању и евентуално постављеним задацима, хоспитовали повремено, уочавајући разлике између деце која чују нормално и глуве, ментално просечне и ретардиране.

Управо када вежбаоница почиње да остварује овакву своју функцију, наводно због тешкоћа у финансирању и избора учитеља ментора за рад у њој, без икаквог претходног консултовања са оснивачем и УШ, актом референта за образовање,²¹ одељења вежбаонице била су припојена матичној школи (1962).

Слободне ученичке активности, по броју и врсти, расле су стварањем повољнијих материјалних прилика, бележи аутор (5). Један дуг период, до 1965, остао је неразјашњен. Овакав приступ наводи на размишљање о томе како је у годишњем извештају школе 1959/60. приказан рад школске задруге који је смисао имао при формирању друштвене свести ученика задругара, посебно за њихов будући професионални рад у школи.²² Исти извештај бележи рад свих секција: литерарне, рецитаторске, драмске и посебно музичко-хорске, које су деловале у оквиру КУД "Б. Станковић" у школи. Исто тако, рад ђачке кухиње, поново отворене 1959, служио је не само додатној исхрани ученика већ и повезивању са васпитним радом. Захваљујући наменској помоћи главног одбора Црвеног крста Србије, набављен је онда нужан инвентар: два штедњака, бојлер, лавабо, посуђе за кување и прибор за јело. Рад у кухињи био је организован за све ученике. Омладина Црвеног крста залагала се ревносно да тај рад тече што организованије и осмишљеније, хигијенски и педагошки. Допунски оборк добијало је 250 ученика.

21 Под насловом: Вежбаоница - радионица педагошке културе учитеља је допуна написа у образовању учитеља с. 118.

22 Годишњи извештај школе за школску 1959/60: Школа је успела да опреми, поред постојеће радионице за обраду дрвета, још и другу - за обраду метала. Ова радионица је формирана као погон ученичке задруге са производним задацима. Она је била снабдевена универзалним стругом, брусницом, бушилицом, ексцентар пресом, шприц машином, декупирком, тракастом тестером, пољском ватром.

Рад семинара за доквалификацију у звање учитеља

На основу претходног договора директора Завода за основно образовање и директора ове школе дозначена су била посебна средства за рад ових семинара (у лето 1958). У 1958 (08.07-17.08) на иницијативу, Савета за школство НОС Врање организован је курс - за I и II разред за две групе полазника. У 1960. години (од 20.06 до 15.08) курс је похађало 37 полазника. Семинари за доквалификацију у звање учитеља отпочели су са радом масовно 1960. године. У 1961. години организована су три семинара за стручну доквалификацију учитеља, и то:

1. Курс за припремање кандидата за полагање трећег разреда
2. Семинар за припремање кандидата за полагање четвртог разреда
(И једним и другим курсем били су обухваћени неквалификовани учитељи албанске народности, иначе веома хетерогене предспреме и знања, почев од оних са завршеном основном школом до оних који су имали завршен по неки разред средње школе).

3. Завршни семинар са 32 полазника, којим су били обухваћени полазници са неком завршеном средњом школом али без оспособљености за звање учитеља и без стручне учитељске спреме.

На захтев савета НОС Врање, организован је најпре зимски семинар а за то су била додељена новчана средства среза Врање. Семинаром је било обухваћено 37 полазника. Настава је извођена по нешто скраћеном наставном плану и програму у односу на редовне ученике и њихов програм. Интензивирањем рада у овом правцу, учитељска школа добија улогу центра за квалификовање учитеља без редовно апсолвираног учитељског образовања. За организовање наставе на курсевима, поред редовног наставног особља, ангажовани су и сарадници - професори из учитељске школе у Алексинцу.

Кретање броја ученика, сматрамо, могло би ићи у анекс књиге заједно са пописом ученика, али по одељењима а не по списку. Број ученика је растао из године у годину, али примљени ученици били су без одбора за позив. Било је интересантно анализирати улаз - излаз ученика с обзиром на успех и социјално порекло. И овде, завршним ставом, аутор говори о приливу ученика према полу, понављајући неке чињенице које се односе на четворогодишњу учитељску школу.

Дипломски испит

Крајњи циљ дипломског испита лежи у оспособљености учитеља за самосталан и успешан образовно-васпитни рад. Исход полагања дипломског испита, по броју ученика и школским годинама (1954/55. до 1971/72), дат је табеларно у виду сирових података, без покушаја статистичке обраде и без одређених параметара који би могли пружити нешто конкретније за закључивање. Петогодишњу учитељску школу завршило је 1240 ученика, годишње 103; док је четворогодишњу завршило 340, годишње 57.

Под утицајем Општег закона о школству (1958), периодично стручно усавршавање у процесу рада наметнуло је потребу обезбеђивања финансијских средстава. Таква средства су недостајала Учитељској школи да би могла перманентно да се бави продужним стручним усавршавањем учитеља. Тек са оснивањем Педагошке академије у Врању пружа се шанса учитељима са завршеном учитељском школом да наставе даље школовање уз рад, и то по посебном програму који је био прописан за педагошке академије. Тиме се учитељима пружила могућност да стекну више образовање у звању наставника разредне наставе. Не знам зашто је назив у звању учитељ постао мање вредан и депласиран. Процењивање образовног нивоа петоразредне учитељске школе, њене функције у друштву, те и разлога за њено укидање, овде се не даје. Ја знам поуздано да су се многи њени васпитаници растали тешко од ње, уз чуђење и неверицу о потреби вишег образовног нивоа. Образовање финансирано на нивоу вишег - у ПА остваривано је по степенима у школском систему који је двоструко био организован као "хибрид" - није дало очекиване резултате, због чега је и укинута.

Тзв. степенасто образовање, које је пружала педагошка академија, посебно у погледу формирања учитељског духа, није много обећавало. Педагошка академија ће дуже трајати годину дана, биће скупља, а шта је њоме унапређено то ће показати школска пракса и без испитивања резултата, тј. нивоа стварне оспособљености наставника разредне наставе. Побољшање структуре образовања, и поред измена наставног плана и програма, остаје и даље зависно од наставног кадра и примене материјално техничке основе у раду.

Но и у петоразредној учитељској школи било је мало одабирања ученика са изузетком, па и наставника. У том смислу, она неће достићи, по богатству образовно-наставног рада и динамичности у многим видовима наставе, ниво и домет предратне петогодишње учитељске школе, која је била испуњена богатством облика рада, одзвањала је од музицирања - свирања на виолини, оркестрирања бројних солидно образованих ученика; постигнућа на ликовном подручју, такође, била су позната и ван школских оквира, по бројним ликовним остварењима на изложбама па и по уметницима, изнедреним из ње. Али за такву школу били су најпре одабрани, по успешности, ученици, са провереним слухом и гласом, разуме се, уз то телесно и ментално потпуно здрави.

Рад петогодишње учитељске школе завршен је неславно, непроцењен до краја, а преласком на шестогодишњу педагошку академију, пружањем вишег образовања, ваљало је компензовати недовољности, недограђеност учитељске школе, пружањем нових наставних садржаја у посве новом систему подучавања у ПА.

На променљиву структуру у образовању будућих учитеља, под утицајем непрестаних промена наставног плана и програма морали су, пре свих

да реагују наставници, у смислу антиципирања и практичног остваривања смерница за рад, превазилазећи уједно уобичајену своју инерцију и конформизам у раду.

Извесно је, такође, да одабир ученика за учитељске школе и учитељски позив мора бити спровођен.

Парафразирајући свеопшти позив Pestalocia: ИСПИТАЈТЕ ШТО САМ ЈА ПОКУШАВАО И ДОВРШИТЕ ШТО САМ ЗАПОЧЕО (упућен свету у "Лабудовој песми"), када се говори о неопходности континуитета образовања, чини се, можемо рећи: Испитајмо што смо покушавали образовањем у учитељској школи, да бисмо данас то довршили на учитељском факултету!

ДИРЕКТОРИ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ И ПЕДАГОШКЕ АКАДЕМИЈЕ

Ово поглавље је испуњено најсувопарнијим подацима везаним за лични живот директора, без синтетичког је приступа, опскурно, те као такво готово и да не пружа слику о конкретним условима њиховог рада и педагошког деловања у Учитељској школи.

И сами фотоси појединих директора, који су дати као колекција, били би илустративнији када би били дати уз текст који се односи на њихово руковођење школом. Тако сам почетак рада Учитељске био би илустрован фотосима Бошка Бабовића и Богдана Шешића, уз чије напоре би могле бити осветљене почетне тешкоће и особености у раду Учитељске школе, слика Анђелије Протић, трећег директора, била би уз текст о раду Наставничког већа Учитељске школе, када се она налазила пред бројним потребама решавања просторних, организационих и педагошких проблема, слике осталих директора када се приказује њихов рад и сл.

Поглавље не садржи никакву процену рада директора која би се односила на њихову организаторску, едукативну улогу у руковођењу школом и наставом, као да најдубље деловање наставника, посебно директора, не потиче увек од њега као човека. Још у већој мери то вреди за његов однос према школском животу који треба да се обликује даром природног руковођења људима.

Суштина педагошког деловања директора, које је увек повезано са тежиштем рада у руковођењу, односило би се на приказивање лика директора, на његов посебан допринос школи или шире друштву у то време. Стиче се утисак као да се тежило да се излагањем постигне што већа неутралност.

По нашем мишљењу могао је бар бити прихваћен уједначенији приступ у приказивању рада директора, макар по шеми лексикона: ко је ко од директора?

А зар нису могла да се чују и мишљења некадашњих ученика Учитељске школе, који су већ начинили помаке у своме учитељском образовању, те данас раде као професори или као јавни и друштвени радници? Очигледно аутор је резервисан према дубљим оценама. Он не оцењује сложену повезаност учитељског образовања са одговарајућим

друштвеним потребама, односно променама у школству, бар преко приказивања рада директора, као важних чинилаца и самих промена.

Уместо сликања динамике свакодневног школског живота, текст одише инерцијом. Есенцијална страна руковођења је тиме, извесно је, остала по страни.

ДР СТАНА СМИЉКОВИЋ

ПЕСНИЧКА КУЛТУРА ПЧИЊАНА

*"Синоћ пођо уз нову чаршију,
у срећу ми пашино девојче.
Проклета је копча на доламче
што закачи пашино девојче,
закачи га за златно ђерданче,
сасипа се на калдрму злато,
савимо се оба да беремо,
берејећи оба смо заспали."*

Књига Пчиња др Момчила Златановића, штампана у едицији Завичај, представља занимљиву монографију краја који је одвајкада био на граничним међама, али и међа многих догађања у прошлости и данас. Чудесни светови природе и душа извирују из прича, песама и догађаја. Те загонетке живота врлетних Пчињана, сраслих чврсто за тле које их је одњихало и отхранило, проф. др М. Златановић бележи у трећем делу своје књиге, који садржи четири целине: Култна места, Усмено песништво, Песма о Шериф-бегу и Народне игре.

Менталитет пчињског човека, формиран тегабним животом и вечитом борбом да опстане у природи и одбрани се од свакојаким зулума и неправди, дубоко је уграђен у његов духовни живот. Веровање у предсказање, у судбину и Бога, поштовање култних места, предмета и чудотворних извора, загонетних прелаза и река, допринело је да песничка душа Пчињана проговори из дубине и снагом бола и патњи осветли мрачне долине и усеке, пећине и шуме. Као и остали Србијанци, и они су стварали и неговали обредне песме, међу којима се својом лепотом стиха истичу лазаричке. Мотиви присутни у њима задивљују згуснутим метафорама, необичним поређењима и мелодијом којој дијалекат старосрбијанских говора даје посебну драж.

Проф. др Момчило Златановић, даром за истраживање, успева да забележи и отргне од заборава не само песме, као најзначајније и најбројније народно благо Пчињана, већ и обичаје везане за одређене празнике, догађаје и обреде. Пример који скреће пажњу лирском радњом, снажним персонификацијама и ритмом је "Коња разигра Груја делија".

Поред лазаричких песама, које представљају и лирски поздрав Васкрсенију, значајно место заузимају и тужбалице које су настајале у тренуцима најдубљег бола. Те песме, забележене у књизи Пчиња, осветљавају свеукупни живот човека створеног за патњу и страдање, за продужетак приче или песме о судбини.

Тешки пољски и физички радови савијали су плећа Пчињана, али у предаху, у сенци хладовине, тај човек је налазио одушка у певању и стварању песама о раду - жетви, копању и сечи дрва. Знао је Пчињанин и да се нашали, и да са својом судбином иронише, да се насмеје. Али ретко се смеје: и када пева, он дубоким болом исписује патње душе своје, и душа предака својих.

Поред лирских песама, значајно место заузимају и епске, у којима се преплићу догађаји из прошлости, нарочито о тешким и дугим годинама робовања под Турцима и зулумима које су подносиле и жене Пчињанке. Док су мушкарци као комите и хајдуци чували и чистили шуме од силника, дотле су жене браниле кућне прагове и огњишта, одгајале будуће ратнике и раднике. Епска песма одсликава до детаља страхоте и тегобе које је пчињски човек успео да савлада. Настала на тим огњиштима - песма је њихова победа.

Трансформације народних умотворина проф. Златановић је уочио и слухом фолклористе успео да опише, запише и детаљно објасни.

Драгоцени подаци о значајним личностима, јунацима, играорцима, песмопојцима, дрвосечама, шаљивџијама, комитама остају као специфични извори за настанак нових монографија или књига о култури, језику, начину живота и стварања духа.

Поред тога што су Пчињани снагом песничког дара певали о себи и својим прецима, певали су и славили људе туђе вере и језика. Догађај који је условио настанак песме о Шериф-бегу покренуо је песничке дамаре Пчињана да створе епску песму о њему као јунаку и истовремено уграде тужбалицу као израз жаљења што је судбина таквог јунака трагична.

Пчињани су чудесни играорци. Имали су песнички слух који је оплођиван снажним емоцијама. Способност примања звукова претварала се у текст уз који је одмах ишла мелодија у зависности од врсте песме. Звук и реч снажни су покретачи који буде дамаре у човеку Пчињанину - патнику. Човек је обузет игром. Тело слуша и говори покретима. Свако за себе игра, играју целокупне природе и као резултат настају незаборавне игре живота. То живот у њима игра и манифестује се у безброј гипких покрета: игра лице, коса; осмех ређе. То је креативна игра која ће омогућити психичко

разређење нагомиланих животних проблема. Следећи дан биће обичан, испуњен бригама о опстанку.

Књига Пчиња, а нарочито делови који се односе на духовна прегнућа Пчињана, мноштвом података, аутентичним причама старца које је професор Златановић саслушао и њихову духовност отргао од заборава, песмама песмопојки, чита се без даха. После читања евоцирају се догађаји из прошлости, присећа се човек језичке мелодије која ишчезава, послова који се гасе. Остаје само текст као подстрек новом и другачијем истраживању.

Превод резимеа на енглески језик

(осим за рад Г. Пенева)

Маја Булајић

Превод резимеа на руски језик

Стојче Богдановић

* * *

Лектор

Живорад Тасић

* * *

Вињета на насловној страни:

Реликвијар - нагрудни крст,

средина X - XI, аверс, Врање

бронза, ливење, 8 × 4 cm, случајни налаз,

поклон Љубисава Виторовића из Врања, ИБ 25.

Вињета на полеђини:

Неолитска фигурина сове, од печене земље, локалитет Фафос

- из легата Татомира Вукановића

* * *

Тираж 500 примерака

Осег 12 штампарских табака

Штампа: ГП „НАПРЕДАК“ - Лесковац

Штампање завршено: 1997.

